

De groene gordel van smaragd
De Nederlands-Indische natuurbescherming tussen 1912 en 1935

Masterscriptie Maatschappijgeschiedenis

Naam: Thomas van der Poel

Scriptiebegeleider: dr. R.J. Adriaansen

Tweede lezer: prof. dr. M.C.R. Grever

Studentnummer: 459273

Datum: 29 juni 2019

Inhoudsopgave

Hoofdstuk 1: Inleiding	3
1.1 Onderzoeksvraag en deelvragen.....	4
1.2 Theoretische concepten	6
1.3 Historiografie.....	9
1.3.1 Een algemene inleiding tot de natuurbescherming in Nederland en in Indië	9
1.3.2 Theorieën omtrent mentaliteitsveranderingen in natuurbeschermingsdenken	13
1.3.3 Conclusie historiografie	16
1.4 Bijdrage aan het wetenschappelijk debat.....	17
1.5 Methode en bronmateriaal	18
Hoofdstuk 2: Boschwezen en Buitenzorg: De historische aanloop naar natuurbescherming in Nederlands-Indië (1869-1912)	21
2.1 De VOC en de houtindustrie	22
2.2 De opkomst van de Dienst van het Boschwezen	23
2.3 's Lands Plantentuin te Buitenzorg.....	26
2.4 Koorders en de oprichting van een natuurbeschermingsvereniging in Indië.....	31
2.5 Conclusie	33
Hoofdstuk 3: Indische Natuurmonumenten of Indische natuurbescherming? De Nederlandsch-Indische Vereniging tot Natuurbescherming van 1912 tot 1924	35
3.1 Pragmatisch idealisme	36
3.2 De jacht en natuurbescherming	38
3.3 De invloed van de Nederlandse Natuurmonumenten op de Vereniging.....	40
3.3.2 De samenwerking met de overheid	45
3.4 De Indische natuurmonumenten.....	48
3.5 Conclusie	51
Hoofdstuk 4: Tijger- en apenparken; van natuurmonumenten naar natuurreservaten: De Vereniging van 1924 tot 1935	54
4.1 Van natuurmonument naar reservaat?	55
4.2 Internationale ontwikkelingen in de natuurbescherming.....	60
4.2.1.Paul Sarasin en gedachtes over natuurreservaten voor de Eerste Wereldoorlog.....	60

4.2.2 Pieter van Tienhoven en de Commissie voor Internationale natuurbescherming	63
4.3 Afrikaanse wildparken naar Azië	69
4.3.1 Het Krugerpark en het Virunga park als voorbeeld voor Nederlands-Indië.....	69
4.3.2 De ontwikkelingen in de Afrikaanse natuurbescherming	70
4.4 De apotheose van de Vereeniging	74
4.5 Conclusie	75
Hoofdstuk 5: Conclusie	77
Bibliografie.....	80

Hoofdstuk 1

Inleiding

In 1905 werd in Nederland de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten opgericht. Het ontluikende bewustzijn van de destructieve invloed van de mens op de natuur ontwikkelde tegelijkertijd de behoefte om zo veel mogelijk van de nog overgebleven natuur te willen beschermen. Deze conserveringsgolf moet niet slechts worden gezien als een Nederlandse modegril, daar de bewegingen die de natuurbescherming aanspoorde vanuit, onder andere, de Verenigde Staten en Duitsland een wereldwijde invloed kregen in het natuurbeschermingsbeleid van de Westerse mogendheden. Deze invloed kwam niet slechts uit het buitenland, maar verrassend genoeg ook uit de eigen koloniën. Sommige koloniën wisten hun respectievelijke moederlanden op dit gebied te overtreffen. Zo werd tijdens de viering van 40 jaar Staatsbosbeheer door de Wageningse hoogleraar Beekman stilgestaan bij de ontwikkelingen van het Indische bosbeheer die, volgens de spreker, voorliepen op de ontwikkelingen in Nederland: ‘Gelijk in zoo vele gevallen was ook hier Indië een paar schreden voor op het moederland.’¹ Dergelijke uitspraken zijn verrassend, daar men zou verwachten dat een kolonie het moederland zou volgen in plaats van andersom. Beekmans uitspraak betreffende het Indische bosbeheer doet daarentegen lijken alsof Nederlands-Indië vaker voorliep op Nederland. Karel Davids stelt in zijn artikel ‘Lage landen, verre horizons’ dan ook dat enkele ideeën die de leidraad vormden in de omgang met natuur en landschap ‘niet ontstonden aan de kusten van de Noordzee maar in de Indische archipel’.²

Opmerkelijk is dat de Nederlands-Indische voortrekkersrol in de natuurbescherming tussen ruwweg 1900 en 1935, vaak tekort wordt gedaan in de literatuur, ondanks dat er juist in deze periode een ‘vliegende start’ werd gemaakt met de moderne vorm van natuurbescherming. De periodes voor 1900 en de periodes vlak voor en na de Tweede Wereldoorlog krijgen in de literatuur daarentegen wel de ruimte. Dit terwijl de Nederlands-Indische samenleving in de periode na 1900 enkele belangrijke veranderingen doormaakte, zoals de afschaffing van het Cultuurstelsel (aan het einde van de negentiende eeuw) en de daarop volgende expansie van het Nederlandse gezag over de Indische archipel.³

¹ K. Davids, “Lage landen, verre horizons. De verbinding van natuur, landschap en ‘Nederlandse’ identiteit in internationaal perspectief”, *BMGN - Low Countries Historical Review* 121, nr. 4 (1 januari 2006): 609.

² Ibid.

³ Ibid.

In deze scriptie zal worden onderzocht hoe het denken over de natuurbescherming in Nederlands-Indië zich ontwikkelde in de context van de wereldwijde toename in natuurbescherming. Dit onderzoek zal zich voornamelijk focussen op invloeden van lokale aard en de invloeden die van buiten Nederlands-Indië op het lokale denken over natuurbescherming aan de hand van één Nederlands-Indische natuurbeschermingsvereniging, namelijk de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming.

1.1 Onderzoeksvraag en deelvragen

Het beschermen van natuurlijke omgevingen heeft een langere geschiedenis dan de moderne natuurbescherming. Toch kan er gesteld worden dat juist de moderne versie van natuurbescherming zowel een snelle opkomst als een snelle adaptie kende in een groot gedeelte van de gebieden die onder westerse invloed stonden. In Nederland kende de ontwikkeling van de natuurbescherming een relatief korte aanloopperiode die meestal geplaatst wordt in de tweede helft van de negentiende eeuw. De interesse in de natuur en natuurbescherming ontkiemde zich eerst voornamelijk bij botanisten en biologen die zich richtten op de kleinschalige natuur als het plantenrijk en de kleinere dieren die in de omgeving leefden.⁴ De fascinatie voor de plaatselijke natuur ontwikkelde in snel tempo naar het besef dat natuurbescherming op een veel grootschaligere wijze essentieel was. In 1906 werd in Nederland voor het eerst een gebied aangekocht met als enig doel het kunnen beschermen van de aanwezige flora en fauna. Het Naardermeer, opgekocht door de organisatie die zich later de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland (hierna: Natuurmonumenten) zou noemen, werd het eerste natuurmonument in Nederland.⁵

In Nederlands-Indië werd slechts zeven jaar na het ontstaan van het Nederlandse Natuurmonumenten de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming (hierna: de Vereniging) opgericht, een organisatie die uit de private sector was ontstaan ter bescherming van de Nederlands-Indische natuur.⁶ De interesse in het onderzoeken en het beschermen van de Nederlands-Indische natuur is in deze periode groot. Niet alleen zijn er meerdere tijdschriften uit deze periode die zich uitsluitend op de Nederlands-Indische natuur richtten, ook krijgt de natuurwetenschap vaste voet aan de grond in Buitenzorg waar niet alleen dé

⁴ W. Roenhorst, "De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw" 4, nr. 121 (2006): 728.

⁵ J. Thijsse, *Natuurbescherming en landschapsverzorging in Nederland* (Amsterdam: Wereldbibliotheek N.V., 1946), 23.

⁶ Peter Boomgaard, "Oriental Nature, its Friends and its Enemies: Conservation of Nature in Late-Colonial Indonesia, 1889-1949", *Environment and history* 5 (1 oktober 1999): 265, doi:10.3197/096734099779568245.

botanische tuin van Nederlands-Indië ('s Lands Plantentuin) werd aangelegd, maar ook enkele andere wetenschappelijke instituten zich vestigden.⁷ De snelle opeenvolgende ontwikkelingen en veranderingen in het denken over natuurbescherming in Nederlands-Indië lijken te zijn beïnvloed door zowel lokale ontwikkelingen als ontwikkelingen in Nederland en andere gebieden van de wereld. De hoofdvraag is daarom als volgt gedefinieerd:

Hoe werd tussen 1912 en 1935 het idee van natuurbescherming ingevuld en gedefinieerd door de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming?

De specifieke periode van 1912 tot en met 1935 is om meerdere redenen gekozen, maar de belangrijkste is wel de oprichting van de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming in 1912. Daarnaast is er ook een gebrek aan literatuur over deze periode in de geschiedenis van de natuurbescherming in Nederlands-Indië. Het belang van deze periode is vooral te vinden in de twee keerpunten die zowel het begin als het einde van deze periode kenmerken. Als begin van deze periode kan de afschaffing van het zogenoemde Cultuurstelsel in 1870 (met uitzondering van enkele producten zoals koffie die tot in de twintigste eeuw nog onder het oude systeem vielen) en het einde van deze periode is het begin van de Tweede Wereldoorlog in 1940. Ook andere belangrijke ontwikkelingen in Nederland en in Nederlands-Indië gebeurden tijdens deze periode. Zo maakte de natuurbescherming een wereldwijde 'vliegende start' in een groot gedeelte van de Westerse wereld en werd deze verspreid in de koloniën. Toch ontbreekt deze periode structureel in het merendeel van de artikelen en literatuur die zich richten op de natuurbescherming in Nederlands-Indië. De historiografie zal hier dieper op ingaan.

Voordat de periode van 1905-1935 kan worden behandeld dient er te worden gekeken naar de ontwikkelingen in de negentiende eeuw. Dit is van belang om eerdere natuurbeschermingsideeën in kaart te brengen en bovendien is het ook van belang om de gebeurtenissen van de periode 1905-1935 in een bredere historische context te kunnen plaatsen. Dit zal plaatsvinden door middel van het beantwoorden van de eerste deelvraag die als volgt luidt:

1. *Hoe ontwikkelde het natuurbeschermingsdenken zich in Nederlands-Indië in de negentiende eeuw?*

Nadat de eerste deelvraag de context en voorgeschiedenis van het hoofdonderwerp heeft kunnen belichten zal er, aan de hand van twee deelvragen, nader antwoord worden gegeven

⁷ P. Jepson en R.J. Whittaker, "Histories of Protected Areas: Internationalisation of Conservationist Values and their Adoption in the Netherlands Indies (Indonesia)", *Environment and History* 8, nr. 2 (1 mei 2002): 147.

op de hoofdvraag. Ondanks dat er meerdere natuurbeschermingsverenigingen actief waren in Nederlands-Indië zal er in deze scriptie slechts één vereniging aan bod komen. De Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming wordt als één van de weinige Nederlands-Indische verenigingen herhaaldelijk genoemd in zowel de Nederlandse als in de internationale literatuur. Daarnaast bleek, uit de jaarverslagen, dat deze vereniging een zeer belangrijke positie had verworven bij de Indische overheid, namelijk als officieuze adviseur voor alle aangelegenheden die betrekking hebben op de natuur. Een dergelijke aanstelling was door geen andere natuurvereniging behaald.

De beide deelvragen behandelen elk een deel van de tijdperiode waarbij het eerste tijdvak zich concentreert op de periode van 1912-1924. De periode begint met de oprichting van het Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming en zal de ontwikkelingen van deze vereniging beschrijven tot het jaar 1924. De deelvraag voor dit hoofdstuk luidt als volgt:

2. Hoe werd natuurbescherming gedefinieerd door de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming en hoe werd dit in praktijk uitgevoerd?

Na 1924 is er, mijns inziens, een keerpunt in de werkwijze van de Vereeniging. Dit keerpunt kan worden gevonden in het willen aanleggen van grote natuurreservaten waar, in eerdere jaren, nog niet over was gesproken. Deze verandering valt tegelijkertijd met de, eerdergenoemde, internationalisering in de wereldwijde natuurbescherming. Hierbij is specifiek 1924 gekozen wegens de ordonnantie uit het Staatsblad (1924, nummer 234) waarin enkele diersoorten een beschermd status kregen toegewezen. Tevens verkreeg de natuurbescherming in deze periode, gebaseerd op de ordonnantie uit Staatsblad nummers 134 en 266, een juridische en praktische versterking toegewezen vanuit de koloniale overheid. Het volgende hoofdstuk zal zich dan ook voornamelijk richten op dit keerpunt en de periode hierna tot midden jaren dertig door de vraag:

3. In hoeverre beïnvloedden internationale ontwikkelingen in natuurbescherming de opvattingen over natuurbescherming en natuurbehoud van de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming?

1.2. Theoretische concepten

De deelvragen weerspiegelen twee stromingen (preservationisme en conservationisme) in de geschiedenis van de natuurbescherming waarbij de ene stroming zich voornamelijk leek te manifesteren in de natuurbescherming in de niet-westerse gebieden (zoals de koloniën in Afrika en Azië). De andere stroming van natuurbescherming werd voornamelijk aangehangen in West-Europese landen als Duitsland, Frankrijk en Nederland.

Het onderscheid komt van de historicus Caroline Ford, die betoogt in haar artikel over de geschiedenis van de natuurbescherming in Frankrijk en in haar koloniën, dat er in de praktijk een tweedeling was ontstaan over het antwoord op de vraag hoe de natuur beschermd diende te worden, welke natuur als natuur mocht worden bestempeld en welke natuur het waard was te beschermen.⁸ Zij kwam met de volgende twee termen om de scheiding tussen de twee visies te kunnen benoemen: het preservationisme (‘preservationism’) en conservationisme (‘conservationism’).⁹ Ford gebruikt dezelfde definitie van preservationisme en conservationisme zoals J. Carruthers in haar werk over het Krugerpark schetste. In dit werk stelt Carruthers dat er in de praktijk vaak verschillende definities voor natuurbescherming door elkaar heen lopen en het nodig is hier een onderscheid te maken tussen de definities van bescherming, preservatie en conservatie.¹⁰ Waarbij conservatie wordt gelinkt aan het gebruik van een natuurlijke bron die kan blijven voortbestaan. Preservatie wordt gelinkt aan willen bewaren van wat er is.

Preservationisme wordt door Ford beschreven als het willen bewaren van bepaalde stukken natuur of gebieden die niet per se bestaan uit ongerepte natuur maar uit historische en/of culturele waarde die een esthetische waarde kunnen worden toegekend.¹¹ Deze stroming was dus meer gefocust op het kunnen beschermen van cultuurlandschappen. Ford kent deze stroming toe aan de natuurbeweging in Frankrijk (en op een zekere wijze ook aan de rest van Europa). Het conservatisme daarentegen was, volgens Ford, wijdverspreid in de natuurbescherming in de Franse koloniën. Deze stroming van conservationisme was niet geïnteresseerd in het kunnen beschermen van cultuurlandschappen verbonden met culturele of historische gebeurtenissen. Bij deze stroming was het kunnen beschermen van de ‘oorspronkelijke’ oer natuur het belangrijkste. In de koloniën waren grote gebieden nog gespaard gebleven van menselijk handelen en dus moesten deze ‘pure’ gebieden worden beschermd en mocht er geen interventie of gebruik worden gemaakt van deze gebieden. Volgens de theorie van Ford zou er in Nederlands-Indië eerder een natuurbescherming aanwezig zijn die geschaard kan worden onder de stroming van het conservationisme. Deze theorie wordt ondersteund door Paul Jepson en Robert Whitaker in hun artikel ‘Histories of Protected Areas: Internationalisation of Conservationist Values and Their Adoption in the

⁸ Caroline Ford, “Nature, Culture and Conservation in France and Her Colonies 1840-1940”, *Past & Present*, nr. 183 (2004): 176.

⁹ Davids, “Lage Landen”, 608.

¹⁰ Jane Carruthers, *The Kruger National Park: a social and political history* (Pietermaritzburg: University of Natal Press, 1995), 5.

¹¹ Ford, “Nature, Culture and Conservation in France and Her Colonies 1840-1940”, 176.

Netherlands Indies (Indonesia)'.¹² Zij concluderen dat het idee van conservatisme is ontstaan door de wisselwerking tussen de metropool (het Westen) en de frontiergebieden (de koloniën) en met name een wereldwijde implementatie ondervond door de Angelsaksische invloeden die voornamelijk afkomstig waren door Amerikaanse en Britse jacht- en natuurbeschermingsverenigingen.¹³ Hun theorie over de internationale natuurbescherming is dus voornamelijk gestoeld op de notie dat de ontwikkelingen van de internationale natuurbescherming, en het ontstaan van de wildparken in de koloniale gebieden, geïnspireerd waren op het idee van de *national parks* in de Verenigde Staten. Vervolgens waren het de Amerikaanse en Britse verenigingen die eenzelfde wijze van natuurbescherming succesvol wisten over te brengen naar de Europese machthebbers in de koloniën.

Opvallend is dat de term *preservationisme* ook wordt gebruikt voor het beschrijven van de Nederlands-Indische natuurbescherming in een artikel van Henny van der Windt, ondanks het feit dat deze term in andere literatuur gebruikt wordt om het verschil tussen moederland en kolonie te kunnen verklaren. De term *preservationisme* kan men, in het geval van Nederland, gebruiken voor de verklaring van de interesse in de zogenaamde natuurmonumenten. De Nederlandse natuurbescherming en het begrip natuurmonument werden zelfs met elkaar verbonden in de Nederlandse context (en maatschappij).¹⁴ De opkomst van de Nederlandse natuurbescherming, en met name de notie van natuurmonumenten, kan worden gevonden in de populariteit die de term *Naturdenkmal* had verkregen in Duitsland in de tweede helft van de negentiende eeuw.¹⁵ Het idee van een dergelijk natuurmonument is dat bepaalde stukken natuur zo bijzonder zijn dat die bewaard moeten worden voor het nageslacht. Zoals bepaalde historische bouwwerken toendertijd ook geschikt werden geacht om uit esthetische redenen te bewaren voor het nageslacht, ging dit ook gelden voor bepaalde stukken bijzondere natuur.¹⁶ Willemien Roenhorst merkt daarbij in haar artikel op dat de definitie van een natuurmonument in Nederland zelfs werd uitgebreid ten opzichte van de Duitse definitie. Dit maakte het mogelijk om alle bijzondere verschijnselen te kunnen erkennen als natuurmonument: van een enkele boom of rots tot een geheel bos of landschap.¹⁷ Het boek

¹² P. Jepson en R.J. Whittaker, "Histories of Protected Areas: Internationalisation of Conservationist Values and their Adoption in the Netherlands Indies (Indonesia)", *Environment and History* 8, nr. 2 (1 mei 2002): 129–172.

¹³ Jepson en Whittaker, "Histories of Protected Areas", 152.

¹⁴ Roenhorst, "De Natuurlijke natie", 735.

¹⁵ *Ibid.*, 732.

¹⁶ Henry Van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880–1990* (Amsterdam/Meppel: Boom, 1995), 57.

¹⁷ Frans Grijzenhout, *Erfgoed: de geschiedenis van een begrip* (Amsterdam University Press, 2007), 184.

van Van der Windt zal, gezamenlijk met andere relevante literatuur, nader worden behandeld in de historiografie.

1.3. Historiografie

De historiografie is gesplitst in twee delen waarbij het eerste deel de opkomst van het natuurbeschermingsdenken behandelt. Ondanks dat in Nederland dit natuurbeschermingsdenken relatief laat opkwam in vergelijking met de omliggende landen, is de geschiedenis van het natuurbeschermingsdenken ouder dan vaak wordt gedacht. Echter, in de periode dat het natuurbeschermingsdenken gemeengoed begon te worden in de Westerse landen was er een mentaliteitsverandering gaande. De mentaliteitsverandering in het natuurbeschermingsdenken zal nader worden behandeld in het tweede deel van de historiografie.

1.3.1 Een algemene inleiding tot de natuurbescherming in Nederland en in Indië

Natuurbescherming en natuurbehoud is in Nederland een veel bediscussieerd onderwerp in de Nederlandse samenleving. Bouwprojecten ten behoeve van volksgezondheid en welzijn (zoals de aanleg van de ondergrondse snelweg in Maastricht¹⁸) kunnen vertraging oplopen door een genestelde vleermuisfamilie in een van de spelonken van een te slopen flatgebouw.

Rechtszaakkosten over de vraag of men ondervoede herten moet afschieten of laten verhongeren in de Oostvaardersplassen reizen de pan uit en tal van andere ondernemingen kunnen een behoorlijke netelige situatie verwachten als een beschermde dier- of plantsoort lijkt te moeten wijken voor de menselijke activiteit.¹⁹

Het grote belang dat men tegenwoordig hecht aan de bescherming van de natuur was niet altijd aanwezig. Tijdens de Industriële Revolutie, en tot ver in de twintigste eeuw, werd de natuurlijke omgeving vaak gezien als een hulpbron voor het economische verkeer. De waardering voor de natuur en een mogelijke natuurbescherming kwam in Nederland pas relatief laat op in vergelijking met omliggende landen als het Verenigd Koninkrijk en Duitsland.²⁰ Een reden hiervoor wordt in het boek van Henny van der Windt gezocht in de geringe invloed van de Romantiek en het Nationalisme die de verdwijning van de laatste stukken ‘wilde’ natuur niet konden behoeden voor ontginning, industrialisering en

¹⁸ F. Van den Hoed, “Dure beestjes”, *VNO-NCW*, 23 september 2010, <https://www.vno-ncw.nl/forum/dure-beestjes>.

¹⁹ “Oostvaardersplassen weer inzet van rechtszaak”, Omroep Flevoland, (5 december 2018), <https://www.omroepflevoland.nl/nieuws/166188/oostvaardersplassen-weer-inzet-van-rechtszaak>.

²⁰ Van der Windt, *Wat is natuur nog in dit land?*, 40.

verstedelijking van deze gebieden.²¹ Desalniettemin begon in deze tijd ook de waardering voor de natuur en het besef van de kwetsbaarheid van de natuur in Nederland door te dringen, zij het op kleine schaal en slechts in de bovenste lagen van de bevolking.

Een van de grondleggers van de Nederlandse natuurbescherming was de veldbioloog Frederik Willem van Eeden die als auteur van het tijdschrift *Album der Natuur* zijn lezers wees op de natuurlijke omgevingen die men dicht bij huis kon aantreffen. Van Eeden was niet uit op de bescherming van de ‘wilde natuur’, daar een dergelijk landschap niet voldoet aan het idyllisch en arcadisch landschap waar hij zo’n bewondering voor had en die voor de mens nog een functie heeft. Bovendien stond hij, net als een groot deel van de burgerij in de negentiende eeuw, ambivalent tegenover het verdwijnen van de Nederlandse natuur ten behoeve van de vooruitgang.²² Hij stelde voor om van deze natuur wel een klein deel te behouden als zijnde ‘monumenten der natuur’. Zo schreef hij, over het laatste oerbos op Nederlandse bodem (het Beekbergerwoud): ‘Dit bosch had als monument van de voormalige natuur van ons land niet minder waarde dan oude gebouwen voor de geschiedenis der vaderlandsche kunst, en het redden van zulke merkwaardige plekjes uit sloopers handen moest aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen worden opgedragen’.²³

Van Eeden pleitte later voor de bescherming van enkele vogelsoorten naar het voorbeeld van het buitenland waar men begint met het beschermen van de zogenaamde ‘nuttige’ dieren voor de land- en bosbouw. In 1880 kwam deze wet tot stand als de ‘Wet tot bescherming van diersoorten, nuttig voor Landbouw of Houtteelt’.²⁴ Naast de bescherming van nuttige dieren wordt er zaak gemaakt van het beschermen van zeldzame vogels door de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren die pleit voor het tegengaan van dierenmishandeling uit naam van een beschavingsoffensief. De nieuwe tijd diende een nieuwe omgang met dieren te bevorderen en alle ‘schepsels van Gods creatie’ te respecteren om een natuurlijk evenwicht in stand te kunnen houden. Het in stand houden van een natuurlijk evenwicht was een wijdverspreide gedachte dat toendertijd vaak terug te vinden was in ecologische maatregelen in menige tak van de economische bedrijvigheid.²⁵

²¹ Ibid.

²² K. Van Berkel, “K. van Berkel, Vóór Heimans en Thijssse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland”, *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2006): 20, doi:10.18352/bmgn-lchr.6813.

²³ Ibid., 24.

²⁴ Van der Windt, *Wat is natuur nog in dit land?*, 43.

²⁵ Ibid., 44.

Weliswaar kwam deze gedachte pas laat tot vrucht in de vorm van een wet, maar in de koloniën en andere gebieden (zoals verversingsposten) was deze gedachte vaak al de hoeksteen van de maatschappij geworden. Richard Grove, auteur van het boek *Green imperialism; Colonial expansion, tropical island Edens and the origins of environmentalism, 1600-1800*, stelt zelfs dat de wortels van de natuurbescherming zich in deze gebieden begonnen te ontwikkelen waarna het langzaam werd verspreid over de rest van de wereld. Daar waar Europeanen relatief weinig hinder van natuurlijke beperkingen ondervonden in het gematigde West-Europese klimaat en geografie, was dit niet het geval in de pas ontdekte gebieden buiten Europa. Grove stelt dat de eerste beginselen van milieubeleid ontstonden met de problemen die koloniale machten ondervonden tijdens hun overzeese reizen en hun verblijven in de verre streken in andere klimaatzones.²⁶ Als voorbeeld neemt hij de Nederlandse kolonie op Kaap de Goede Hoop, waar volgens Grove al vroeg een vorm van milieubescherming tot stand was gekomen. Daar, in het droge gebied rond de Tafelberg, werd er voorzichtig omgegaan met de natuurlijke middelen die werden gebruikt om schepen te kunnen voorzien van verse producten. Hout was hier schaars en dus had Van Riebeeck al snel het kappen en verkopen van hout gemonopoliseerd en waren er slechts twee man aangewezen als officiële houtkappers. Andere gebieden met bomen werden ontzien van de kap ter bescherming van de weinige bomen die het gebied kende.²⁷ Dergelijke regelgeving met betrekking tot het gebruik van bossen werd ook gehanteerd in andere koloniale gebieden, hetgeen vaak botste met de belangen van de lokale bevolking. Nancy Peluso belicht in haar boek *Rich forests, poor people: Resource Control and Resistance in Java* de verhoudingen tussen de lokale 'Indische' bewoners en de koloniale overheden met betrekking tot het gebruik van de tropische wouden in Java. Waar in de eerste enkele decennia de controle van de VOC op het houtkappen nog gering was, was dit aan het begin van de negentiende eeuw voor een groot deel van Java sterk gecentraliseerd. Met de steeds betere controle van de Nederlands koloniale overheden op het gebruik van de bossen in Java, groeide de wrijving met de lokale bevolking die er een ander gebruik van het tropische bos op na hield. De groeiende bureaucratie brengt de Dienst van het Boschwezen voort die, mettertijd, zal uitgroeien tot de belangrijkste instantie voor de controle op de landbouw, bosbouw en de houtwerkers.²⁸ Het Boschwezen was verantwoordelijk voor het creëren van een situatie

²⁶ Richard H. Grove, *Green Imperialism; Colonial expansion, tropical island Edens and the origins of environmentalism, 1600-1800* (New York: Cambridge University Press, 1995), 95.

²⁷ *Ibid.*, 136.

²⁸ Nancy Lee Peluso, *Rich Forests, Poor People: Resource Control and Resistance in Java* (University of California Press, 1994), 45.

waarin de bossen van Java zo efficiënt mogelijk konden worden gebruikt. Een van de manieren waarop dit zou kunnen worden verwezenlijkt was het verbieden van houtkap voor de lokale inwoners. Alleen het verzamelen van dode takken en bomen werd toegestaan. Dit botste met het eeuwenlang in stand gehouden gewoonterecht, tussen lokale inwoners en de Javaanse heerser en weer later de VOC, waarin gebruik van bossen en hout voor de persoonlijke consumptie was toegestaan. Het Boschwezen begon ook met het in kaart brengen van de verschillende types vegetatie. De zogenaamde niet-teakbossen werden aangeduid als ‘wildhoutbosschen’ en genoten, onder het Boschwezen, ook een bescherming tegen de houtkap zonder dat er een direct economische winst tegenover stond.²⁹

Vanaf het begin van de twintigste eeuw besloten koloniale overheden steeds meer protectiemaatregelen instellen voor het beschermen van bepaalde diersoorten, zoals de befaamde paradijsvogels waar Robert Cribb zijn artikel, ‘Birds of paradise and environmental politics in colonial Indonesia, 1890-1930’ aan wijdt. Cribb stelt dat de moderne natuurbescherming gebaseerd is op het besef dat de mens verantwoordelijk kan zijn voor het laten uitsterven van een diersoort en, nog belangrijker, dat zo’n diersoort niet meer terug zal kunnen komen. De notie van uitsterven was al geruime tijd onder de aandacht gekomen van biologen en paleontologen die de fossielen van uitgestorven diersoorten bestudeerden. Ondanks dat de evolutietheorie van Darwin stelde dat het uitsterven een natuurlijk proces is, begonnen wetenschappers (maar ook burgers) zich steeds meer zorgen te maken over het lot van dieren die op het randje van uitsterven stonden. Hierbij werden voornamelijk de grote landdieren als bizon, olifant en steenbok als bijzondere dieren beschouwd die het preserveren waard waren voor het toekomstige nageslacht.³⁰

De verandering van attitude richting het beschermen van de natuur voor preservatie in plaats van het uitbuiten van de natuurlijke rijkdommen vond in zeer korte tijd plaats. Zo geeft Cribbs het voorbeeld van de Nederlandse resident te Ternate (in Nederlands-Indië), Frederik de Clercq, die zich in een artikel uit 1890 zorgelijk uitte over het voortbestaan van de paradijsvogels. Waar enkele jaren eerder nog een soortgelijke waarschuwing over de uitroeijing van vogels door de koloniale overheid in de wind werd geslagen als ‘onbelangrijk’ werd de waarschuwing nu opgevat als startsein voor het invoeren van beschermende maatregelen.³¹ De casus van het beschermen van paradijsvogels is een van de eerste

²⁹ Ibid., 53.

³⁰ R. Cribb, “Birds of paradise and environmental politics in colonial Indonesia, 1890-1931”, in *Paper Landscapes; Explorations in the environmental history of Indonesia* (Leiden: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde, 1997), 387.

³¹ Ibid., 388.

maatregelen voor het beschermen van de natuurlijke rijkdom in Nederlands-Indië die zowel steun kreeg van de koloniale overheid als de Nederlandse overheid.

1.3.2 Mentaliteitsveranderingen in natuurbescherming

Verscheidene onderzoekers hebben zich op de vraag gericht hoe een dergelijke radicale verandering van economische beschermingsmaatregelen naar daadwerkelijke natuurbescherming zich in zo'n korte tijd heeft kunnen voordoen. Zo beargumenteren Jepson en Whittaker dat de mentaliteitsverandering het gevolg was van de industrialisatie, kolonisatie en de groei in de wetenschap die een steeds prominentere plek wist in te nemen in de westerse maatschappij. Jepson en Whittaker zien dat de het eerste besef van het belang van natuurbescherming opkomt bij de elite waarna het, als het ware, *top-down* doorsijpelt naar de rest van de maatschappij. De auteurs geven hierbij het voorbeeld van de interesse in natuurhistorie die gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw onder het volk in populariteit toenam, nadat de elite zich hier al enkele decennia eerder in had verdiept.³² Het was gedurende deze tijd dat de effecten van de mens op de natuur voor het eerst werden opgemerkt door de samenleving in de vorm van landschapsvernietiging door industrialisatie of andere ontwikkelingen, het (bijna) uitsterven van enkele diersoorten en de realisatie dat natuurlijke hulpbronnen niet oneindig zijn. Al gauw was de notie van robuuste natuur vervangen door die van fragiele, hulpbehoevende natuur.

Jepson en Whittaker kijken vervolgens naar de ontwikkelingen in Nederlands-Indië vanuit een Angelsaksisch (of internationaal) oogpunt. Zo stellen zij dat de opkomst van de natuurbescherming een beweging is geweest dat zich overal in de wereld wist te manifesteren na de eerste successen in de Verenigde Staten (zoals het Yellowstone National Park). Net als vele andere (koloniale) Europese mogendheden zou deze beweging in Nederlands-Indië haar invloed hebben uitgeoefend en grotendeels verantwoordelijk zijn geweest voor de totstandkoming van de natuurbescherming.

Jepson en Whittaker stellen vast dat natuurbescherming in Nederlands-Indië niet komt door een koloniaal wereldbeeld, maar is ontstaan uit een wereldwijd vooruitgangdenken dat vanuit de Angelsaksische wereld is overgewaaid naar Nederlands-Indië. Deze conservatie-gedachte werd oorspronkelijk verspreid door de elite, onder wie fervente jagers. Theodore Roosevelt's reis door Europa zou uiteindelijk de beschermingsdrang verspreiden naar onder andere Nederland. Met deze verklaring trachten de auteurs niet per se het succesvolle

³² Jepson en Whittaker, "Histories of Protected Areas", 132.

beschermingsbeleid in Nederlands-Indië te verklaren, maar wel de eerdere mislukte pogingen tot het creëren van beschermde gebieden in het midden van de negentiende eeuw.

De theorie van Jepson en Whittaker met betrekking tot hun stelling dat de schijnbare plotselinge interesse in natuurbescherming is ontstaan en verspreid vanuit de Verenigde Staten is uniek. De stelling van de auteurs kan ook dienen als kritiekpunt. Jepson en Whittaker maken weinig gebruik van Nederlands bronmateriaal en baseren hun beweringen over Nederlands-Indië voornamelijk op slechts twee Nederlandse bronnen. Daarnaast is de indeling van het artikel grotendeels gebaseerd op de internationale natuurbescherming, met een grote focus op de Angelsaksische wereld en hun koloniën. Het gedeelte met betrekking tot Nederlands-Indië komt aan het einde aan bod en mist een diepgang die men op grond van de titel wel zou verwachten. Ongetwijfeld zal er een vorm van invloed vanuit de Verenigde Staten zijn overgewaaid naar de rest van de Angelsaksische wereld, maar veel andere auteurs op dit gebied stellen dat de natuurbescherming in Europa en haar koloniën een significant andere ontstaansgeschiedenis kent.

Een van deze auteurs is Caroline Ford die genoemd wordt in het artikel van Karel Davids getiteld ‘Lage landen, verre horizonten. De verbinding van natuur, landschap en de ‘Nederlandse’ identiteit in internationaal perspectief’. Davids wil met zijn artikel de visies op de verbinding tussen natuur, landschap en identiteit van de afgelopen twee eeuwen onderzoeken op de veranderingen in relaties tussen Nederland en andere gebieden. Hij wil zich voornamelijk focussen op de historisch gegroeide ideeën en praktijken die een rol speelden bij de groeiende onderlinge verbinding van natuur, landschap en nationale identiteit. Davids haalt, in het kort, de ontwikkeling van natuurmonumenten aan waarbij hij de betekenis van het begrip hanteert van, de al eerdergenoemde auteur, Van der Windt.³³ Hij koppelt daarna ook de ontwikkeling van de natuurmonumenten aan de ontwikkelingen in de Verenigde Staten en andere Europese landen. De keuze voor de natuurterreinen van de natuurmonumenten waren niet alleen gebaseerd op wetenschappelijk belang, maar moesten ook geschikt zijn voor recreatieve exploitatie. Daarbij haalt Davids het onderzoek van Caroline Ford aan om het verschil in de aanpak van natuurconservatie tussen Nederland en Nederlands-Indië te verklaren.³⁴ Ondanks dat dit onderzoek zich richt op de verschillen tussen Frankrijk en haar koloniën stelt Davids dat een dergelijke schisma in de gedachten over natuurbehoud ook voorkwam in Nederland en Nederlands-Indië alwaar de verschillende

³³ Davids, “Lage Landen”, 607.

³⁴ Ibid., 608.

aanpakken gedurende de negentiende en twintigste eeuw een wisselwerking zouden kennen waardoor de twee verschillende wijzen van natuurbehoud gemengd werden toegepast in zowel Nederland als in Nederlands-Indië.³⁵ Davids gaat niet verder in op dit schisma of op de beide theorieën. Met betrekking tot de natuurbescherming in Nederlands-Indië geeft hij een tijdlijn van de instanties verantwoordelijk voor de bosbouw.

Het noemen van de bosbouw is, in de context van Nederlands-Indië niet heel vreemd.

Boomgaard schrijft in zijn artikel ‘Oriental nature, it’s friends and it’s enemies’ namelijk over de opkomst van de natuurbescherming in Nederlands-Indië met de oprichting van de Dienst van het Boschwezen.³⁶ Deze organisatie was in het midden van de negentiende eeuw opgericht nadat de ontbossing in Java dermate ernstig werd dat een ecologische ramp dreigde. De Dienst begon zich na het begin van de twintigste eeuw intensief met natuurbescherming te bemoeien en werd daarna ook ingezet als de beschermer van de nieuwe natuurreservaten en andere beschermde gebieden.

Boomgaard, gespecialiseerd in onderzoek naar Nederlands-Indië en Indonesië in de decennia na de kolonisatie, lijkt in zijn verklaring naar de natuurbescherming in Nederlands-Indië ook te wijzen naar de splitsing in de natuurbescherming. Dat de natuurbescherming in Nederlands-Indië anders handelde dan vergelijkbare instanties in Nederland zou liggen in de ‘oriëntalistische’ en koloniale insteek van de instantie. De oriëntalistische aanpak van de instantie, en het gewenste natuurbehoud in Nederlands-Indië in het algemeen, zou zich voornamelijk afspelen in de vorm van bescherming. Dit was onder meer terug te vinden in het verbieden van de jacht in reservaten (met een uitzondering voor rijke Europeanen), de preferentie van het behouden van kleine, controleerbare gebieden zonder roofdieren en andere ‘onwenselijke’ aspecten van de natuur en de immense groei van ‘natuurverzamelaars’. In hoeverre dit daadwerkelijk kan worden geschaard onder een oriëntalistische insteek van natuurbescherming is nog maar de vraag. Naast de eerder gegeven verklaring gaat Boomgaard namelijk niet verder in op het zogenaamde aanwezige oriëntalisme, ondanks dat de titel dit wel lijkt te suggereren.

Als laatst zal het artikel van Van der Windt worden aangehaald, daar in zijn artikel ‘Parks without Wilderness, Wilderness without Parks? Assigning National Park Status to Dutch Man-Made Landscapes and Colonial Game Reserves’ sprake is van een middenweg tussen de eerder genoemde Angelsaksische theorie van Jepson en Whittaker en de meer

³⁵ Ibid., 610.

³⁶ Boomgaard, “Oriental Nature”.

Europese/Franse theorie van Ford. Van der Windt stelt namelijk dat er een strijd gaande was tussen de twee distinctieve groepen die allebei, in naam en theorie, hetzelfde doel nastreefden, maar wel hiervoor een andere benadering gebruikten en prefereerden.³⁷ In Van der Windts artikel is de eerder gemaakte distinctie van Ford te zien in de wijze waarop natuurbescherming diende te verlopen volgens de twee groeperingen. Er was weliswaar een groep ‘conservationisten’ actief die het oprichten van grote nationale parken in Nederlands-Indië, gebaseerd op het Yellowstone Nationaal Park en Afrikaanse reservaten, aanmoedigde. Maar aan de andere kant stond de Nederlands-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming die er een meer Nederlandse wijze van natuurbescherming op nahield gebaseerd op het beleid van het beheren en preserveren van natuurmonumenten. De Vereeniging, ondanks het feit dat het ledenaantal een stuk kleiner was dan het ledenaantal van Natuurmonumenten, beheerde in 1922 bijna 50 monumenten verschillend in grootte van 0.2 vierkante hectare tot 320.000 vierkante hectare.³⁸ Volgens Van der Windt begon er pas in 1932 een verandering te ontstaan in het beheer van de natuur waarbij de focus werd verlegd naar het creëren van grote wildreservaten in plaats van louter natuurmonumenten.

1.3.3 Conclusie historiografie

De bestaande literatuur over het onderwerp van de natuurbescherming in Nederlands-Indië is beperkt. Slechts enkele auteurs hebben zich, tot nu toe, gewaagd aan dit onderwerp. Desalniettemin is, aan de hand van de literatuur, duidelijk naar voren gekomen dat voor het ontstaan en de uitvoering van de natuurbescherming in Nederlands-Indië geen eenduidige verklaring valt te geven. Naar het onderzoek van Caroline Ford ziet Davids eenzelfde soort verdeling in de aanpak van natuurbescherming tussen Nederland en Nederlands-Indië. Boomgaard stelt dat de natuurbescherming een oriëntalistische insteek kende door het gebrek aan consensus met de bevolking en het willen preserveren van alleen de gewenste natuur (dus niet de volledige, wilde, pure natuur). Jepson en Whittaker stellen juist dat de oorsprong van de bescherming te vinden is in de ideeën die zijn ontstaan aan de andere kant van Atlantische oceaan. Zowel Jepson, Whittaker als Boomgaard kijken naar het ontstaan van grote wildreservaten in Nederlands-Indië wanneer het om het Nederlands-Indisch natuurbeleid gaat, aangezien zij beiden het bestaan van natuurmonumenten naar Nederlands voorbeeld niet behandelen of erkennen als zijnde een belangrijke ontwikkeling. Van der Windts artikel lijkt

³⁷ H.J. Van der Windt, “Parks without Wilderness, Wilderness without Parks? Assigning National Park status to Dutch Man-made Landscapes and Colonial Game Reserves”, in *Civilizing Nature, National Parks in Global Historical Perspective* (New York: Berghahn, 2012), 10.

³⁸ *Ibid.*, 12.

de verschillen te kunnen overbruggen door te stellen dat zowel zogenaamde ‘preservationisten’ als de ‘conservationisten’ actief zijn geweest met het beleid dat werd ingesteld in Indië met betrekking tot de natuurbescherming. Van der Windt geeft ook een duidelijke beginperiode aan waarin de natuurreservaten een belangrijke rol gingen spelen en de natuurmonumenten in Nederlands-Indië uit de gratie raakten. Des te vaker wordt de Nederlandsch-Indische Vereeniging genoemd terwijl deze in eerdere literatuur al als een weinig invloedrijke vereniging werd neergezet in vergelijking met het Boschwezen.

1.4. Bijdrage aan het wetenschappelijk debat

De geschiedenis van de Nederlands-Indische natuurbescherming is een onderwerp dat nog niet volledig in kaart is gebracht door geschiedkundigen. Het onderwerp valt in de niche van de milieugeschiedenis en dit is duidelijk te merken in het beperkt aantal artikelen en boekwerken dat zich volledig wijdt aan de Nederlands-Indische natuurbescherming. De beperkte bekendheid van het onderwerp biedt zowel voordelen als nadelen in het schrijven van een scriptie. Aan de ene kant zijn talloze bronnen en onderwerpen nog niet beschreven en schenkt men op deze wijze een directe aanvulling op de literatuur. Aan de andere kant is het lastig om te beginnen aan een onderzoek, daar er in Nederland beperkt materiaal beschikbaar is voor het kunnen vormen van een stevige basis waarmee het onderzoek kan worden voortgebouwd. Een groot deel van het materiaal is namelijk niet in Nederland te vinden, maar ligt nog opgeslagen in Indonesië. Hierdoor is er slechts een klein aantal auteurs dat zich waagt aan de milieugeschiedenis van Nederlands-Indië. Alleen Jepson en Whittaker, Boomgaard, Cribbs en, op een kleinere schaal, Van der Windt zijn namen die men kan terugvinden in meerdere artikelen gebaseerd op dit onderwerp.

Wanneer er vervolgens wordt gekeken naar de tijdsperiode waar deze auteurs zich op richten is er een sterke voorkeur te bespeuren voor de periode tot de twintigste eeuw en de periode na de Tweede Wereldoorlog. De exacte reden voor het vermijden van de tijdsperiode waar mijn onderzoek zich in zal afspelen is onbekend, maar dit geeft wel aan dat dit onderzoek een bijdrage zal leveren aan de al bestaande literatuur, omdat het juist de periode 1905-1935 beslaat. Daarnaast zal het primair bronnenbestand bestaan uit alle jaarverslagen van de Vereeniging van de periode 1912 tot 1935. Weliswaar wordt een enkel jaarverslag wel genoemd bij, onder anderen Boomgaard en Jepson en Whittaker, maar deze zijn niet in hun geheel en slechts sporadisch gebruikt in de gevonden literatuur.

1.5 Methode en bronmateriaal

In de historiografie zijn de enkele auteurs die zich specifiek hebben gericht op de Nederlands-Indische natuurbescherming aan bod gekomen en aan de hand van deze oriëntatie is naar voren gekomen dat de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming de belangrijkste rol speelde in de natuurbescherming in Nederlands-Indië. Tevens maakte Boomgaard al duidelijk dat enkele instanties en instituten (zoals de Dienst van het Boschwezen en 's Lands Plantentuin) een belangrijke rol speelden in de periode vóór de oprichting van de Vereeniging. In het tweede hoofdstuk zal dan ook nader worden onderzocht hoe de Indische natuurbescherming zich historisch ontwikkeld heeft. Van de eerder genoemde instituten is helaas zeer gering primair bronmateriaal aanwezig en zal er dan ook voornamelijk moeten worden gesteund op de secundaire literatuur.

Het derde en het vierde hoofdstuk zullen volledig worden gewijd aan de Vereeniging, daar deze (zoals al eerder vermeld) de belangrijkste vereniging met betrekking tot de natuurbescherming in Nederlands-Indië bleek te zijn. Voor deze hoofdstukken zal er, naast secundaire bronnen, voornamelijk informatie worden gehaald uit de jaarverslagen die de Vereeniging van 1912 tot en met 1935 trouw heeft uitgegeven. De jaarverslagen focussen zich op de belangrijkste gebeurtenissen en wetenswaardigheden van elk corresponderend jaar en zijn derhalve uitermate geschikt om een compleet beeld te kunnen verkrijgen van het werk dat deze Vereeniging gedurende die jaren heeft gedaan. Ondanks dat niet alle delen van het jaarverslag voor dit onderzoek van belang zijn (zoals de financiële situatie of de ledenlijst) zullen de verslagen in haar volledigheid worden gelezen. De jaarverslagen zijn, gezien hun functie, relatief kort van stof maar bieden genoeg ruimte voor het geven van context bij bepaalde gebeurtenissen.

De Vereeniging heeft ook ander drukwerk uitgegeven gedurende haar bestaan. Dit drukwerk bestaat, bijvoorbeeld, uit de zogenoemde 'Mededeelingen' waarin enkele ontwikkelingen van de Vereeniging worden vermeld aan de leden. Dergelijk materiaal is echter uiterst zeldzaam en wordt slechts sporadisch gevonden in een universiteitsbibliotheek of antiquariaat. De exacte reden voor de schaarsheid van de 'Mededeelingen' is onduidelijk, maar vaak komen de belangrijkste mededelingen uit dergelijk materiaal wel terug in de jaarverslagen daar er af en toe wordt gerefereerd aan de 'Mededeelingen' in de verslagen om vervolgens dit onderwerp verder te verklaren. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de enige 'Mededeelingen' die wel zijn gebruikt in dit onderzoek (*Mededeelingen No. 8* uit 1924) waarin er een volledig overzicht van de natuurmonumenten in Nederlands-Indië is opgesteld met enige informatie over deze natuurmonumenten. Dergelijke overzichten en informatie (ontstaansgeschiedenis,

locatie en bijzonderheden) werden ook geregeld gepubliceerd in de jaarverslagen. Om deze twee redenen zijn de ‘Mededeelingen’ dan ook (haast) niet meegenomen in dit onderzoek. Naast de jaarverslagen zullen enkele andere primaire bronnen worden onderzocht. Dit primair bronmateriaal zal specifiek worden onderzocht na vermelding in de jaarverslagen of wanneer een dergelijke bron meer context weet te bieden aan de situatie of het werk van de Vereniging op dat specifieke moment. Dit bronmateriaal kan bijvoorbeeld bestaan uit koloniale beleidsstukken of speciale uitgaves van de Vereniging buiten de jaarverslagen om en zal voornamelijk worden verkregen door gericht zoekwerk op, onder andere, *Delpher*, *Natuurtijdschriften.nl* of *DBNL* (Digitale Bibliotheek voor Nederlandse Letteren). Al dit bronmateriaal is terug te vinden in tabel 1.1 (op de volgende bladzijde) genoemd en gerangschikt op hoofdstuk en tijdsperiode.

Tabel 1.1 *Primair bronmateriaal gebruikt in dit onderzoek*

Onderzocht primair bronmateriaal en jaar van verschijning/uitgave		
Hoofdstuk en periode	Jaarverslagen van de Vereniging	Ander primair bronmateriaal
Hoofdstuk 2 (pré 1912)	geen	-Jaarverslagen van het Boschwezen uit 1904, 1905, 1914 en 1915 -Staatsblad uit 1909 #594 -Recensie uit <i>Botanical Gazette</i> (1896) -Artikel uit tijdschrift: <i>De Huisvriend</i> (1899)
Hoofdstuk 3 (1912-1924)	-1912-1913 -1914-1916 -1917-1919 -1920-1922 -1923	-Artikel uit <i>Nederlandsch-Indisch Landbouw Syndicaat Soerabaia</i> : 'Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereniging tot Natuurbescherming' - K.W. Dammerman, <i>Mededeeling No.8 Overzicht der Nederl.-Indische Natuurmonumenten</i> -Staatsblad uit 1924 #234
Hoofdstuk 4 (1925-1935)	-1924-1928 -1929-1931 -1932-1933 -1934 -1935	-Staatsblad uit 1931 #134 en #266 -Brief van Van Tienhoven aan De Bussy -Brief (1) van Leeftlang aan Van Tienhoven -Brief (2) van Leeftlang aan Van Tienhoven -Artikel uit <i>De Levende Natuur</i> : 'Vragen en korte mededeelingen. Natuurbescherming in Nederlandsch-Indië' -Artikel uit <i>De Groene Amsterdammer</i> (1933): 'Natuurbescherming in Nederlandsch Indië'

Hoofdstuk 2

Boschwezen en Buitenzorg: De historische aanloop naar natuurbescherming in Nederlands-Indië

In dit hoofdstuk zullen de eerste vormen van natuurbescherming en natuurbeheer gedurende de negentiende eeuw in Nederlands-Indië aan bod komen. Met dit hoofdstuk zal de vraag worden beantwoord hoe het natuurbeschermingsdenken zich in Nederlands-Indië voor de twintigste eeuw ontwikkelde.

Gedurende het VOC-tijdperk was er een levendige handel in hout ontstaan wat niet alleen internationaal werd verscheept, maar ook van belang was voor de lokale economie. Hoewel de VOC al geruime tijd actief was op verschillende Indische eilanden had zij haar macht nog niet volledig kunnen consolideren met betrekking tot de houthandel. Wel had zij de fundatie voor de houthandel weten te leggen waarop de koloniale overheid voort kon bouwen. Het onderstaande citaat, afkomstig van Staatscommissie lid Dirk van Hogendorp omstreeks het begin van de negentiende eeuw, laat zien hoeveel waarde de VOC en de latere Nederlandse overheid aan de mogelijkheden van de Javaanse bossen toekennen. De kwalitatief hoogwaardige teakhoutbossen zouden, onder goed bosbeheer, een oneindige bron van hout zijn.

‘The forests of Java have timber enough to build a respectable navy in a short time, besides as many merchant ships as we require... In spite of all the cutting, the forests of Java grow as fast as they are cut, and would be inexhaustible under good care and management.’¹

Van Hogendorp was in 1802 benoemd tot lid van de Staatscommissie, wier doel lag in het advies uitbrengen over hoe de Nederlands-Indische bezittingen bestuurd diende te worden na de opheffing van de VOC in 1799. De positie van Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië werd uiteindelijk niet aan Van Hogendorp maar aan Herman Willem Daendels gegeven. Van Hogendorp benoemt in het citaat één van de belangrijkste beoogde doelen van de koloniale overheid, namelijk het aanbrengen van een duurzame structuur in de bosbouw.

¹ Citaat uit: Nancy Lee Peluso, *Rich Forests, Poor People: Resource Control and Resistance in Java* (University of California Press, 1994), 27.

In dit hoofdstuk zal de VOC slechts kort aan bod komen daar de hoofdzaak van dit hoofdstuk ligt in de oprichting van de Dienst van het Boschwezen en in de oprichting van 's Lands Plantentuin in Buitenzorg. De focus ligt voornamelijk op deze twee instellingen door de grote veranderingen die zij teweeg hebben gebracht in de omgang met de natuur met betrekking tot behoud en onderzoek naar de natuur in Nederlands-Indië, hetgeen uiteindelijk uitmondde in de oprichting van de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming in 1912.

2.1 De VOC en de houtindustrie

In tegenstelling tot de nederzettingen aan de Kaap en in Mauritius was de invloed van de VOC in de bosrijke gebieden van Java gering geweest. Batavia, opgericht als nieuw hoofdkwartier ter bevordering van de intra-Aziatische handel en als centrale stapelmarkt van de VOC in 1619, kende weliswaar geen onderhorigheid meer aan een plaatselijke vorst, maar de handel van en naar Batavia kende dit meestal nog wel. Halverwege de zeventiende eeuw kwamen de houtvoorraden in de omgeving van Batavia zo onder druk te staan dat er een afhankelijkheid was ontstaan van vorsten uit de verder gelegen gebieden. De afnemende hoeveelheid aan geschikt en lokaal hout, de groeiende vraag naar hout en de onbetrouwbare houttoevoer van de Indische vorsten maakte de VOC kwetsbaar en een dergelijke situatie was, ondanks het relatief kleine percentage (van rond de tien procent) dat hout innam in de totale handel, onhoudbaar voor de VOC.² Om de toevoer te kunnen blijven garanderen werden nieuwe maatregelen getroffen in de vorm van contracten die werden afgesloten met enkele Indische vorsten die in het bezit waren van belangrijke teakbossen. De lokale arbeidskrachten werden vervolgens onder toezicht van Europese opzichters ingezet om de afgesproken hoeveelheid hout te kunnen leveren.³ In tal van gebieden met waardevol hout als sappanhout, agarhout, ebbenhout en enkele andere houtsoorten werden soortgelijke contractuele arbeid onder het gezag van de VOC gebracht.⁴

Gebieden onder een dergelijk VOC-contract waren vaak het slachtoffer van ecologische (en de daarbij behorende economische) rampspoed. De lokale bevolking, voorheen gewend om niet meer te kappen dan men kon gebruiken en, sporadisch, kon verhandelen, werd nu gedwongen om op een veel grotere schaal hout te vellen voor de VOC. Dergelijke praktijken

² P. Boomgaard, "The VOC trade in Forest Products", in *Nature and the Orient. The Environmental History of South and Southeast Asia* (Delhi: Oxford University Press, 1998), 377.

³ P. Boomgaard, "Droefenis en duurzaamheid. Beheer en exploitatie van de bossen op Java onder Daendels (1808-1810)", in *Jaarboek voor Ecologische Geschiedenis 2009. Natuur en milieu in Belgische en Nederlandse koloniën* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2009), 56.

⁴ Boomgaard, "The VOC Trade", 380.

bleken, na enige tijd, niet duurzaam te verlopen daar de bossen te weinig tijd kregen om zich volledig te kunnen herstellen. Niet alleen is dit gegeven af te leiden uit de fluctuatie in de houtaanvoer van verschillende gebieden, de VOC klaagde in haar rapporten ook herhaaldelijk over de tekorten of over leveringen van inferieur hout.⁵ Als gevolg van de dalende kwaliteit in het hout, afkomstig van te jonge bomen, besloot de VOC hun inkoopprijs te verlagen. Als gevolg hiervan ontstond een vicieuze cirkel waardoor de overexploitatie van enkele boomsoorten al voor het begin van de achttiende eeuw in sommige gebieden een feit was.⁶ Gedurende de achttiende eeuw veranderde de werkwijze van het houtvellen slechts mondjesmaat. Enkele gebieden kregen een uitzonderlijk verbod op houtkap wanneer de gebieden bijna waren uitgeput. De verboden werden met verschillende looptijden uitgegeven: van één tot zes jaar voor snelgroeiende bomen tot soms wel drieëndertig jaar voor teakbossen. Toch bleken deze maatregelen onvoldoende voor de enorme ontbossing die in de vele gebieden had plaats gevonden. Bovendien werd de illegale houtkap een hardnekkig probleem dat het herstel van de bossen dwarsboemde.⁷ Tot en met de komst van de nieuwe Gouverneur-Generaal Herman Willem Daendels in 1808 bleef het herstel van de bossen geteisterd worden door corruptie, illegale houtkap en ineffectieve herbeplanting.⁸

2.2 De opkomst van de Dienst van het Boschwezen

De komst van Daendels bracht grote veranderingen voor de Indische bezittingen met zich mee. De oude wijze van bestuur in Indië kwam te vervallen en maakte plaats voor een modernere versie. Hieronder viel ook de houtkap in Indië die voortaan zou vallen onder de Administratie der Houtbosschen. Deze gecentraliseerde organisatie voor de houtkap is de eerste in de Nederlandse geschiedenis en de kolonie liep daarmee een kleine honderd jaar voor op Nederland.⁹ Daendels introduceerde tevens een duurzamere wijze van het houtkappen waarbij de houtkap streng gecontroleerd werd, door het gebruik van merktekens, en er werd een groot belang gehecht aan het voortbestaan van de bossen door middel van herbeplanting.¹⁰ Onduidelijk is of Daendels' wijze van bosbeheer succesvol is geweest. Na enkele jaren kwam de kolonie namelijk onder Brits bestuur te staan waarna het bosbeheer

⁵ B. De Jong Boers, "Sustainability and time perspective in natural resource management", in *Paper Landscapes. Explorations in the environmental history of Indonesia* (Leiden: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde, 1997), 270.

⁶ *Ibid.*, 271.

⁷ Peluso, *Rich Forests, Poor People*, 43.

⁸ De Jong Boers, "Paper Landscapes", 43.

⁹ Boomgaard, "Droefenis en duurzaamheid", 53.

¹⁰ *Ibid.*, 72.

volledig werd verwaarloosd. Na de Britse periode werd tweemaal getracht het bosbeheer nieuw leven in te blazen, maar door economische tegenspoed kwam dit plan niet tot ontkieming.

Pas in 1869 kwam een dergelijke instantie weer tot stand. Het bosbeheer zou vanaf deze periode vallen onder een nieuwe administratieve dienst genaamd de Dienst van het Boschwezen en was voornamelijk actief op Java, alwaar het pas vanaf 1908 werd uitgebreid naar de Buitenbezittingen.¹¹ Het Boschwezen kreeg de beschikking over alle beboste gebieden in Nederlands-Indië met als enige uitzonderingen de gebieden die niet onder de directe controle van de Nederlands-Indische overheid vielen en de gebieden die onder het beheer stonden van de lokale vorsten. Het Boschwezen werd geacht te onderzoeken hoeveel bos gekapt kon worden op een, relatief gezien, duurzame wijze en op welke manier dit diende te geschieden.

Op het eerste gezicht leek dit een gemakkelijke opdracht voor de nieuwe organisatie met een relatief lange geschiedenis in de bosbouw die begon tijdens het VOC-tijdperk. Echter, nieuwe inzichten in het beheren van de bosbouw brachten de onwetendheid van de Nederlandse bosbouwers in de Nederlands-Indische natuur aan het licht. Al voor 1840 hadden verscheidene ambtenaren en wetenschappers de lokale overheid gewezen op het gevaar dat kon ontstaan na het leegkappen van berghellingen, maar lange tijd werd er vrijwel niets tegen gedaan. Een vaak gehoord gevaar was het argument dat een gebrek aan bos ook zou leiden tot een gebrek aan water als gevolg van het wegspoelen van de watervasthoudende grond en een vermindering in luchtvochtigheid en regen.¹² Deze opvatting kreeg weidverspreide aanhang nadat de moessons in de periode van 1844 tot en met 1850 veranderden en lange droogtes de rijstproductie in gevaar brachten. Eenzelfde soort gedachte over de verhoudingen tussen bossen, bergen en water was in Frankrijk al algemeen goed geworden nadat enkele invloedrijke werken waren geschreven door onder anderen Jean-Antoine Fabre (over de overstromingen als gevolg van ontbossing) en Alexandre Surell (over de klimatologische effecten van ontbossing) in de vroege negentiende eeuw.¹³ Deze werken waren van grote invloed op de wijze waarop het Franse bosbeheer in kwetsbare gebieden te werk ging. Een geheel nieuwe werkwijze waarbij het nut van de bossen voor de mens op de achtergrond

¹¹ P. Honig en F. Verdoorn, *Science and Scientists in the Netherlands Indies* (New York, Cambridge: Riverside Press, 1945), 218.

¹² Peter Boomgaard, "Oriental Nature, its Friends and its Enemies: Conservation of Nature in Late-Colonial Indonesia, 1889-1949", *Environment and history* 5 (1 oktober 1999): 262, doi:10.3197/096734099779568245.

¹³ Caroline Ford, "Nature, Culture and Conservation in France and Her Colonies 1840-1940", *Past & Present*, nr. 183 (2004): 183.

verdween en het beschermen van de bossen tegen menselijke activiteiten een van de fundamenteën van, niet alleen de Franse bosbouw worden, maar in de gehele Europese bosbouw, werd.¹⁴

De duurzame aspecten van het Boschwezen zijn voornamelijk terug te vinden in het herbeplanten van (kale) berghellingen en kapwouden en het in standhouden van de zogenoemde wildhoutbosschen. Dit valt ook terug te lezen in de jaarverslagen van het Boschwezen van 1904 en 1905 waarin wordt vermeld dat zij regelmatig tracht de bossen in stand te houden, ondanks herhaaldelijk ongeoorloofde houtkap of landbouw:

“Verbrokkelingen van de bosschen, die in stand moeten worden gehouden doch nog niet als zodanig zijn aangewezen werd voorkomen; een groot aantal onoordeelkundige ontginningsaanvragen, die meestal rooibouw tot doel hadden werden geweigerd.”¹⁵

In de jaarverslagen van het Boschwezen is terug te vinden dat dergelijke herbeplanting op relatief kleine schaal plaatsvond. Zo valt op te maken uit de verslagen van 1914 en 1915 dat geld voor het onderhoud aan de wildhoutbosschen bijna volledig werd gespendeerd aan de ‘reboisatie van kale berghellingen’ (40.964 gulden in 1915 op een kostenplaatje van rond de 41.500 gulden voor beide jaren). De meeste van deze nieuwe bomen dienen ter bescherming tegen landdegradatie of voor ‘hydrologische en klimatologische toestanden’.¹⁶ In het jaarverslag van 1914 wordt er beduidend minder uitgegeven aan de ‘maatregelen in verband met de reboisatie van kale berghellingen’. In dit jaar viel de reboisatie in lijn met de verwachte kosten gebaseerd op de voorgaande jaren en werd er 31.936 gulden besteed aan dit doel waarmee de reboisatie slechts 0,6 procent vormde van de totale kosten (5.292.538 gulden) van het Boschwezen in 1914.

Ook wordt nog melding gemaakt van een belangrijk instituut waar de Dienst van het Boschwezen herhaaldelijk advies van inwint; 's Lands Plantentuin te Buitenzorg. Onder meer schrijft het Boschwezen dat dit advies voorlichting betreft met betrekking tot de aangetroffen flora om zodoende de ‘flora in de djatibosschen te leeren kennen en hierin zoo mogelijk bepaalde standplaats-flora te leeren onderscheiden’.¹⁷ Naast het opnieuw beplanten van

¹⁴ Ibid.

¹⁵ *Verslag van den Dienst van het Boschwezen In Nederlandsch-Indie*, 1905, 14.

¹⁶ *Verslag van den Dienst van het Boschwezen In Nederlandsch-Indie*. 1914, 23.

¹⁷ Ibid..

bomen en het in kaart brengen van verschillende soorten flora is er geen actieve natuurbescherming te vinden bij de Dienst van het Boschwezen.

2.3 's Lands Plantentuin te Buitenzorg

Zoals Grove al eerder aangaf in *Green Imperialism* was het belang van botanische kennis en het aanleggen van speciale kruidentuinen in de Nederlandse (en Britse) koloniën één van de belangrijkste voorwaarden voor het langdurig kunnen functioneren van de koloniën en de verversingsposten in de Afrikaanse regio's. In 1915 noemde de assistent-directeur van de Kew Botanical Gardens kennis over het plantenrijk zelfs als één van de belangrijkste redenen voor ontdekkingsreizen:

‘There are three things which have stimulated men throughout the ages to travel far and wide over the surface of the globe, and these are gold, spices and drugs.’¹⁸

Hetzelfde gold natuurlijk ook voor de gebieden in Indië die onder het beheer waren komen te staan van de VOC. Boomgaard meldt in zijn artikel dat de VOC al meerdere botanisten in loondienst had met de specifieke taak om de bruikbare lokale flora in kaart te brengen.¹⁹ Dit werd vaak in samenwerking gedaan met lokale Indiërs die de planten wisten te benoemen en informatie konden verschaffen over toepassing van de planten. De VOC wenste een zo uitgebreid mogelijke kennisvergaring van de tropische flora met bruikbare toepassingen voor de mens zodat er geen dure invoer van medicijnen vanuit Nederland nodig was. Daarnaast was er een grote interesse vanuit de VOC voor de specerijenplanten van Indië. Botanisch onderzoek bleef om financiële redenen dan ook beperkt tot plantenonderzoek waar de VOC ofwel flink op kon verdienen door middel van handel, of waar zij flink op kon besparen door middel van het verminderen van het importeren van Nederlandse producten.²⁰

Toch werd de andere inheemse flora van Java al enige tijd bestudeerd, maar dergelijk onderzoek was voornamelijk gebaseerd op de persoonlijke interesse van de onderzoeker en kende meestal geen verder nut dan slechts het verzamelen en in kaart brengen van de soorten. Bovendien bleef botanisch onderzoek, tot ver in de negentiende eeuw, beperkt tot de

¹⁸ Arthur W. Hill, “The History and Functions of Botanic Gardens”, *Annals of the Missouri Botanical Garden* 2, nr. 1/2 (1915): 185.

¹⁹ P. Boomgaard, “The making and unmaking of tropical science: Dutch research on Indonesia, 1600-2000”, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde / Journal of the Humanities and Social Sciences of Southeast Asia and Oceania* 2, nr. 162 (2006): 194.

²⁰ Londa Schiebinger en Claudia Swan, *Colonial Botany: Science, Commerce, and Politics in the Early Modern World* (University of Pennsylvania Press, 2007), 2.

kuststreken van de archipel waar massale ontbossing vaak aan de orde was en de diversiteit aan flora dus ook flink had ingeboet. De botanische interesse was echter dermate hoog dat er vrijwel direct na de terugtrekking van de Britten uit Indië een botanische tuin werd opgericht in Buitenzorg, een stadje gelegen in de hogere delen van Java op een kleine zestig kilometer van de hoofdstad Batavia. Aan het einde van de negentiende eeuw zou deze botanische tuin nationaal en internationaal allure maken als één van de bekendste onderzoeksinstituten in de (tropische) koloniale wereld met tal van buitenlandse onderzoekers die speciaal naar Nederlands-Indië reisden om hier enkele maanden onderzoek te doen.

De botanische tuin, officieel 's Lands Plantentuin te Buitenzorg geheten, maar vaak aangeduid als de Tuin of Buitenzorg, werd in 1817 opgericht in opdracht van de Nederlandse overheid. De botanische tuin werd opgericht door Caspar Reinwardt, die enkele jaren voor de oprichting van de tuin naar de kolonie was gestuurd in de functie van Directeur van Landbouw, Kunsten en Wetenschappen van Java. Reinwardt was hoogleraar in de chemie, farmacie en natuurlijke historie en had al eerder, gedurende de napoleontische tijd in Nederland, ervaring opgedaan als directeur van de *Jardin du Roy* van 1808 tot 1810.²¹ Het overheidswezen was in deze tijd nog jong daar de Britten, gedurende de Franse bezetting van Nederland, de macht in de kolonie hadden overgenomen en daarvoor de VOC de scepter over de archipel zwaaide. De kolonie diende zich nu, met de gedachte van de Verlichting in het achterhoofd, te civiliseren door een grote nadruk te leggen op de wetenschap en op cultuur. Reinwardt dacht dit onder meer te kunnen bewerkstelligen met de oprichting van een botanische tuin waarbij de tuin zowel een wetenschappelijk doel als een cultureel doel kon dienen en zowel een wetenschappelijke als een economische meerwaarde kon bewerkstelligen.

De Tuin zou, gedurende haar eerste bestaansjaren, niet altijd hetzelfde doel nastreven.²² Verscheidene directeuren legden vooral de nadruk op de functie van de tuin naar hun eigen interesses en zo wisselde de tuin geregeld tussen een wetenschappelijke opzet voor het bestuderen van tropische flora en de praktische functie voor het acclimatiseren, verzamelen en verspreiden van nuttige landbouwgewassen geschikt voor verbouwing in de tropen. Gedurende economische tegenspoed halverwege de eeuw werd het wetenschappelijk nut van de Tuin in gevaar gebracht door bezuinigingen en dreigde de wetenschappelijke functie van de Tuin volledig te verdwijnen. Pas met het aantreden van Melchior Treub, een nieuwe,

²¹ W.J. Van der Schoor, "Zuivere en toegepaste wetenschap in de tropen : biologisch onderzoek aan particuliere proefstations in Nederlands-Indië 1870-1940" (Universiteit Utrecht, 2012), 31.

²² Ibid., 33.

ambitieuze directeur, bloeide de Tuin op als één van de belangrijkste wetenschappelijke centra van de kolonie en de wereld met betrekking tot tropische flora en toegepast onderzoek van landbouw in tropische gebieden.

Traub wist de Tuin onder meer onder de aandacht van de overheidsinstellingen te brengen door hen te wijzen op de waarde van de locatie en de mogelijkheden die dit zou kunnen brengen voor zowel wetenschappelijke als praktische doeleinden. Hierbij speelde Traub in op twee ontwikkelingen die zich al enige tijd in de Westerse wereld manifesteerden: het idee dat het tropische gebied een enorme meerwaarde voor de wetenschap (met name de biologie) kon hebben en tegelijkertijd de meerwaarde die de tropische wetenskapskennis kon geven aan het behalen van economische doeleinden van de overheden.²³

De Tuin werd opnieuw ingedeeld met grote lappen grond bestemd voor het onderzoek naar gewassen en voor de ‘ouderwetse’ taak van de Tuin waar zaden worden verzameld, verspreid en geacclimatiseerd voor de rest van de kolonie. Het zwaartepunt van de natuurwetenschap in de Tuin kwam vooral te liggen op het praktisch nut voor de kolonie, hetgeen toentertijd paste in de wereldwijde wetenschappelijk-economische ontwikkeling.²⁴ Dit hield voornamelijk de (tropische) landbouw in die gericht was op de export naar Europa, zoals koffie, tabak, thee en suiker.²⁵ Private ondernemers werden aangespoord om in de kolonie te investeren doormiddel van het aanjagen van het verbouwen van deze landbouwproducten. De overheid wenste, met de afschaffing van het Cultuurstelsel in 1870, niet langer meer zelf deze taak te vervullen. In het Cultuurstelsel waren lokale boeren verplicht een vijfde van hun grond beschikbaar te stellen aan de overheid voor de productie van bepaalde (lucratieve) gewassen. De opbrengsten van dit stelsel waren behoorlijk hoog, maar zo ook het leed onder de lokale bevolking. Uiteindelijk werd het Cultuurstelsel per gewas gefaseerd afgeschaft vanaf 1870. Aan het begin van de twintigste eeuw verkreeg de Tuin ook de taak om het onderzoek te leiden naar de bestrijding van schimmels en andere gewassenziektes die zich ontwikkelden op de exportgewassen.²⁶

Tegelijkertijd kon Traub inspelen op de opleving van de interesse in de tropische natuur onder biologen en andere natuurkundige wetenschappers.²⁷ Bekende onderzoekers als Charles

²³ Andrew Goss, *The Floracrats: State-Sponsored Science and the Failure of the Enlightenment in Indonesia* (Madison, UNITED STATES: University of Wisconsin Press, 2011), 80.

²⁴ Vernon H. Heywood, “The role of botanic gardens as resource and introduction centres in the face of global change”, *Biodiversity and Conservation* 20, nr. 2 (februari 2011): 224, doi:10.1007/s10531-010-9781-5.

²⁵ Van der Schoor, “Wetenschap in de Tropen”, 89.

²⁶ Boomgaard, “The making and unmaking of tropical science”, 204.

²⁷ Van der Schoor, “Wetenschap in de Tropen”, 87.

Darwin en Alfred Russel Wallace (die de grens tussen Australische en Aziatische flora en fauna onderzocht) kwamen tot grote inzichten na hun kennismaking met de tropen. Het besef dat de tropische gebieden een vele malen grotere diversiteit herbergden werd steeds algemener bekend en creëerde, met de grote oppervlaktes in de tropische gebieden die niet of amper bezocht waren gedurende deze periode, een natuurlijke aantrekkingskracht door de mogelijke ontdekkingen die hier gedaan konden worden door middel van excursies.²⁸ Treub bood talloze wetenschappers de mogelijkheid om een dergelijke excursie voor te bereiden en de resultaten te onderzoeken in de laboratoria van de Tuin.²⁹

Onder Treub verkreeg de Tuin dan ook internationale bekendheid als een waardevol wetenschappelijk instituut voor studies naar de tropische natuur. Er werd zelfs in de Verenigde Staten geopperd om een kopie van Buitenzorg te creëren in de tropische gebieden van Amerika.³⁰ Treubs netwerk stelde hem in staat om enthousiasme te wekken bij de natuurkundige instituten in Europa om uitwisselingen naar Buitenzorg te verzorgen. Om de gegadigden te kunnen voorzien in hun behoeften richtte Treub het ‘Vreemdelingenlaboratorium’ op waar buitenlandse wetenschappers op uitwisseling voor enkele maanden achtereen hun onderzoek konden verrichten.

Daarnaast zorgde Treub dat er slaapvertrekken werden gebouwd en stukken grond geschikt werden gemaakt voor allerlei onderzoek, variërend van landbouwgerelateerd tot fotografie. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was ’s Landsplantentuin te Buitenzorg een gerenommeerd onderzoeksinstituut geworden met talloze mogelijkheden voor onderzoekers.

²⁸ Boomgaard, “The making and unmaking of tropical science”, 205.

²⁹ Honig en Verdoorn, *Science and Scientists in the Netherlands Indies*, 394.

³⁰ Raf de Bont en Jens Lachmund, *Spatializing the History of Ecology: Sites, Journeys, Mappings* (Routledge, 2017).

Treub's Laboratorium in Buitenzorg. (Bron: <https://kolonialemonumenten.nl/2017/08/19/melchior-treub-buitenzorg-1914/>)

Het interieur van het laboratorium met Treub links op de voorgrond.

Bron: <https://kolonialemonumenten.nl/2017/08/19/melchior-treub-buitenzorg-1914/>

De Tuin was zelfs internationaal bekend geworden en werd vaak aangeprezen in internationale vakbladen als de *Botanical Gazette*. Een Amerikaans blad voor de botanica publiceerde een brief, gericht aan de redactie, waarin de tuin van Buitenzorg werd geprezen voor de vele wetenschappelijke faciliteiten:

‘I find it easy to get everything needed here in the way of apparatus, literature, etc. There are chemical, entomological, and botanical laboratories within easy reach, and a fine library, where most of the important botanical journals are kept on file. Everything is conducive to good work; in fact in this respect the place is the best I have so far seen.’³¹

2.4 Koorders en de oprichting van een natuurbeschermingsvereniging in Indië

Het succes van Buitenzorg als belangrijk (inter)nationaal wetenschappelijk instituut voor de tropen is waarschijnlijk Treub's grootste succes geweest. Aan het eind van de vele jaren waarin Treub de positie van directeur van de Tuin bekleedde, had hij maar liefst 154 internationale (wetenschappelijke) bezoekers mogen verwelkomen.³² Enkel van hen kwamen al als een bekende naam van de biologische en natuurhistorische wereld, anderen wisten jaren later naamsbekendheid te verwerven. Eén van hen was Sijfert Hendrik Koorders die, op jonge leeftijd, in 1885 bij de Dienst van het Boschwezen ging werken en al gauw de opdracht kreeg om de flora van Java in kaart te brengen. In datzelfde jaar maakte hij gebruik van de nieuwe onderzoeksfaciliteiten die Treub beschikbaar had gesteld voor bezoekers van de Tuin.³³ In 1888, midden in de periode waarin Treub besloot om 's Lands Plantentuin interessanter te maken voor de koloniale overheid door 'bruikbaar' onderzoek naar de Indische landbouw te beginnen, nam hij Koorders in dienst.³⁴ Koorders, die inmiddels al geruime tijd onderzoek deed naar de flora van Java, mocht zijn onderzoek naar de niet-teakbossen van Java onder Treub voortzetten.³⁵ In de jaren hierna (enkele bronnen melden

³¹ B.T. Galloway, "The Buitenzorg Gardens.", 1896, <https://www.journals.uchicago.edu/doi/pdfplus/10.1086/327449>.

³² Robert-Jan Wille, "The Coproduction of Station Morphology and Agricultural Management in the Tropics: Transformations in Botany at the Botanical Garden at Buitenzorg, Java 1880–1904", in *New Perspectives on the History of Life Sciences and Agriculture*, onder redactie van Denise Phillips en Sharon Kingsland, vol. 40 (Cham: Springer International Publishing, 2015), 264.

³³ Honig en Verdoorn, *Science and Scientists in the Netherlands Indies*, 59.

³⁴ P. Jepson en R.J. Whittaker, "Histories of Protected Areas: Internationalisation of Conservationist Values and their Adoption in the Netherlands Indies (Indonesia)", *Environment and History* 8, nr. 2 (1 mei 2002): 147.

³⁵ "Koorders, Sijfert Hendrik (1863-1919) on JSTOR", geraadpleegd 2 maart 2019, <https://plants.jstor.org/stable/10.5555/al.ap.person.bm000331781>.

overlappende jaren, maar in ieder geval tot 1903) hielp Koorders Treub met het verbeteren van het imago en de wetenschappelijke instituten van Buitenzorg.³⁶ Oude collecties van gedroogde planten werden afgestoft en opnieuw gewaardeerd op hun wetenschappelijke relevanties. De flora van Java werd gedocumenteerd in nieuwe werken en de internationale naamsbekendheid werd wijdverspreider naarmate meer publicaties van vaste medewerkers, en gasten, werden uitgebracht na onderzoek in Buitenzorg.³⁷

Tussen 1904 en 1906 vertrok Koorders naar Nederland voor een Europees verlof vanwege slechte gezondheid. Hier heeft hij, naar alle waarschijnlijkheid, gelezen of gehoord over het eerste succes van Natuurmonumenten: de aankoop van het Naardermeer in 1906. In dezelfde periode was er in de westerse wereld een algemene aversie ontstaan tegen het gebruik van veren in de kledingindustrie. Gedurende enkele decennia was het gebruik van veren, in onder meer dameshoeden, een bekend en populair modeverschijnsel geweest.³⁸ Het gebruik van veren raakte in opspraak door de wijze van jagen en de vrees voor het uitsterven van de betrokken vogelsoorten. Een artikel, geschreven in 1899 in het tijdschrift *De Huisvriend* door een officier van het Nederlandse leger, berichtte over de ontmoeting van de officier met de jacht op paradijsvogels in Ternate:

‘De jacht op dezen schoonen vogel heeft een verbazenden omvang gekregen sedert de damesmode deze vogellijken als hoedversiersel invoerde. Echter kreeg de handel naar mij door een handelaar werd verzekerd, een grooten knak, door de oprichting der vereeniging tot tegengang dezer gruwelijke mode. En wie zoude geen tegenstander van deze zaak worden, wie eenmaal op Ternate de terugkomst der ‘Camphuis’ uit Nieuw Guinea bijwoonde, en in alle winkels en pakhuizen de vloeren bedekt zag met lijken van vogels in zoo schitterende kleuren, als de stoutste verbeeldingskracht zich niet denken kan.’³⁹

Koorders keerde in 1910 terug op Java en hier maakte hij, wederom, een belangrijke mijlpaal voor de bescherming van enkele diersoorten in Nederlands-Indië mee door het ingaan van het

³⁶ Ibid.

³⁷ Goss, *The Floracrats*, 85.

³⁸ R. Cribb, “Birds of paradise and environmental politics in colonial Indonesia, 1890-1931”, in *Paper Landscapes; Explorations in the environmental history of Indonesia* (Leiden: Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde, 1997), 385.

³⁹ Onbekend, “Ternate. (Door een officier van het Nederl.-Indische leger.) Met photo’s van den Luit. ter Zee 2e kl. P.A. Bik.”, *De Huisvriend. Nieuwe serie*, 1899.

verbod op de jacht van enkele diersoorten. De *Ordonnantie tot bescherming van sommige in het wild levende zoogdieren en vogels* uit 1909 (ingang per januari 1910) werd in het leven geroepen ter bescherming van alle vogels en zoogdieren mits zij geen direct gevaar voor de mens vormden. De wet was in het leven geroepen als gevolg van internationale druk die Nederland ervoer om de jacht en de handel in paradijsvogels in te dammen. Daarnaast gaf het resultaat van het onderzoek naar de wisselwerking tussen vogels en landbouw, uitgevoerd door J. Köningsberger in het begin van de twintigste eeuw, een belangrijke impuls om de vogelpopulaties in Nederlands-Indië te beschermen tegen excessieve jachten.⁴⁰ In de ordonnantie werden wel uitzonderingen gemaakt voor enkele vogels (voornamelijk roofvogels) en grote zoogdieren als apen, tijgers, panters en herten.⁴¹ Of de wetgeving een positief resultaat teweeg kon brengen voor de bescherming van enkele vogelsoorten is onbekend. De wetgeving kon grotendeels nietig worden verklaard in de gebieden waar de paradijsvogels zich ophielden daar de Nederlands wet- en regelgeving ondergeschikt was aan de regelgeving van de sultans en andere lokale heersers.⁴² Desalniettemin lijkt het erop dat de nieuwe wetgeving niet voldoende bescherming bood aan de Nederlands-Indische natuur, want in 1912 werd de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming opgericht.⁴³ De Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming (hierna: de Vereeniging) was een werkelijk product van de tijd met het Nederlandse Natuurmonumenten als inspiratie en de paradijsvogel als mascotte van de Vereeniging.

2.5 Conclusie

Op de vraag of er een vorm of wijze van natuurbeschermingsdenken aanwezig was in Nederlands-Indië voor het einde van de twintigste eeuw is het antwoord tweeledig. Enerzijds was er geen sprake van een natuurbescherming die zich specifiek richtte op het beschermen van flora of fauna, met als doel die te kunnen beschermen tegen exploitatie en conservatie voor het nageslacht. Pas aan het einde van de negentiende eeuw ontstaat langzaamaan het besef dat bepaalde delen van de natuur beschermt dienen te worden tegen overbejaging of vernietiging.

⁴⁰ Robert Cribb, "Conservation in Colonial Indonesia", *Interventions* 9, nr. 1 (1 maart 2007): 53, doi:10.1080/13698010601173817.

⁴¹ "Staatsblad van Nederlandsch-Indië voor ..., 1909, 01-01-1909", 1 januari 1909, 44, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=MMKB07:001296001:00009>.

⁴² Cribb, "Birds of Paradise", 396.

⁴³ Boomgaard, "Oriental Nature", 267.

Anderzijds was er wel sprake van een vorm van bescherming tegen vernietiging van natuurlijke bronnen in zowel de bosbouw, als in de kleinere flora van Nederlands-Indië. De Dienst van het Boschwezen was, na een valse start aan het begin van de negentiende eeuw, in 1865 begonnen met het creëren van een duurzame bosbouw gestoeld op zowel de opbouw van een bos als ook de invloed die de bossen hebben op de lokale omgeving. De aangeplante bossen dienden niet louter als een verzekering voor een toekomstige houtvoorraad, maar dienden ook het bos gezond te houden en, nog belangrijker, landdegradatie te voorkomen. Om dezelfde reden verkreeg het Boschwezen ook de bossen die niet geschikt waren voor productie, maar die moesten worden beschermd tegen de illegale houtkap om landdegradatie te voorkomen. De roofbouw van de VOC had geleid tot een sterk georganiseerd bosbouwbedrijf in dienst van de staat die niet alleen de bossen diende te exploiteren maar ook te beschermen en te zorgen voor genoeg verjonging van het bos. Met betrekking tot de eerder aangehaalde theorieën over natuurbescherming in de koloniën lijkt deze vorm van bosbouw sterk op de conservationistische aanpak die ook geïmplementeerd was in de Franse koloniën. Tegelijkertijd met de aankomst van de eerste houthakkers in dienst van de VOC waren ook de eerste botanisten begonnen met hun onderzoek naar de flora van Indië. Door hun afhankelijkheid van hun werkgevers (de VOC) beperkten zij zich in eerste instantie tot de kuststreken en de planten die een ‘nuttig’ doel konden dienen. Pas vele jaren later, wanneer ’s Lands Plantentuin te Buitenzorg wordt gecreëerd, kon de botanie zich verder ontwikkelen alwaar het, met Treub als directeur, toetrad tot ’s werelds beste instituut met betrekking tot de tropische botanie.

Ondanks dat geen van deze instituten of organisaties direct heeft geleid tot het vormen van een structurele en beleidsmatige Nederlands-Indische natuurbescherming, gebaseerd op niet-economische redenen, hebben beide instituten wel geleid tot een grote interesse in de tropische natuur. De vele onderzoeken, uitgevoerd door de houtvesters en de botanisten, hebben uiteindelijk geleid tot de eerste wet ter bescherming van vele vogelsoorten en enkele zoogdieren. Daarnaast hebben beide instituten indirect ook geleid tot de oprichting van de Vereniging onder Koorders, die zowel in dienst was geweest van het Boschwezen, als onder Melchior Treub in de Tuin. Ondanks het feit dat de Nederlands-Indische overheid de *Ordonnantie tot bescherming van sommige in het wild levende zoogdieren en vogels* in 1909 invoerde, leek de ordonnantie slechts een symbolische actie, daar Sijfert Koorders het nodig achtte de Nederlandsch-Indische Vereniging tot Natuurbescherming op te richten in 1912.

Hoofdstuk 3

Indische Natuurmonumenten of Indische natuurbescherming?

De Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming van 1912 tot 1924

Op 31 maart 1913 werd er door de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming geschiedenis geschreven wanneer zij, met de bereidheid van de gemeente Depok, het allereerste natuurmonument van Nederlands-Indië weet op te richten. De Vereeniging verkreeg tevens toestemming om enige maatregelen te treffen die zij nodig achtte om de bescherming te kunnen uitvoeren. Een van de eerste maatregelen was het bos met een voorlopige afscheiding van prikkeldraad te omheinen in afwachting van een geschikt hekwerk. Een dergelijke omheining werd door de Vereeniging zeker niet als overbodige maatregel gezien wegens de grote waarde in zowel ‘aesthetische’ als wetenschappelijke zin:

‘Binnen het natuurbeschermingspark (natuurmonument) Depok zullen niet slechts alle wildgroeiende planten, maar tevens ook alle daarin voorkomende vogels en andere diersoorten (voor zoover zij niet bijzonder schadelijk zijn) zooveel doenlijk door de Vereeniging beschermd worden. Er zal dus bijv. binnen het bosstuk onmiddellijk na het tot stand komen dezer overeenkomst geen brandhout meer gekapt worden en voorts zal het ook verboden zijn om daarbinnen vogelnesten uittehalen of vogels of andere dieren te dooden, behoudens speciale uitzonderingen ten behoeve van het verzamelen van wetenschappelijk onderzoekingsmateriaal of om redenen van bijzondere schadelijkheid (bijv. door wilde varkens) en zulks alleen na speciale vergunning van het Bestuur der Vereeniging’.¹

Slechts een half jaar na de oprichting van de Vereeniging wist zij dit eerste natuurmonument te verkrijgen in Depok. De vliegende start van de Vereeniging bleek echter niet de springplank te zijn voor de jaren die daarop volgden. Het natuurmonument in Depok blijft zelfs voor de rest van het decennium het enige natuurmonument in volledig bezit van de Vereeniging.

In dit hoofdstuk zal de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming (hierna: Vereeniging), opgericht door S.H. Koorders, in haar eerste bestaansjaren nader worden bestudeerd op haar werkwijze en resultaten. Op deze manier wordt antwoord gegeven op de deelvraag van dit

¹ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Eerste jaarverslag over 1912-1913* (Batavia: G. Kolff & Co., 1914), 50.

hoofdstuk: hoe werd natuurbescherming door de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming gedefinieerd en hoe werd dit in de praktijk uitgevoerd?

Voor deze vraag zal de periode van 1912 tot 1924 worden onderzocht. Deze tijdsperiode beslaat de oprichting van de Vereeniging in 1912 tot en met het al eerdergenoemde breekpunt van de Vereeniging in 1924. In dit hoofdstuk zal aan de hand van het oprichtingsdocument van Koorders, dat al kort aan bod kwam in het vorige hoofdstuk, en de jaarverslagen van de Vereeniging de ideeën en het gekozen beleid van de Vereeniging nader worden verklaard.

3.1 Pragmatisch idealisme

In 1912 richt Koorders de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming (hierna: Vereeniging) op en maakt, door middel van het schrijven van de aankondiging van de oprichting aan verschillende Nederlands-Indische kranten bekend, dat de Vereeniging zich voortaan actief wil inzetten om de natuur in geheel Indië te beschermen tegen oprukkende menselijke activiteiten. Naast de berichtgeving in de dagbladen weet hij een artikel van dertig pagina's lang in het blad van het Nederlandsch Indische Landbouwsyndicaat te plaatsen waarin hij meldt dat de tijd rijp is voor het oprichten van een vereniging waar het belang van het beschermen van de Nederlands Indische natuur prioriteit krijgt. Het artikel, genaamd 'Oprichting eener Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming', wordt voorafgegaan door een voorwoord van Teun Ottolander, één van de vier medeoprichters van de Vereeniging. Ottolander was door zijn grote invloed in de koffieplantages in Indië een van de voornaamste gezichten van de Nederlands-Indische landbouw. Naast medeoprichter van de Vereeniging tot Natuurbescherming was Ottolander actief bij tal van verenigingen waarvan de meeste zich richtten op de landbouw.² Koorders en Ottolander hadden elkaar al eerder ontmoet tijdens Koorders' werk bij het Boschwezen en in de Tuin van Buitenzorg. Tijdens een van zijn reizen door Java voor het verzamelen van materiaal voor zijn werk over de flora in Java was hij door Ottolander geattendeerd op enkele bijzondere bomen in ravijnen die behoorden tot Ottolanders koffieplantage.³ Ottolander en Koorders hebben elkaar hoogstwaarschijnlijk vaker ontmoet, mogelijk via 's Lands Plantentuin in Buitenzorg die, naast een botanische functie, ook een gedeelte van haar tuin had ingericht voor onderzoek naar de verscheidene gewassen bedoeld voor de Indische landbouw.⁴ Dat onderzoek spitste zich toe op verschillende tropische ziektes en op het

² P. Oxener, "Vasthouden aan een ideaal. Teun Ottolander na bijna vijftig jaar gehuldigd in Boskoop", *Paktijd*, 2009, 13.

³ S.H. Koorders, "Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming" (B. Fuhri & Co., 1912), 19, Koninklijk Instituut voor de Tropen/ Delfer.

⁴ W.J. Van der Schoor, "Zuivere en toegepaste wetenschap in de tropen : biologisch onderzoek aan particuliere proefstations in Nederlands-Indië 1870-1940" (Universiteit Utrecht, 2012), 31.

verzamelen en verspreiden van geschikte zaden en werd met grote belangstelling gevolgd door de vele landbouwbedrijven die Nederlands-Indië rijk was.⁵

Ottolander schrijft in het voorwoord dat een dergelijke positie als die van hem bij de lezer mogelijk tot vraagtekens leidt. Immers, zo stelt hij, lijken de doelen van de verenigingen elkaar tegen te spreken met betrekking tot het gebruik van de gronden van Nederlands-Indië.⁶ De lezers van dit artikel, daarbij doelend op mensen die in natuurbescherming geïnteresseerd waren, zullen ongetwijfeld op de hoogte zijn geweest van de ontwikkelingen van de natuurbescherming in Nederland, waar talloze voorvechters voor natuurbehoud zich beklagden over de uitbreiding van de landbouw en de vernietiging van de plantkundige diversiteit die hiermee gepaard ging.⁷ Ondanks dat Ottolander stelt dat landbouw ‘het behoud van het mensdom mogelijk maakt’, wil hij duidelijk maken dat er bij de Indische landbouw een algemene bereidheid tot natuurbescherming te vinden is. Immers, Ottolander spreekt hier niet alleen namens zichzelf, maar ook als president van het Landbouwsyndicaat. Koorders stelt dat publicatie in het blad van het Landbouwsyndicaat met opzet is gekozen om zo direct de angel te halen uit de mogelijk moeizame relatie die tussen de landbouw en de nieuwe vereniging zou kunnen ontstaan: ‘Dit laatste, het advies inwinnen van particuliere landbouw-ondernemingen, is m.i. ook nog doelmatig, omdat daardoor voorkomen kan worden, dat door overdreven idealistisch streven naar natuurbescherming om wetenschappelijk of aesthetische redenen, de praktische belangen van den landbouw niet geschaad worden.’⁸

De oprichting van de Vereeniging tot Natuurbescherming en de bereidheid vanuit de ‘Indische landbouw’ om zich achter de edele taak van natuurbehoud te scharen ten koste van de winsten uit mogelijke exploitatie van deze gebieden lijken sterk in overeenstemming met de verandering in mentaliteit van de mens jegens de natuurlijke wereld die door Jepson en Whittaker al werd benoemd in hun artikel ‘Histories of Protected Areas: Internationalisation of Conservationist Values and their Adoption in the Netherlands Indies’. Deze verandering in mentaliteit vond plaats toen het geloof in de overvloedigheid van de natuurlijke wereld begon te scheuren nadat het uitsterven van enkele diersoorten, door toedoen van de overbejaging, een feit was geworden.⁹ Ook hier wordt gepleit voor een beperking van menselijke activiteiten om enkele aspecten van de natuurlijke wereld te kunnen behouden.

⁵ Robert-Jan Wille, “The Coproduction of Station Morphology and Agricultural Management in the Tropics: Transformations in Botany at the Botanical Garden at Buitenzorg, Java 1880–1904”, in *New Perspectives on the History of Life Sciences and Agriculture*, onder redactie van Denise Phillips en Sharon Kingsland, vol. 40 (Cham: Springer International Publishing, 2015), 256.

⁶ Koorders, “Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming”, 3.

⁷ W. Roenhorst, “De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw” 4, nr. 121 (2006): 736.

⁸ Koorders, “Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming”, 32.

⁹ Jepson en Whittaker, “Histories of Protected Areas”, 133.

3.2 De jacht en natuurbescherming

In de internationale wereld van natuurbescherming werden jagers decennia lang verguisd en in sommige gevallen is deze verguizing nog steeds aanwezig, ondanks een steeds toleranter wordend natuurbeleid ten opzichte van jagers.¹⁰ Weliswaar worden de zogenoemde trofeeënjachten nog steeds bestempeld als een nodeloze, laffe en egoïstische actie van de jager, maar steeds vaker wordt het oude jager/conservatie standpunt aangehaald dat een dergelijke jacht veel geld opbrengt om natuurconservatie voort te kunnen zetten.¹¹ Dit argument werd gedurende het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw ten tijde van de opkomst van de natuurbescherming veelvuldig gebruikt toen pleidooien voor deze vorm van natuurbescherming in een groot deel van de wereld, zowel in de Westerse naties als in de koloniën, voornamelijk werden gehouden door jagers en jachtclubs met een voorliefde voor het jagen op grote, (zeldzaam geworden) dieren. Een belangrijke rol van de jachtsport bij de oprichting van de Vereeniging lijkt dan ook een logische verklaring wanneer men de globale opkomst van natuurbescherming uit de Westerse elite in ogenschouw neemt, zoals onder meer wordt geschetst in het artikel van Jepson en Whitaker.¹² Het ontstaan van natuurbescherming wordt daarin toegeschreven aan de stichting van het Yellowstone National Park in 1872, alhoewel al eerder, rond 1864, bepaalde gebieden in Californië, zoals de Yosemitevallei, bescherming genoten door pleidooien van onder andere de Amerikaanse wetenschapper en natuurliefhebber John Muir.¹³ Theodore Roosevelt besloot uiteindelijk, na zijn reis met Muir door het gebied van Yosemite, om het als nationaal park te benoemen. Roosevelt vond het belangrijk om dergelijke gebieden te bewaren vanwege de uitzonderlijke schoonheid die men moest beschermen tegen invloed van de mens:

‘It is also vandalism want only to destroy or to permit the destruction of what is beautiful in nature, whether it be a cliff, a forest, or a species of mammal or bird’.

Roosevelt wordt tegenwoordig als enigszins als hypocriet beschouwd door zijn passie voor jagen, terwijl jagen en conservatie toentertijd vaak samenging.¹⁴ Eén van de beruchtste jachtpartijen was Roosevelt’s tocht naar Afrika waar hij en zijn zoon in totaal 512 grote dieren schoten en ruim

¹⁰ P. A. Lindsey e.a., “Potential of trophy hunting to create incentives for wildlife conservation in Africa where alternative wildlife-based land uses may not be viable”, *Animal Conservation* 9, nr. 3 (2006): 283–91, doi:10.1111/j.1469-1795.2006.00034.x.

¹¹ Nels Paulson, “The place of hunters in global conservation advocacy”, *Conservation and Society* 10, nr. 1 (1 januari 2012): 57, doi:10.4103/0972-4923.92195.

¹² Jepson en Whittaker, “Histories of Protected Areas”, 133.

¹³ John Muir, *In de wildernis. Tochten door Wisconsin, Nevada, Californië en Alaska*, vertaald door Eefje Bosch, 1ste dr. (Amsterdam: Van Oorschot, 2018), 7.

¹⁴ P.A. Lindsey, P.A. Roulet, en S.S. Romañach, “Economic and conservation significance of the trophy hunting industry in sub-Saharan Africa”, *Biological Conservation* 134, nr. 4 (februari 2007): 456, doi:10.1016/j.biocon.2006.09.005.

11.000 verschillende soorten planten en dieren verzamelden voor het Smithsonian.¹⁵ Na zijn presidentschap moedigde hij de vorming van natuurparken, ter conservatie van het grote wild, in Europese koloniën aan. Jepson en Whittaker gaan enigszins kort door de bocht wanneer zij de opkomst van de wereldwijde natuurbewegingen vergelijken met de opkomst van de natuurverenigingen in Nederland en in Nederlands-Indië. Zij benoemen weliswaar het begrip natuurmonument, en de beweging die hieruit voortkwam, maar richten zich daarna vrijwel uitsluitend op grote natuurparken zoals het Krugerpark en andere koloniale wildreservaten en laten de grote inspiratie waar Koorders de Vereniging op baseerde verder onbehandeld.¹⁶ Toch hechtte Koorders geen groot belang aan het kunnen blijven bejagen van groot wild in de Nederlands-Indische natuur als belangrijk doel of reden voor de oprichting van de Vereniging. Weliswaar noemt Koorders in zijn artikel over de oprichting van de Vereniging dat een conservering van de natuur niet alleen bij beoefenaars van natuurwetenschappen in en buiten Indië waardering zal oproepen, maar ook ‘voor een veel ruimeren kring van personen, namelijk voor allen, die zoals toeristen en sportliefhebbers, de indischen natuur uitsluitend om haar schoonheid zoeken en waardeeren’. In deze context doelde men met ‘sportliefhebbers’ op jagers op groot wild, een sport die al enige tijd een geliefde hobby onder de elite was.¹⁷ In secundaire literatuur worden enkele redenen gegeven voor het ontbreken van een algemene interesse in het jagen en in de jacht op grote dieren in Nederlands-Indië. Er kan er evenwel van worden uitgegaan dat deze redenen ook invloed hebben gehad op de Vereniging, hoewel dat niet expliciet door Koorders wordt vermeld. Boomgaard stelt dat de desinteresse in de jacht voortkomt uit het ontbreken van grote landgoederen met genoeg grond voor jagen en het ontbreken van een jachttraditie onder de Nederlandse aristocratie, voor zover die in Indië aanwezig was.¹⁸ Onder de Javaanse aristocratie bestond wel degelijk een jachttraditie. Vooral in West-Java werd er geregeld op herten, zwijnen en neushoorns gejaagd totdat de vorstenhuizen hun speciale positie in Indië verloren ten gunste van de Nederlandse machtsuitbreiding in Java en de Buitenbezittingen. In de rest van Nederlands-Indië was jagen voornamelijk een activiteit om karige voedselvoorzieningen te kunnen aanvullen.¹⁹ Het is des te opmerkelijker dat de Vereniging zich in het jaarverslag van 1912-1913, dus slechts een jaar na Koorders’ uitspraak over de mogelijkheid van het jagen in de Nederlands-Indische natuur, negatief uitlaat over een Nederlands-Indische jachtclub. De Vereniging werd gewezen op het bestaan van de jaagvereniging ‘Venatoria’ die een bos van

¹⁵ American Association for the Advancement of Science, “President Roosevelt’s African Trip”, *Science* 28, nr. 729 (18 december 1908): 876.

¹⁶ Jepson en Whittaker, “Histories of Protected Areas”, 136.

¹⁷ Koorders, “Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereniging tot Natuurbescherming”, 21.

¹⁸ Peter Boomgaard, “Oriental Nature, its Friends and its Enemies: Conservation of Nature in Late-Colonial Indonesia, 1889-1949”, *Environment and history* 5 (1 oktober 1999): 259.

¹⁹ *Ibid.*, 260.

maar liefst 400 hectare onder haar beheer had. In het jaarverslag worden enkele feiten over de vereniging opgesomd, maar gemeld wordt ook dat de Vereeniging zich niet kan vinden in de doelen en activiteiten van de jachtvereniging. Hoewel Venatoria zich, volgens de Vereeniging, niet schuldig maakt aan het zogenoemde ‘Aasjägeri’ (ongecontroleerde en massale jacht) staat de jacht haaks op de waarden van de Vereeniging: ‘Onze Vereeniging tot Natuurbescherming streeft nooit naar jacht en slechts in zeer enkele gevallen is zij veroorlooft (o.a. bij de voor den mensch gevaarlijke diersoorten, als tijgers en verder voor wetenschappelijke doeleinden)’.²⁰

Een groter belang wordt gehecht aan de positieve invloed die een dergelijke vereniging kan hebben op de wetenschap. Zo wordt onder meer gesteld dat de bescherming, waar de Vereeniging naar streeft, de ‘bestudeering van de levensvoorwaarden der planten en dieren en van talrijke andere biologische problemen, het best en het minst kostbaar bij de in het wild voorkomende exemplaren bestudeerd kan worden’. Daarbij meent de Vereeniging ook dat de dierenwereld slechts een klein gedeelte van haar werkkring behelst:

‘Wij streven immers naar het ongerepte behoud van *alle* Nederlandsch Indische natuurmonumenten, zoowel planten als dieren, alsook terreinen, die om aesthetische redenen bijzonder merkwaardig zijn’.²¹

3.3 De invloed van de Nederlandse Natuurmonumenten op de Vereeniging

Koorders noemt de nieuwe vereniging in zijn aankondiging bij twee verschillende namen: de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming en de Nederlandsch Indische Vereeniging tot behoud van natuurmonumenten. De precieze reden voor de dubbele benaming is onbekend, maar een ingesloten schrijffout is uitgesloten doordat hij de Vereeniging zelfs een keer de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming [tot behoud van natuurmonumenten] noemt.²² Koorders heeft deze naam waarschijnlijk gekozen om de nieuwe vereniging te vergelijken met de inspiratiebron, de Nederlandse vereniging van Natuurmonumenten, die slechts acht jaar eerder in Nederland was opgericht. Koorders blijkt echter niet volledig zeker te zijn over de Vereeniging met betrekking tot de naam, en wellicht haar doel, door het hanteren van twee verschillende namen voor dezelfde vereniging. De mogelijke twijfel aan het doel van de vereniging kan grote gevolgen hebben voor de wijze waarop de vereniging de natuur wenst te beschermen. Wanneer Koorders alle zeldzaam geworden planten en dieren wenst te beschermen tegen de oprukkende beschaving zal hij zijn afkeer van de “tijger- en

²⁰ *Jaarverslag 1912-1913*, 84.

²¹ *Ibid.*

²² Koorders, “Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming”, 20.

apenparken” moeten onderdrukken. Bij een natuurmonument is een dergelijk groot park geen vereiste, maar zal dit leiden tot een inperking van het beschermen van flora én fauna die afhankelijk zijn van grote gebieden.

Naast de Nederlandse vereniging verwijst Koorders ook veelvuldig naar (de invloed van) Hugo Conwentz, een Duitse botanist die in het begin van de twintigste eeuw op verschillende plekken in Europa lezingen gaf over de zogenoemde *Naturdenkmäler*, oftewel natuurmonumenten (alhoewel sommige bronnen Frederik Van Eeden, die dat begrip in 1880 gebruikte, aanwijzen als de Nederlandse vader van het begrip natuurmonument).²³ Gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw waren wandelingen in de natuur, geïnspireerd door de Romantiek, een geliefd tijdverdrijf geworden voor veel mensen behorend tot de middenklasse in Europa.²⁴ Ook in Nederland waren dit soort wandelingen in de natuur, de zogenoemde botanische wandelingen, een geliefd tijdverdrijf geworden en verkregen zelfs een eigen genre in de populairwetenschappelijke literatuur.²⁵ Tegelijkertijd met de opkomst van de interesse in de natuur onder een breder publiek door de botanische wandelingen veranderde het Nederlandse landschap gedurende de industrialisatie sneller dan ooit tevoren. De industrialisering en de daarbij behorende oprukkende ‘civilisatie’ bracht reuring onder de liefhebbers van natuur die hun geliefde plekken zagen verdwijnen. Ondanks dat deze bewustwording ook in Nederland aan de orde was, was er een relatief ambivalente houding tegenover deze progressie. Een oproep tot effectieve bescherming van deze plekken was zeer zeldzaam, maar desondanks wel te bespeuren in enkele werken van, onder anderen, de eerder genoemde Van Eeden die het laatste stuk oerbos graag had zien blijven bestaan als een ‘monument van de voormalige natuur uit ons land’.²⁶ Conwentz verspreidde het begrip natuurmonument over de Duitse grenzen en inspireerde daarmee verscheidene natuurmonumentenbewegingen in onder andere Engeland, Frankrijk, Zwitserland en in Nederland.²⁷ Toen Conwentz, op 17 juli 1904, op uitnodiging van de Nederlandsche Botanische Vereeniging uitgenodigd werd om in Utrecht een lezing te houden over ‘bescherming van inlandsche planten en dieren’ maakte dat een dermate grote indruk dat prompt geen jaar later de Vereeniging tot behoud van Natuurmonumenten (hierna: Natuurmonumenten) in Nederland werd opgericht om het Naardermeer van de ondergang te redden.²⁸

²³ J. Thijsse, *Natuurbescherming en landschapsverzorging in Nederland* (Amsterdam: Wereldbibliotheek N.V., 1946), 20.

²⁴ K. Van Berkel, “K. van Berkel, Vóór Heimans en Thijsse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland”, *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2006): 7.

²⁵ L. Dresen, “Op weg naar een nationaal landschap: botanische wandelingen in het ‘Album der Natuur’ (1861-1909)”, Article, *BMGN - Low Countries Historical Review*, (1 januari 2006), 650.

²⁶ Van Berkel, “K. van Berkel, Vóór Heimans en Thijsse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland”, 24.

²⁷ R. Ladle en R. Whittaker, *Conservation Biogeography* (West Sussex: Blackwell Publishers Ltd., 2011), 19.

²⁸ Henry Van der Windt, *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880-1990* (Amsterdam/Meppel: Boom, 1995), 53.

Of Koorders een bijeenkomst heeft weten bij te wonen gedurende zijn Europees verlof in Nederland (in de periode van 1904 tot en met 1906) is niet bekend, maar Koorders heeft zijn eigen Vereeniging duidelijk laten inspireren door de Nederlandse Natuurmonumenten vereniging. Zo noemt hij in de eerste plaats Natuurmonumenten de ‘oudere zuster-Vereeniging’ in het eerste jaarverslag van de (Nederlandsch Indische) Vereeniging.²⁹ Vervolgens stelt Koorders vast, in het verslag van de algemene vergadering, dat de Vereeniging eenzelfde doel zal nastreven als haar Nederlandse evenknie:

‘Hierbij komt nog, dat het door den Heer Oudemans ingenomen standpunt betreffende bescherming van natuurmonumenten in het algemeen, zooals dat o.a. op bladz. 47-48 in het Verslag der vergadering van de Vereeniging tot behoud van natuurmonumenten in Nederland van 15 Juli 1908 gepubliceerd is, m.i. ook voor Nederlandsch Indië zeer juist is. In mijne U bekende in October 1912 gepubliceerde, brochure over de Oprichting onzer Vereeniging heb ik aan het slot zijne behartigenswaardige woorden uitvoerig geciteerd’.³⁰

In dit slot wordt nogmaals gewezen op het feit dat de Vereeniging vrij is van ‘utopiën en prinzipiën-reiterei’ en hierdoor geen gevaar vormt voor de landbouwondernemers op Java en daarbuiten.³¹ Het was voor Koorders belangrijk dat alle landeigenaren, landbouwondernemers, particulieren of de overheid (via de Dienst van het Boschwezen) welwillend tegenover de Vereeniging bleven staan zodat zij de Vereeniging konden bijstaan in het verkrijgen van middelen, financiën en informatie over mogelijk interessante natuurmonumenten in Nederlands-Indië. Om deze reden was Koorders dan ook niet geïnteresseerd in het creëren van ‘tijger- en apenparken’, daar dit zijns inziens een ‘overdreven bescherming’ zou betekenen die niet op sympathie zou kunnen rekenen van zowel de landbouw als de overheid. Sterker nog, Koorders meende dat tijgers een dermate groot gevaar vormden dat ‘die en andere voor den landbouw en veeteelt bijzonder schadelijke diersoorten gedood mogen worden’.³² Het doel van de Vereeniging was dan ook niet om grote wildreservaten op te richten, maar om slechts gedeelten van bedreigde natuur te kunnen bewaren. Dat Koorders deze wijze van natuurbescherming prefereerde is ook duidelijk terug te zien in het eerste jaarverslag (1912-1913) van de Vereeniging waar er een overzicht wordt gemaakt van bijzondere gebieden die mogelijk in aanmerking zouden komen als natuurmonument. Deze gebieden waren persoonlijk door Koorders bezocht en werden naderhand aan de respectievelijk eigenaren van het gebied voorgesteld als natuurmonument. In sommige

²⁹ *Jaarverslag 1912-1913*, 25.

³⁰ *Ibid.*

³¹ Koorders, “Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming”, 33.

³² *Ibid.*, 22.

gevallen betrof dit de overheid (Dienst van het Boschwezen), maar enkele gebieden waren in bezit van grondeigenaren. In tabel 2.1 is het resultaat te zien van het arrangeren van de gebieden die de Vereniging opnoemt als mogelijke natuurmonumenten. De gebieden zijn geordend op basis van de benoeming in het verslag. Vervolgens worden onder de verschillende kopjes de gewenste status vermeld (kopje: soort gebied), de naam van het gebied (kopje: naam), de reden waarom het desbetreffende gebied een belangrijke toevoeging zou kunnen zijn aan de lijst met beschermde gebieden of natuurmonumenten (kopje: beschermingsinteresse) en als laatst wordt genoemd onder welke instantie of particulier het desbetreffende gebied op het moment van het schrijven van het jaarverslag het beheer valt (kopje: onder beheer van).

Kijkt men, in tabel 2.1, naar de reden waarom het desbetreffende gebied in bescherming moet worden genomen is het object, met slechts één uitzondering, de flora. Een dergelijke focus op flora is ook te vinden in de Europese natuurbeschermingsverenigingen opgericht naar het voorbeeld van Conwentz' gedachtegoed van *Naturdenkmäler* waarin niet gestreefd werd naar het beschermen van diersoorten of geheel natuurlijke gebieden, maar slechts naar enkele bijzondere en merkwaardige botanische of geologische verschijnselen.³³ Een bijkomend bewijs voor de stelling dat de werkwijze van de Vereniging gestoeld is op het gedachtegoed van Conwentz kan worden gevonden in de donateur- en ledenlijst in het eerste jaarverslag van de Vereniging (1912-1913) waar Conwentz zowel als vertegenwoordiger voor de Vereniging in het buitenland als buitenlands *gewoonlid* wordt genoemd.³⁴

³³ Roenhorst, "De Natuurlijke natie", 732.

³⁴ *Jaarverslag 1912-1913*, 2-3.

Tabel 2.1 *Plaatsen van interesse en natuurmonumenten onder het beheer van anderen (uit: Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming, jaarverslag 1912-1913)*

Soort gebied	Naam	Beschermingsinteresse	Onder beheer van
Botanische boschreserve	Takoka	Flora (wetenschappelijk nut)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Tjibodas	Flora (wetenschappelijk nut)	's Lands Plantentuin te Buitenzorg
Botanische boschreserve	Palaboeanratoe	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Tjigenteng-Tjisondari-G.Patoeha	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Tomo	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Pangentjongan-Galoenggoeng-Telegabodas	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Soebah-Plelen	Flora (wetenschappelijk nut)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Pringombo- G. Madangan	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Noesakambangan	Flora (onbekend)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Geboegan	Flora (onbekend)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Sepakoeng – G. Telemojo	Flora (onbekend)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Kedoengdjati e.a.	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	Telawa	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanisch boschreserve	Ngebel – G. Wilis	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanisch boschreserve	Saradan-Klangoen- G. Pandan	Flora (esthetische natuur)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	G.Kloet -Pare-Gadoengan	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Botanische boschreserve	G.Raoeng e.a.	Flora (karakteristiek bos)	Grotendeels koffieonderneming Pantjoer
Botanische boschreserve	Poeger e.a.	Flora (karakteristiek bos)	Dienst van het Boschwezen
Natuurmonument	Tjabak	Flora (wetenschappelijk nut)	Dienst van het Boschwezen
Natuurmonument	Todanan	Flora (merkwaardige boom)	Dienst van het Boschwezen
Natuurmonument	Keling	Flora (wetenschappelijk nut)	Dienst van het Boschwezen

Natuurmonument	Rumphius natuurmonument	Flora/Geologie (esthetische natuur)	Resident van Ambon
Natuurmonument	Malabar	Flora (wetenschappelijk nut)	Hoofdadministrateur der Cultuuronderneming Malabar
Natuurmonument	Getas	Flora (wetenschappelijk nut)	Administrateur der Cultuuronderneming Getas
Natuurmonument	Tjiapoos	Flora (wetenschappelijk nut)	Hoofdadministrateur van het Particulier Land Cultuurmaatschappij Tjiomas
Natuurmonument	Artja Domas	Flora (oorspronkelijk bos/Hindoe oudheden)	Hoofdadministrateur der Cultuur Maatschappij Tjikopo
Natuurmonument	Tjikepoeh	Fauna (Banteng)	Vereeniging 'Venatoria'

3.3.1 De samenwerking met de overheid

Zoals eerder duidelijk is gemaakt was de Vereeniging hevig geïnspireerd door de Nederlandse Natuurmonumenten en keek dan ook met grote belangstelling naar de successen die zij in vrij korte tijd wist te behalen in Nederland (en in de rest van Europa wanneer men kijkt naar de algehele natuurmonumentengolf). De Vereeniging hoopte natuurlijk op eenzelfde soort succes in Nederlands-Indië. Toch waren er grote, wezenlijke verschillen met de vereniging in het moederland. Boomgaard meldde zelfs dat de Vereeniging alleen de naam had gekopieerd en verder was alles, van de natuur tot de mensen, anders dan in Nederland.³⁵ Eén van de grootste verschillen met de Nederlandse natuurmonumenten was wel de verhouding tussen de Vereeniging en de Nederlands-Indische overheid waarbij de Vereeniging vele malen meer afhankelijk was van de regionale en 'nationale' overheden dan bij de Nederlandse evenknie het geval was. Koorders meldde de afhankelijkheid jegens de overheid al een aantal keer in zijn oprichtingsartikel waarbij hij voorzag dat de Vereeniging zowel een goede verstandhouding met de particulier (voornamelijk doelend op de landbouwers) als met de overheid diende te onderhouden, maar de samenwerking met de overheid werd toch vele malen belangrijker geacht:

'In N.I. kunnen m.i. de ambtelijke autoriteiten en natuurlijk in de allereerste plaats zijn Excellentie de Gouverneur Generaal van Nederlandsch Indië met één enkelen pennestreek, met één enkel reserveeringsbesluit, méér doen voor het ongerepte behoud onzer Indische natuurmonumenten (vooral indien het uitgestrekte boschtereinen, zoals de Javaansche schiereilanden Proewo en Oedjoengkoelon betreft) dan eene Vereeniging met opoffering van duizenden guldens in vele jaren kan tot stand brengen'.³⁶

³⁵ Boomgaard, "Oriental Nature", 222.

³⁶ *Jaarverslag 1912-1913*, 27.

De Nederlandse Natuurmonumenten kon, door hun basis in Nederland, geregeld steunen op particuliere giften. Sterker nog, het allereerste natuurmonument van de vereniging was verkregen met behulp van de gulheid van particulieren. Dit was, zoals Koorders al voorspeld had en de Vereniging herhaaldelijk kenbaar maakte in haar jaarverslagen, niet mogelijk in Nederlands-Indië daar er simpelweg te weinig leden konden worden verworven. Het ledental van de Vereniging is, gedurende de periode van 1912 tot en met 1924 nimmer boven de 700 uitgekomen. Herhaaldelijk moesten sommige leden van de ledenlijst geschrapt worden daar er niets meer van hen was vernomen en er ook geen donaties of contributie kon worden geïnd.³⁷ In de volgende tabel is een overzicht gemaakt van de bekendgemaakte ledenaantallen van de Vereniging gedurende de hier behandelde periode.

Tabel 2.2 Ledenaantal volgens de jaarverslagen van de “Vereniging”.

Jaar	Ledenaantal
1914	440
1915	477
1919	675
1920	602
1923	589

De Vereniging moest dus voor het kunnen opzetten en beheren van natuurmonumenten en andere gebieden van interesse grotendeels steunen op de welwillendheid van lokale overheden. Van de Nederlands-Indische overheid was die welwillendheid in het algemeen groot vanwege de vrees voor het verlies van karakteristieke Indische natuur. Volgens Cribb werd deze vrees gevoed door twee heersende opvattingen over het heden en de toekomst van de Nederlandse heerschappij over de archipel. De eerste opvatting was gebaseerd op de oude, koloniale gedachte dat de oorspronkelijke bevolking het land niet optimaal benutte, maar dat met de hulp van Nederlandse kolonisten dit wel kon worden bereikt.³⁸ Door de Nederlandse bescherming van de Indische natuurlijke rijkdom tegen de lokale, destructieve bevolking werd het koloniale bestel gelegitimeerd en bood het tegelijkertijd bescherming tegen een mogelijke uitbreiding van andere

³⁷ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: jaarverslag 1917-1919* (Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1919), 19.

³⁸ William Mark Adams en Martin Mulligan, *Decolonizing Nature: Strategies for Conservation in a Post-colonial Era* (Earthscan, 2003), 23.

koloniale machten.³⁹ Aan het begin van de twintigste eeuw was er namelijk de vrees dat de Buitengebieden van Nederlands-Indië zouden kunnen worden ontvreemd. Met name na de Eerste Wereldoorlog, toen de Duits-Afrikaanse bezittingen werden overgeheveld naar een mandaat onder toezien oog van de Volkenbond, versterkte het beeld dat een koloniale macht verantwoording diende af te leggen voor hun koloniale huishouding. Dit creëerde een nog grotere angst voor het verlies van bezit in Nederland daar de verhoudingen tussen Nederland en Nederlands-Indië al behoorlijk scheef waren. Met het instellen van natuurgebieden en de creatie van een verantwoorde natuurbescherming (in opdracht van de regering of onder toezien oog van de regering) hoopte men dat een grotere koloniale macht zich zou onthouden van het overnemen van Nederlandse bezittingen. Hoogstwaarschijnlijk is dit de reden voor het ontstaan van het “natuurmonument” in Nieuw-Guinea die, qua oppervlakte, ver boven het gemiddelde van de rest van de natuurmonumenten uitstak. Het natuurmonument in Nieuw-Guinea was het verst gelegen van het politieke en economische centrum in Nederlands-Indië (Batavia in Java) en bestreek, in lengte, maar liefst 150 kilometer en in breedte tussen de 10 en 60 kilometer. Het natuurmonument zou van belang zijn wegens de oorspronkelijke situatie van het gebied met verschillende landschappen dat varieerde van tropisch zandstrand tot met sneeuw bedekte bergtoppen. Het natuurmonument strekte zich uit van de kust tot de Whilhelminatop met eeuwige sneeuw.⁴⁰ De situatie in Nederlands-Indië was hiermee vrij uniek in de wereld van de koloniale natuurbescherming daar in andere gebieden de belangen van natuurbescherming vrijwel altijd het onderspit delfden tegenover de (economische) belangen van de plaatselijke overheid.⁴¹

Voor de Vereeniging betekende dit in de praktijk dat een groot ledenaantal (en dus een grote financiële reserve) niet altijd nodig was voor het kunnen uitbreiden van hun gebieden, mits er een sterke aanwezigheid was van een overheidstak voor het kunnen uitvoeren van daadwerkelijke bescherming. In de praktijk bleek de Vereeniging meestal te kiezen voor de Dienst van het Boschwezen (zie tabel 2.1 onder het kopje: *onder beheer van*). Dit was voornamelijk gekozen wegens de enorme uitgestrekte gebieden die al onder het beheer stonden van deze dienst.⁴² Ook waren er praktische aspecten gemoeid met de keuze voor deze gebieden, zoals: de bekendheid van de gebieden bij o.a. Koorders, maar ook bij tientallen andere leden die werkzaam waren (of geweest waren) bij het Boschwezen en de minimale inspanningen die een beveiliging van deze

³⁹ Robert Cribb, “Nature conservation and cultural preservation in convergence: orang pendek and Papuans in colonial Indonesia”, *A sea for encounters: essays towards a postcolonial Commonwealth*, 2009, 228, https://works.bepress.com/robert_cribb/41/.

⁴⁰ K.W. Dammerman, *Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Mededeeling No.8 Overzicht der Nederl.-Indische Natuurmonumenten* (Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1924), 52.

⁴¹ *Civilizing Nature: National Parks in Global Historical Perspective*, 1ste dr. (Berghahn Books, 2012), 91, <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qd2h3>.

⁴² Boomgaard, “Oriental Nature”, 284.

gebieden zou kosten (immers, de gebieden van het Boschwezen werden al bewaakt). De Vereeniging wenste, en voorspelde, al een dergelijke samenwerking met het Boschwezen. In hun eerste jaarverslag sprak de Vereeniging al haar dank uit aan het Boschwezen:

‘Met groote erkentelijkheid verdient hier nog vermeld te worden, dat bijna alle hoogere ambtenaren van het Boschwezen (Hoofdinspecteur, Inspecteurs, Houtvesters en Adjunct Houtvesters) voor het streven onzer Vereeniging zeer veel sympathie en medewerking betoond hebben’.⁴³

De relatie tussen de Vereeniging en de overheid versterkte gedurende de jaren waarin de Vereeniging actief is geweest. Ondanks dat het niet nadrukkelijk wordt genoemd in de jaarverslagen wordt duidelijk dat de overheid voor de natuurbescherming in Nederlands-Indië haast volledig steunt op de activiteiten en de kennis van de Vereeniging.⁴⁴ Alleen in het jaarverslag van 1930 van de Vereeniging komt terloops de opmerking voor dat de Vereeniging graag zou zien dat ‘de taak der Vereeniging van adviseur voor het Gouvernement thans van officieus, zooals die jarenlang is geweest, officieel wordt’.⁴⁵

3.4 De Indische natuurmonumenten

In 1913 kreeg de Vereeniging in Depok haar eerste natuurmonument dat, tevens voor lange tijd als enig natuurmonument, onder het directe beheer van de Vereeniging kwam te staan. In 1916 kreeg de Vereeniging een sterke steun in de rug met betrekking tot het beschermen van natuurmonumenten; de Indische regering besloot natuurmonumenten juridische bescherming te geven waardoor iedereen die zich schuldig maakte aan het vernielen of verstoren van de ongerepte toestand van het natuurmonument vervolgd kon worden.⁴⁶ Nadien kon de Vereeniging rekenen op een toename in natuurmonumenten die zowel door de regering, particulieren, het Boschwezen of de Vereeniging zelf aangewezen werden (nadat de Vereeniging werd gevraagd of een dergelijk object gold als natuurmonument) en onder bescherming kwamen te staan tegen enige vorm van vernieling.⁴⁷ In 1924 werd door de, in 1919 aangestelde voorzitter Karel Willem Dammerman, een beknopt overzicht gegeven van alle Nederlands-Indische natuurmonumenten. In het verslag van 1920-1922 zijn deze natuurmonumenten ook al opgenomen, maar in het overzicht van 1924 is er meer informatie over, bijvoorbeeld, de toestand van het monument, de grootte van

⁴³ *Jaarverslag 1912-1913*, 34.

⁴⁴ Jepson en Whittaker, “Histories of Protected Areas”, 150.

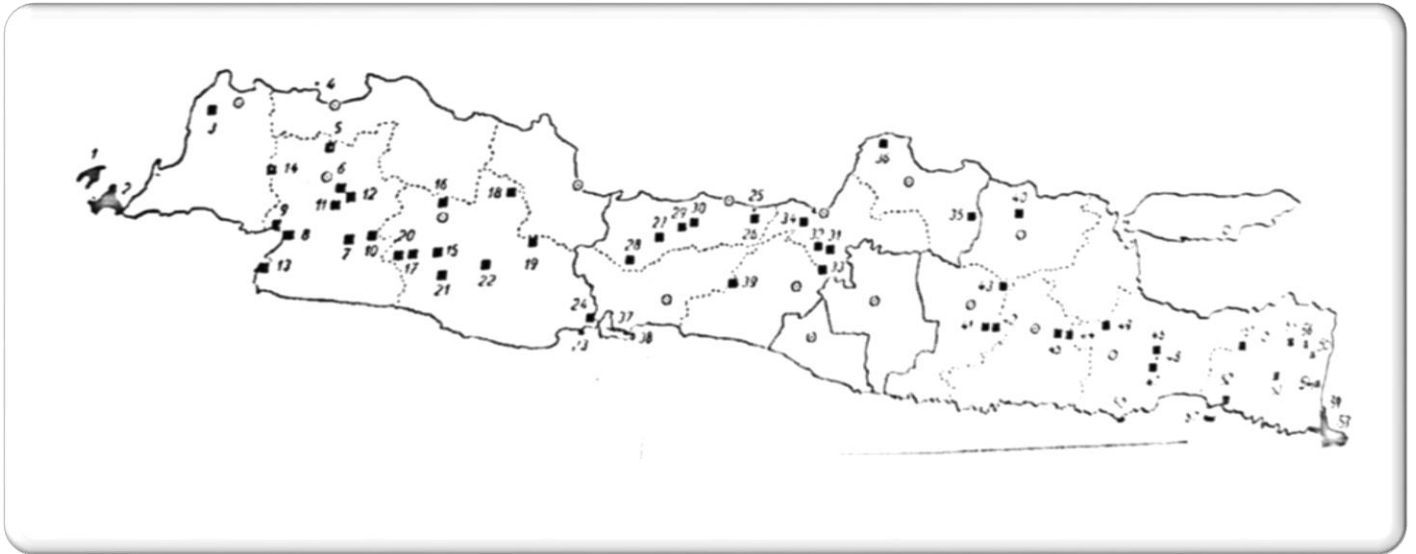
⁴⁵ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Verslag over de jaren 1929-1931* (Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1932), 25.

⁴⁶ Dammerman, *Mededeeling No.8*, 54.

⁴⁷ *Ibid.*, 1.

het gebied, de reisbeschrijving en de bijzonderheden van het natuurmonument. In de onderstaande tabellen, die zijn gemaakt aan de hand van het overzicht uit het jaarverslag van 1920-1922, zijn niet alleen de namen van de monumenten geregistreerd, maar ook de reden van de Vereeniging om de plek te beschermen.

Figuur 1.1 Kleinere natuurmonumenten (zwarte en witte stippen) en de twee grotere natuurmonumenten Oedjon Koelon (uiterst puntje links) en Poerwo (uiterst puntje rechts) voor de fauna Op Java.⁴⁸

⁴⁸ *Natuurbescherming in Indië gedurende het jaar 1935. Tiende verslag van de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming.* (Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1936).

Tabel 2.3 *Bestaande Natuurmonumenten onder beheer van de Vereeniging uit het jaarverslag van 1920-1922*⁴⁹

Naam Monument	Flora	Geologie	Fauna
Noesa Gede-Pendjaloe			
Nglirip		X	
Krakatau	X	X	
Depok	X		
Tijapoes		X	
Dago Waterval		X	

Tabel 2.4 *Nieuwe natuurmonumenten uit het jaarverslag van 1920-1922*⁵⁰

Naam Monument	Flora	Geologie	Fauna
Tjeding		X	
Kawah Idjen	X	X	
Poerwo			X
Djati-Ikan			X
Noesa Baroeng			X
Pringombo	X		
Oedjoen Koelon	X		X
Danoë Meer	X	X	
Klein Kombuis	X		(X)
Ranoë Koembolo	X		
Oelunganog Ketjoeboeng	X		
Bairingin Sati	X		
Anei Kloof	X	X	
Napobalano	X		

Tabel 2.5 *Aangevraagde Natuurmonumenten uit het verslag van 1920-1922*⁵¹

Naam Monument	Flora	Geologie	Fauna
Tjibodas Goenoeng Gedeh	X	X	
Noesa Kambangan	X		X
Rengelgrot		X	
Nonghodjadar	X		
Grot van Soppo		X	
Tjitaroem grot	X	(X)	
Pinus Merkusi	X		
Paradijsvogels			X
Rafflesia Arnoldi	X		
Orang Oetan			X
Grafmonument Rumphius			

⁴⁹ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1920-1922* (Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1922).

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

Opvallend is dat alle natuurmonumenten die de Vereeniging tot de jaren '20 van de 20ste eeuw bezat voornamelijk onder bescherming van de Vereeniging kwamen door bijzondere flora of bijzondere geologische verschijnselen. Toch kan de focus op deze twee aspecten voornamelijk worden verklaard door de theorie van de *Naturdenkmäler* van Conwentz waarin fauna niet of nauwelijks kon worden aangewezen als een Naturdenkmal. Dit wordt bevestigd in het Natuurmonumenten overzicht van Dammerman uit 1924 waar de waarde van het natuurmonument in een groot aantal gevallen wordt beschreven met de volgende beredenering: 'Het gereserveerde terrein omvat een karakteristiek stuk bosch'.⁵²

In tabel 2.4 zijn de (toenmalige) recentelijke aanwinsten van de Vereeniging bijeengebracht. Het kopje is, ten opzichte van tabel 2.3, gewijzigd door 'onder beheer van de Vereeniging' weg te laten, daar een groot gedeelte van deze monumenten onder het beheer van het Boschwezen of particuliere bedrijven vielen. Hetzelfde geldt overigens voor tabel 2.5. De grootste verandering in de tabellen ligt echter in de reden voor het beschermen van deze gebieden. Ondanks dat nog een groot gedeelte van de nieuwe natuurmonumenten zijn geschaard onder het kopje van flora en geologie begint de fauna aan een opmars. Maar liefst vijf gebieden zijn voor de Vereeniging zo kenmerkend voor hun fauna (soms in combinatie met de andere twee kenmerken) dat deze het waard worden geacht om te beschermen tegen menselijke invloeden. In tabel 2.5 zien we eenzelfde soort verdeling van de gebieden tussen flora, geologie en fauna hetgeen kan wijzen op een blijvende verandering in het denken van de Vereeniging waarbij de fauna voortaan een belangrijke rol zal gaan spelen in waardevol natuurschoon.

3.5 Conclusie

Het doel van dit hoofdstuk was het beantwoorden van de vraag hoe natuurbescherming gedefinieerd werd door de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming en hoe dit in de praktijk tot uitvoer werd gebracht. Dit hoofdstuk richtte zich op de periode van 1912 tot 1924 met als reden dat er rond 1924 zowel een keerpunt in de werkwijze van de Vereeniging was ontstaan, als dat de periode door de Vereeniging zelf was opgesplitst door uitgeven van de jaarverslagen in bundels.

De natuurbeschermingswijze gedurende deze periode is sterk gebaseerd op het gedachtegoed van Conwentz' *Naturdenkmäler* die toentertijd een grote invloed had uitgeoefend in zowel Nederland als de rest van Europa. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Vereeniging haar focus niet had gelegd op het kunnen creëren van wildparken voor fauna. Immers, fauna was afhankelijk van grote leefgebieden en paste niet in het beeld van *Naturdenkmäler*. Bovendien, werd veel groot wild in Nederlands-Indië nog als 'ongedierte' beschouwd door de schade die zij de

⁵² Dammerman, *Mededeeling No.8*, 26.

landbouwbedrijven konden toebrengen. Het was voor de Vereeniging belangrijk om deze landbouwbedrijven niet tegen de haren in te strijken en Koorders pleitte dan ook voor een gezonde samenwerking tussen de Vereeniging, de overheid en de particuliere landbouwbedrijven door een werkwijze te hanteren die eerder in dit onderzoek al werd aangeduid als een pragmatisch idealisme. Daarbij meent Koorders dat de Vereeniging de landbouw zo min mogelijk tot last zal zijn door geen ‘utopiën en prinzipiën-reiterei’ na te streven met betrekking tot het beschermen van de natuur.⁵³

Als men deze vorm van natuurbeschermingsdenken zou moeten plaatsen in de theorie van Ford zou dit het best geplaatst kunnen worden bij conservatie, ondanks de grote welwillendheid van de Vereeniging gebieden in te leveren ten behoeve van maatschappelijk nut. De Vereeniging pleit voor het behouden van kleine stukjes natuur, in de vorm van natuurmonumenten, maar deze worden bewaard voor hun ‘ongerept’ voorkomen. Wanneer een dergelijk gebied eenmaal de status van natuurmonument had verkregen, was elke vorm van aantasting, doormiddel van houtsprokkel, plukken van planten of vangen van dieren, ten strengste verboden. De Vereeniging wenst alleen dat wat zij als daadwerkelijk bijzonder beschouwde te beschermen en wenste ‘sentimenteele overschattingen’ en ‘gejammer over ontgonnen gronden van het gewone type’ te voorkomen.⁵⁴ Om deze reden waren uitgestrekte natuurmonumenten uitzonderlijk en alleen het Lorentznatuurmonument (op Nieuw-Guinea) kan daadwerkelijk worden geclassificeerd als conservationisme wegens de enorme uitgestrektheid en isolatie van het natuurmonument en de daarbij behorende volledige ongereptheid.

De Vereeniging was afhankelijk van dezelfde landbouwbedrijven en de welwillendheid van de lokale overheden voor het aanleveren van mogelijke interessante gebieden of monumenten. De Vereeniging heeft gedurende haar bestaan niet meer dan 700 leden geteld en was daarmee niet zo kapitaalkrachtig als het Nederlandse Natuurmonumenten in Nederland. Voor de aankoop, het beheer en de bescherming van de gebieden met natuurmonumenten was de Vereeniging afhankelijk van overheidssteun. Dit is terug te vinden in tabel 2.1 die laat zien dat de gebieden waarvan de Vereeniging hoopte op een toekenning van de status natuurmonument grotendeels onder het beheer van het Boschwezen vielen. De Vereeniging concentreerde zich ook voornamelijk op bijzondere flora of geologie. Dergelijke esthetisch of wetenschappelijk waardevolle gebieden konden vrij gemakkelijk worden herkend, vrij worden gewaard van ontginning en worden bewaakt met een hekwerk, grenspalen of door een werknemer van het Boschwezen.

⁵³ Koorders, “Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming”, 47.

⁵⁴ Ibid., 33.

Fauna was, gedurende deze periode, grotendeels minder van belang voor de Vereeniging. In de lijst met mogelijk interessante gebieden voor de Vereeniging voor de omzetting naar een status als een natuurmonumenten uit 1913 (tabel 2.2) was er slechts één gericht op de fauna. Deze uitzondering is dan ook pas later toegevoegd door de Vereeniging op aanraden van de jachtclub die dit gebied beheerde. In de lijst van natuurmonumenten onder het beheer van de Vereeniging in 1922 (tabel 2.3) is er zelfs geen enkel natuurmonument met de specifieke focus op fauna. Pas later, na 1922, komt er meer oog voor fauna hetgeen zichtbaar is in de lijst met nieuwe natuurmonumenten (tabel 2.4) en in de lijst met aangevraagde Natuurmonumenten (tabel 2.5) waarin wel degelijk enkele gebieden specifiek voor de bescherming van fauna worden gekozen. De verandering waarbij de fauna een steeds belangrijker component wordt in het natuurbeschermingsdenken begint vanaf het jaarverslag over 1920 tot en met 1922 weliswaar zichtbaar te worden, maar pas in de jaarverslagen vanaf 1924 begint de fauna daadwerkelijk een spil te vormen in zowel het denken als in het beleid van de Vereeniging. In het volgende hoofdstuk zal er nader worden ingegaan op deze ontwikkelingen en de invloeden die de positie van fauna als belangrijke component in het natuurbeschermingsdenken hebben mogelijk gemaakt.

Hoofdstuk 4

Tijger- en apenparken; van natuurmonumenten naar natuurresevaten. De Vereeniging van 1924 tot 1935

Het jaar 1924 is een keerpunt in de geschiedenis van de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming wanneer het jaarverslag van hetzelfde jaar wordt gelezen. Vijf jaar eerder, in 1919, was Sijfert Koorders, één van de medeoprichters en fel tegenstander van natuurbescherming gebaseerd op de zogenoemde ‘tijger- en apenparken’, overleden. Alhoewel de nieuwe voorzitter van de Vereeniging lang vast bleef houden aan de eerdere wijze van natuurbescherming, die voornamelijk de natuur wenste te beschermen aan de hand van natuurmonumenten, werd in dat jaar voor het eerst gesproken over voorstellen inzake ‘Natuurmonumenten *en Wildbescherming*’ (cursivering Thomas van der Poel).¹ In deze voorstellen wordt verrassend vaak gesproken over bepaalde diersoorten waarvan men het nodig acht dat deze beschermd dienen te worden.

In 1924 werd de Vereeniging door de Resident van Lampong gevraagd of er geen mogelijkheid was om een algeheel verbod op de jacht in te stellen ter bescherming van het groot wild in bepaalde gebieden. Blijkbaar was deze vraag nog niet eerder aan de Vereeniging gesteld want zij schreven de Resident dat zij dit na moesten vragen bij de hoofden van overheidsinstanties als de Chef van de Dienst van het Boschwezen en de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel. Niet veel later kon de Vereeniging de Resident melden dat er voor een dergelijke maatregel een wijziging in de boschordonnantie voor de Buitengewesten nodig was om het hoofd van een Buitengewestelijk bestuur deze bevoegdheid te kunnen geven, maar dat een dergelijk gebied pas als natuurmonument kon worden aangewezen op aanvraag van de Vereeniging. Hierop besloot de Vereeniging de districtshoofden te vragen naar de stand van zaken omtrent groot wild als orang-oetan, neushoorn, olifant, banteng, tapir en nog enkele andere dieren die men kan rekenen tot groot wild. Tevens vroeg de Vereeniging of er gebieden bekend zijn die aantrekkelijk zouden kunnen zijn om deze dieren in te kunnen beschermen. De antwoorden verschilden enorm per district; in sommige districten kon men van zeldzaamheid aan diersoorten niet spreken terwijl in andere districten enkele bekende diersoorten al jaren niet meer waren gezien of erg zeldzaam waren geworden. Evenzo verschillend waren de reacties voor het eventueel oprichten van een wildreservaat in de districten. De boodschap voor de Vereeniging was duidelijk: sommige diersoorten, in sommige districten, moesten worden beschermd tegen uitsterving maar de vraag bij de Vereeniging was hoe deze taak dan tot stand moest komen. Eén van de voorgestelde

¹ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928* (Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1928), 10.

gebieden ter bescherming van reeds zeldzaam geworden olifanten, werd door de Vereeniging afgewezen omdat de moerasvlakten ‘volledig ongeschikt geacht werden’ om te kunnen dienen als natuurmonument.² Een verdere verklaring waarom dergelijke gebieden door de Vereeniging als volledig ongeschikt werden geacht, wordt niet gegeven. Toch is de kans groot dat dit gebied niet kon voldoen aan de gehanteerde eisen voor een natuurmonument die een stuk bijzondere natuur moest omvatten.

De uitbreiding van het natuurbeschermingsdenken van de Vereeniging naar de fauna is de aanleiding van dit hoofdstuk. De plotselinge uitbreiding en verandering in het denken en in de werkwijze van de Vereeniging doet vermoeden dat een invloed van buitenaf mogelijk de verandering in het natuurbeschermingsdenken kan verklaren. De deelvraag van dit hoofdstuk zal dan ook beantwoorden in hoeverre internationale ontwikkelingen in natuurbescherming de opvattingen over natuurbescherming en natuurbehoud van de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming beïnvloedden.

4.1 Van natuurmonument naar reservaat?

Het belichten van de noodzaak om de fauna in Nederlands-Indië te beschermen werd niet voor het eerst door de Vereeniging gedaan in 1924. Zo strijdt de Vereeniging al sinds haar oprichting in 1912 naar bescherming voor paradijsvogels die toentertijd al met uitsterven bedreigd werden. Dergelijke oproepen en beschermingsmaatregelen bleven echter lokaal en zeer kleinschalig waardoor de omslag gedurende deze periode kan worden gezien als de eerste aanzet naar een verandering in het denken van natuurbescherming die voorheen uitsluitend was gebaseerd op natuurmonumenten. Dieren als olifant en neushoorn waren in de voorgaande jaren amper, soms zelfs geheel niet, genoemd in de jaarverslagen, maar in het verslag van 1924-1928 wordt de bescherming van fauna haast net zo belangrijk als de bescherming van natuurmonumenten die streven naar de bescherming van geologische verschijnselen of flora. Sterker nog, van 1924 tot en met 1930 zijn de verhoudingen tussen het aantal nieuwe of aangevraagde natuurmonumenten (gericht op de bescherming van flora en/of de geologie) en reservaten (gericht op de fauna) gelijk in aantal (zie tabel 3.1).

² Ibid., 16.

Tabel 3.1 *Nieuwe of aangevraagde natuurmonumenten en reservaten uit het jaarverslag van 1924-1928*³ en 1929-1931⁴

Naam monument of reservaat	Flora	Geologie	Fauna
Houtvesterij Indramajoe	X		
Djasinga	X		
Zuid Smeroe	X		
Reservaat Midden Java			X
Penandjoeng			X
Papandajankrater	X		
Batang Paleopoe	X		
Rimbopanti			X
Kelonah	X		
Tjawang	X		
Piek van Korintji	X		
Wildreservaat Zuid- Sumatra			X
Wildreservaat Atjeh			X
Minahassa Reservaat			X
Goenoeng Paloeng			X
Komodo			X

In de tabel is duidelijk te zien dat er gedurende deze jaren geen enkel nieuw geologisch natuurmonument is aangevraagd of verkregen. Exacte redenen worden niet gegeven. In het jaarverslag van 1924-1928 wordt nog wel bericht over een tweetal mogelijke natuurmonumenten waarbij het om grotten ging. De Vereeniging meldde hierover dat van enkele grotten het voorstel nader wordt bekeken, maar dat enkele kalkheuvelds niet als natuurmonument konden worden

³ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928.*

⁴ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Verslag over de jaren 1929-1931.*

aangevraagd vanwege het feit dat met het kunnen veiligstellen van deze kalkheuvels ‘een afkoop van de exploitatie dier heuvels gepaard zou moeten gaan, iets waarvoor de Vereeniging de fondsen ten eenenmale mist’.⁵ Dit betekende echter niet dat er helemaal geen interesse meer was in de natuurmonumenten gebaseerd op geologie. De nieuwe eilandjes die waren ontstaan na de uitbarsting van de Krakatau vulkaan waren namelijk in 1919 eerst gedeeltelijk tot natuurmonument verheven, maar in 1925 geheel tot natuurmonument gerekend nadat er werd afgezien van de verschillende concessies tot het winnen van vulkanische producten.⁶ Toch ging het ook bij dit natuurmonument niet louter om de geologie, maar ook om het wetenschappelijk onderzoek naar het herstel van de flora en fauna op de eilandjes.⁷

In het verslag van 1924 zijn (naast de verhoudingen flora-fauna in de nieuwe of aangevraagde natuurmonumenten) ook andere aanwijzingen te vinden dat het beschermen van fauna een steeds belangrijker onderwerp wordt voor de Vereeniging. Zo worden nieuwe natuurmonumenten niet alleen meer beschreven vanuit een invalshoek gericht op de flora, maar wordt ook het belang van enkele dieren aangehaald. Zo is het Saobi-terrein aangevraagd wegens onder meer ‘de fraaie zeeduif, herten en wilde runderen’.⁸ In 1927-1928 wordt er in de Vereeniging aandacht gevraagd voor de ‘reuzen-hagedis’ op de eilanden Komodo en Rindja hetgeen blijkbaar geen uitleg behoefde voor de beschermingsreden want het jaarverslag laat het bij het noemen van de diersoort.

Figuur 1.1: Jacht op een Komodovaraan rond 1928.⁹

⁵ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928*, 18.

⁶ Dammerman, *Mededeeling No.8*, 41.

⁷ *Ibid.*

⁸ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928*, 23.

⁹ Timothy P. Barnard, “Protecting the Dragon: Dutch Attempts at Limiting Access to Komodo Lizards in the 1920s and 1930s”, oktober 2011, 116, <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/54568>.

In hetzelfde verslag wordt ook het Baloeran gebied genoemd als een interessante locatie voor een nieuw natuurmonument: ‘Zooals bekend is, vormt het Baloeran-gebergte met omliggende terreinen een van de laatste terreinen, waar nog grof wild voorkomt’.¹⁰

Als de plotselinge omslag in natuurbeschermingswerkwijze van de Vereeniging wordt vergeleken met de ontwikkelingen in de wereld zijn er twee grote en belangrijke internationale veranderingen te vinden die mogelijkwijs van invloed zijn geweest in Nederlands-Indië.

Allereerst was er sprake van nieuwe internationalisering in de natuurbeschermingswereld waarin de, al bestaande, nationale concurrentie tussen de naties (en koloniën) werd versterkt en werd omgezet naar een vruchtbare samenwerking in de vorm van intergouvernementele organisaties en conferenties.¹¹ Alhoewel de internationalisering geen nieuw verschijnsel was in de natuurbescherming (eerder in de twintigste eeuw waren er al internationale conferenties over natuurbescherming gehouden in, bijvoorbeeld, Londen met betrekking tot de Afrikaanse fauna in 1900 en over trekvogels tussen de Verenigde Staten en Canada in 1916) was eerdere internationale samenwerking in Europa grotendeels kleinschalig en de invloed van de *Naturdenkmäler*-natuurbescherming van Conwentz bleef de voornaamste vorm van natuurbescherming in Europa gedurende de eerste paar decennia van de twintigste eeuw.

Ten tweede stapte de Europese vorm van natuurbescherming steeds meer af van natuurbescherming gebaseerd op de *Naturdenkmäler* van Conwentz en begint de natuurbescherming meer te lijken op de wijze van natuurbeheer die in de Verenigde Staten werd uitgevoerd in de vorm van reservaten en grote, nationale parken. Alhoewel de exacte invulling van deze nationale parken per gebied verschilde waren deze parken gestoeld op het feit dat dergelijke grotere gebieden meer konden beschermen in termen van flora, fauna, geologische interessante gebieden en landschappen. Sommige nationale parken, zoals het bekende Krugerpark in Zuid-Afrika, werden opengesteld voor publiek omwille van het aantrekken van toeristen. Andere parken kozen er juist voor om alleen wetenschappers toe te laten ten behoeve van natuuronderzoek, zoals het Virunga national park in de Congo.¹² In Europa leidt dat tot een grotere waardering voor (wild)reservaten voor de fauna dan voor de natuurmonumenten die vaak maar een beperkte oppervlakte en bescherming kennen. Wereldwijd leidt dit tot een toename in de wens om natuurbeschermingsgebieden aan te wijzen. Dit is ook terug te vinden in figuur 1.1 waar, op cumulatieve wijze, de groei van beschermde gebieden in vierkante kilometers geplaatst tegenover de jaren van oprichting tussen 1872 en 2008. Van 1917 af is te lezen dat het aantal vierkante kilometers van beschermde gebieden begint te groeien waarbij duidelijk te zien is dat

¹⁰ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928*, 26.

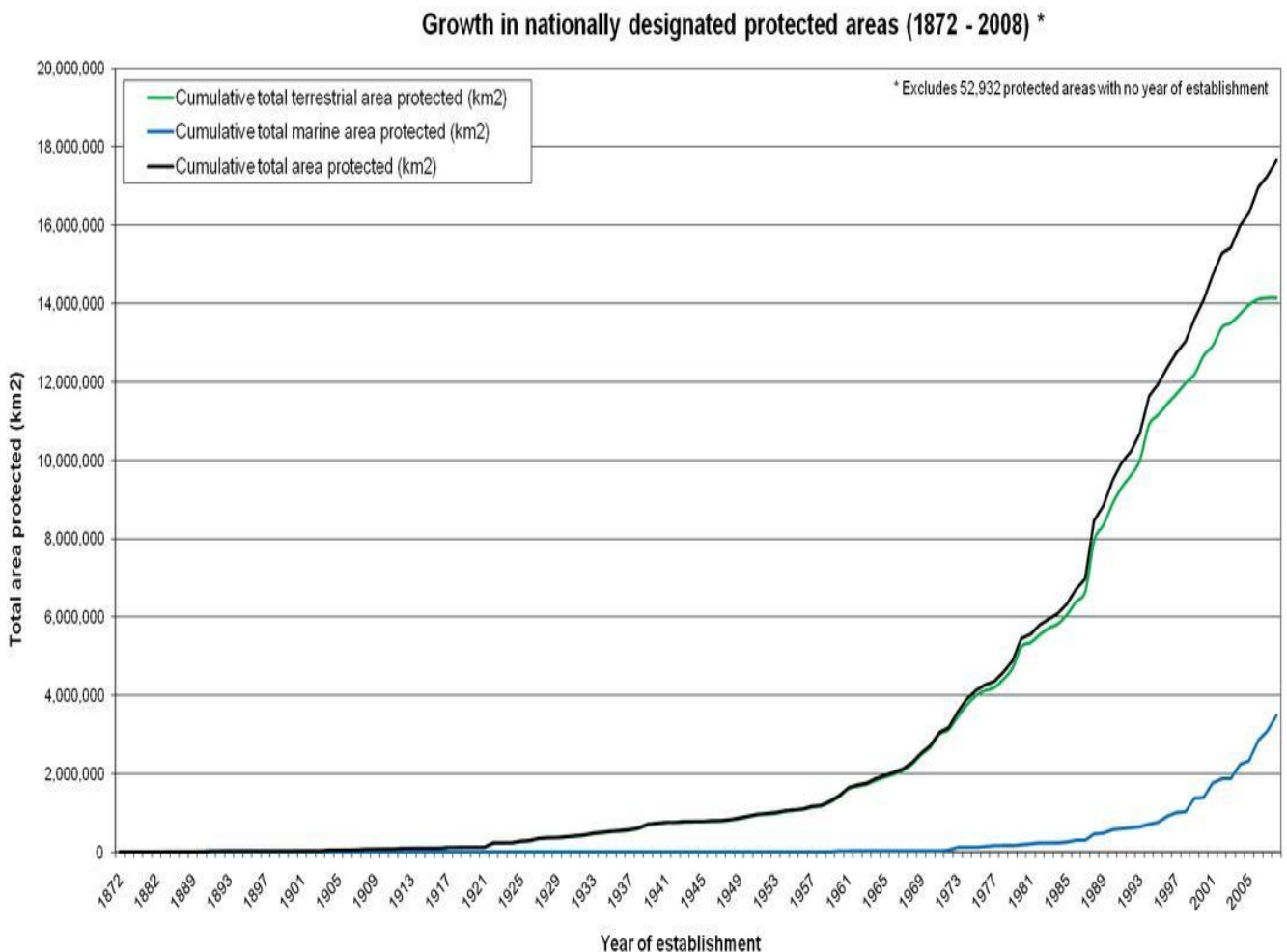
¹¹ *Civilizing Nature*, 143.

¹² *Ibid.*, 148.

het aantal beschermde gebieden vanaf, ongeveer, 1920 op spectaculaire wijze toe blijft nemen. Deze periode valt tegelijkertijd samen met de groei in wildparken zoals deze in de secundaire literatuur wordt vermeld.

In dit hoofdstuk zullen deze twee grote veranderingen in de natuurbescherming nader worden bekeken en verklaard. Nadat deze twee veranderingen aan bod zijn gekomen, zal er worden onderzocht of, en in hoeverre, deze twee veranderingen invloed hebben gehad in het natuurbeschermingswerk van de Vereeniging in Nederlands-Indië.

Figuur 2.1 Wereldwijd beschermde natuurgebieden in vierkante kilometers tegenover jaar van oprichting (cumulatief). (Bron grafiek: Richard J. Ladle, Paul Jepson, en Lindsey Gillson, “Social Values and Conservation Biogeography”, in *Conservation Biogeography* (John Wiley & Sons, Ltd,

2011), 15)

4.2 De Vereeniging en internationale ontwikkelingen in de natuurbescherming

Eén van de veranderingen die invloed heeft gehad in de werkwijze van de Vereeniging was de internationale dimensie die de natuurbescherming had verkregen in de jaren '20 en '30 van de twintigste eeuw. Ondanks dat de Zwitserse wetenschapper Paul Sarasin al eerder wees op het belang van internationale afspraken voor een effectieve natuurbescherming, werden dergelijke afspraken voornamelijk in Europa gesloten en niet in de koloniën. Pas in de jaren '20 werden Sarasins ideeën overgenomen door meerdere natuurbeschermingsorganisaties die dit idee vervolgens verspreidde over de (koloniale)wereld, waaronder ook naar Nederlands-Indië.

4.2.1. Paul Sarasin en gedachtes over natuurrezervaten voor de Eerste Wereldoorlog

De Vereeniging was voornamelijk geïnteresseerd in de natuurbescherming van Nederlands-Indië en was dan ook louter gericht op het kunnen ontwikkelen en verbeteren van natuurbescherming in de Indische archipel. Alhoewel er af en toe melding wordt gemaakt van buitenlandse interesse in bepaalde aspecten van de Nederlands-Indische natuurbescherming bleef het contact met gebieden buiten de Nederlands-Indische grenzen beperkt tot enkele briefwisselingen en een kleinschalige informatie uitwisseling met de Nederlandse natuurbescherming.¹³ Geheel verwonderlijk is dit niet, daar er nog genoeg werk verzet diende te worden in Nederlands-Indië zelf. De enorme uitgestrektheid van de Buitenbezittingen (de benaming voor de gebieden die matig tot zeer gering onder Nederlandse invloed stonden) limiteerde het perspectief en de haalbaarheid van de doelen en wensen van de Vereeniging, met haar beperkte leden en financiële middelen, in deze gebieden. De relatieve isolatie van de Vereeniging op het internationale toneel veranderde in 1925 wanneer de Vereeniging het volgende meldt in haar jaarverslag:

‘In November ontving de Vereeniging een brief van het lid Dr. J.C. Koningsberger te Utrecht, waarin ons werd bericht, dat op initiatief van Mr. P.G. van Tienhoven te Amsterdam, aldaar op 10 juli 1925 een vergadering was belegd teneinde internationale samenwerking op het gebied der Natuurbescherming te bereiken’.¹⁴

De Vereeniging, verheugd door samenwerking tussen meerdere organisaties die strijden voor een beter natuurbeheer, meldt dat een dergelijk samenwerkende situatie altijd wenselijk is en bevorderend voor de verspreiding van kennis over hoe men de natuur het beste kan beschermen. Internationale samenwerking tussen de verschillende natuurbeschermingsorganisaties bloeide weer op nadat initiatieven tot internationale samenwerking door het uitbreken van de Eerste

¹³ Dammerman, *Mededeeling No.8*, 6.

¹⁴ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928*, 9.

Wereldoorlog in het slop waren geraakt.¹⁵ Paul Sarasin, een Zwitserse wetenschapper, gaf in 1913 een speech tijdens de *International Conference on Nature Protection* in Berne waarin hij pleitte voor een hechte samenwerking op internationaal vlak ter bevordering van de natuurbescherming. Als logo stelde hij een walvis voor, een dier dat, volgens Sarasin zonder goede reden, met uitsterven werd bedreigd door de jacht van de Westerse wereld op haar olie, en stond daarmee symbool voor de onnodige vernieling en algemene destructieve invloed die de (westerse) beschaving op de natuurlijke wereld uitoefende.¹⁶ Al eerder, in 1910, stelde hij voor om van Spitsbergen een internationaal natuurreservaat te maken ter bescherming van de wilde natuur, maar dit idee zou niet van de grond komen.¹⁷ Ondanks het feit dat de ideeën van Sarasin niet direct door de internationale gemeenschap werden overgenomen of uitgevoerd, kregen enkele aspecten van zijn ideeën wel navolging in de natuurbescherming.

Eén van deze aspecten was het besef dat natuurbescherming niet gebonden kon zijn aan nationale grenzen. Met name het voorbeeld van de, in aantallen afnemende, walvissen en de trekvogels waren voor Sarasin het beste voorbeeld van het belang van internationale afspraken om het voortbestaan van diersoorten te kunnen garanderen. Ook in de Afrikaanse koloniën zag Sarasin dat de ‘megafauna’ van Afrika zich over grote afstanden verplaatste en, vanzelfsprekend, niet gehinderd werden door getekende grenzen op kaarten. De notie dat de natuur geen politieke grenzen kent, wordt in de huidige natuurbeschermingswereld nog steeds gehanteerd.

Een ander aspect van Sarasins ideeën dat wereldwijd navolging kreeg was het idee van natuurreservaten specifiek gericht op het beschermen van de gehele aanwezige ecologie. Sarasin was verschillende malen afgereisd naar onder meer Sri-Lanka en Celebes om daar de natuurlijke wereld te onderzoeken. In deze gebieden zag Sarasin hoe de natuurlijke wereld leed onder de globalisatie waarvan de snelle verspreiding van informatie van het gebruik van natuurlijke hulpbronnen (en de landschapsverwoesting die dit meebracht) hem vooral een doorn in het oog was.¹⁸ Sarasins afkeer van het menselijk handelen maakte hem gedreven in het kunnen beschermen van het natuurlijke erfgoed. Al snel wist hij, met steun van de Zwitserse regering die haar invloed op het wereldtoneel graag wilde versterken, meerdere conferenties te houden waarin werd geopperd om internationale afspraken en doelen vast te leggen ten behoeve van de natuurbescherming.¹⁹ In deze conferenties opperde Sarasin het idee om niet, zoals voorheen, een

¹⁵ Thijsse, *Natuurbescherming*, 42.

¹⁶ Anna-Katharina Wöbse, “Separating Spheres: Paul Sarasin and his Global Nature Protection Scheme”, *Australian Journal of Politics & History* 61, nr. 3 (2015): 339.

¹⁷ Raf de Bont, “Borderless Nature: Experts and the Internationalization of Nature Protection, 1890-1940”, in *Scientists’ Expertise as Performance: Between State and Society, 1860-1960*, 6 (Brookfield, Vermont: Pickering & Chatto Publishers Limited, 2015), 55.

¹⁸ Wöbse, “Separating Spheres”, 346.

¹⁹ *Ibid.*, 343.

specifieke diersoort (alhoewel hij dit ook voor enkele specifieke dieren als de walvis wel steunde), landschap of natuurmonument te beschermen maar om een geheel gebied te beschermen door middel van het opzetten van reservaten. In deze gebieden werden dus lokale ecologische ketens beschermd (door Sarasin *biocoenosis* genoemd) tegen elke menselijke activiteit als jagen, landbouw, toerisme en andere mogelijke 'storingen' in het reservaat.²⁰ Net als het nationaal park in de Zwitserse bergen zouden deze reservaten dienst doen als een afgesloten gebied waar alleen enkele wetenschappers toegang zouden hebben tot deze 'levende laboratoria'.²¹ Dit idee van Sarasin bevatte echter ook een aspect dat geen internationale navolging vond: Sarasin achtte primitieve volkeren onderdeel van de pure natuur en deze dienden dan ook te worden toegevoegd in het reservaat.²²

Sarasins visie van internationale samenwerking was te voorbarig. In de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog, en tijdens de oorlog, was internationale samenwerking een brug te ver voor de nationaal ingestelde koloniale machten. Toch bleef het besef aanwezig dat natuurbescherming 'niet beperkt blijft binnen de landsgrenzen'. In Europa was dit voornamelijk bij de Nederlandse natuurbescherming goed zichtbaar als het de trekvogels betrof. Jac Thijssse merkt op, in zijn werk over de Nederlandse natuurbescherming, dat andere Europese landen geregeld 'vriendelijk doch dringend' vroegen wat 'wij dan wel uitspoken met hun broedvogels'.²³ De eerste internationale conferenties concentreerden zich dan ook op de (trek)vogels en werden van 1922 af daadwerkelijk internationaal met de oprichting van de International Committee for Bird Protection. Andere diersoorten gingen ook vooruit op hun beschermingsstatus, zij het mondjesmaat en traag: roofdieren zoals de leeuw, hyena, panter en tijger werden niet overal meer gezien als hinderlijke diersoorten en de status van 'ongedierte' werd bij een aantal van deze zoogdieren dan ook verwijderd in koloniën als Rhodesië, Maleisië, Namibië en Zuid-Afrika.²⁴

Enige jaren later, in 1925, werd de Volkerenbond benaderd met de vraag een rol te spelen in de internationale samenwerking in natuurbescherming waar de Bond als overkoepelende instantie geschikt voor leek te zijn.²⁵ Alhoewel de Volkerenbond met name was opgericht om bij politieke problemen, voornamelijk wanneer het vredes- en veiligheidsmaatregelen betrof, te worden ingeschakeld kwam het nog regelmatig voor dat de Volkerenbond een belangrijke rol speelde in de internationale natuurbescherming. Een voorbeeld hiervan is te vinden in de problematiek die ontstond met de exploitatie van de zee. In 1926 kwam de Volkerenbond expert José León Suárez

²⁰ de Bont, "Borderless Nature", 57.

²¹ Ibid., 56.

²² Wöbse, "Separating Spheres", 344.

²³ Thijssse, *Natuurbescherming*, 41.

²⁴ James C. Murombedzi, "Pre-colonial and colonial conservation practices in southern Africa and their legacy today", 2003, 13.

²⁵ *Civilizing Nature*, 147.

tot de conclusie dat de huidige regels met betrekking tot de internationale wateren niet meer voldeden en dat het gevaar van uitsterven voor talloze diersoorten (die nuttig waren voor de mens) een reëel gevaar begon te worden.²⁶ Verder onderzoek naar het rapport van Suárez werd nodig gevonden maar het voorstel zou uiteindelijk lange tijd blijven liggen bij de Volkerenbond.²⁷ Ondanks de kleine rol die de Volkerenbond zou gaan spelen op het internationaal toneel, verbonden enkele comités zich aan de Volkerenbond. Eén van deze comités was de Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming (hierna: de Commissie) die in 1925 werd opgericht door Pieter Gerbrand van Tienhoven. Het is de oprichting van de Commissie waar J.C. Koningsberger de Vereeniging per brief over inlichtte.

4.2.2 Pieter van Tienhoven en de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming

Van Tienhoven was geen onbekende naam in de wereld van de natuurbescherming. In 1907, slechts twee jaar na de oprichting van de Nederlandse Natuurmonumenten Vereeniging, werd Van Tienhoven penningmeester van de Vereeniging. In 1923 werd hij vicevoorzitter om even later, in 1927, het voorzitterschap op zich te nemen. Als voorzitter van Natuurmonumenten besloot Van Tienhoven een andere richting op te gaan. Nieuwe gebieden voor Natuurmonumenten hoefden niet per se aantrekkelijk te zijn voor de wetenschap als deze gebieden ook interessant waren voor exploitatie met het oog op toerisme.²⁸ Ondanks dat dit tegen de wens van enkele bestuursleden in ging, zette Van Tienhoven dit beleid door en wist zo veel nieuwe gebieden toe te voegen aan Natuurmonumenten die in trek waren bij de bevolking als recreatiegebieden. Van Tienhovens visie bleef niet beperkt tot Nederland. Al eerder kwam naar voren dat Van Tienhoven de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming oprichtte ter bevordering van de internationale natuurbescherming. Door deze Commissie zou Van Tienhoven één van de invloedrijkste natuurbeschermers in het interbellum worden. Met de oprichting van de Commissie hoopte hij dat deze het raamwerk zou vormen voor een internationaal gestoelde natuurbeschermingsorganisatie, het liefst verbonden aan de Volkerenbond, waarin de Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming één van de vele nationale commissies zou gaan vormen. Alleen België en Frankrijk volgden spoedig het voorbeeld van Van Tienhoven, maar de algemene interesse in internationale samenwerking was gewekt en al spoedig werd naar verschillende organisaties geschreven om zich aan te sluiten bij het internationale netwerk.

²⁶ Nico Schrijver, *Development without Destruction. The UN and global resource management* (Bloomington: Indiana University Press, 2010), 22.

²⁷ Ibid.

²⁸ E. Pelzers, "Tienhoven, Pieter Gerbrand van (1875-1953)", *Resources Huygens KNAW*, 29 april 2019, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/tienhoven>.

In 1928 werd, tijdens de algemene vergadering van de *International Union of Biological Sciences*, besloten dat een dergelijke internationale organisatie gewenst zou zijn en de verschillende commissies werden ingedeeld in het overkoepelende bureau *Office International de Documentation et de Corrélation pour la Protection de la Nature* met Van Tienhoven als directeur.²⁹ Alhoewel dit bureau in haar eerste jaren voornamelijk als doel had om zo veel mogelijk informatie met betrekking tot natuurbescherming te verzamelen en te verspreiden, werden deze taken slechts bijzaak toen het bureau zich meer ging richten op het creëren van internationale samenwerking. Deze taak kreeg het bureau toegewezen in 1931 tijdens het tweede internationale congres voor natuurbescherming in Parijs. In 1934 werd het bureau omgedoopt tot *Office International pour la protection de la Nature*, waarmee de focus op het verzamelen van informatie officieel kwam te vervallen ten behoeve van de classificering en centralisering van de internationale samenwerking voor de natuurbescherming. Gedurende de jaren '30 werd er onder andere samenwerking aangegaan met Amerikaanse natuurbeschermingsorganisaties die zich hadden aangesloten bij de *American Committee for International Wild Life Protection*, opgericht door de al eerder genoemde *Boone and Crockett Club*, die zich hoofdzakelijk interesseerde in het kunnen conserveren van de Afrikaanse fauna. De Afrikaanse fauna werd in deze periode zeer belangrijk geacht wegens het vermeende, accelererende gevaar voor uitsterving van de meest 'karakteristieke' diersoorten als leeuwen, zebra's, olifanten en neushoorns.

Ook de Vereeniging ontving dergelijke verzoeken. In het jaarverslag van 1925 meldt de Vereeniging een verzoek te hebben ontvangen van de Commissie met betrekking tot de uitvoer van enkele orang-oetans ten behoeve van dierproeven. De Vereeniging meldde dat de orang-oetan een beschermde diersoort was en een jacht op deze dieren aldus niet kon plaatsvinden.³⁰ De Commissie wenste echter ook druk zetten op het kunnen invoeren van een wettelijk verbod op de uitvoer van orang-oetans. Een dergelijk verbod zou een einde kunnen maken aan misstanden waarbij bedreigde dieren (dood of levend) alsnog geëxporteerd konden worden. Immers, de uitvoer was niet verboden, alleen het jagen op of doden van deze dieren was verboden. Door deze maas in de wet was het, in 1925, verschillende exporteurs gelukt om 350.000 dieren uit Nederlands-Indië te vervoeren.³¹ Een schokkend aantal dat grotendeels kan worden verklaard door de grootte van Nederlands-Indië en de onmogelijke taak om alle uitvoer te kunnen overzien en te controleren, de algemene laksheid tegenover de uitvoer van 'niet-karakteristieke' diersoorten en de grote welwillendheid om 'wetenschappelijke' expedities te ontzien van de restricties op de uitvoer van fauna. De Commissie streed enige jaren later voor nog strengere eisen omtrent het

²⁹ Robert Boardman, *International Organization and the Conservation of Nature* (Springer, 1981), 33.

³⁰ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928*, 33.

³¹ Barnard, "Protecting the Dragon", 107.

vangen en exporteren van diersoorten die werden gekenmerkt als zeldzaam naar aanleiding van een waargenomen ‘laksheid’ bij de koloniale overheden met betrekking tot de bijzondere fauna en hun bescherming.³² De Commissie raadde specifiek aan om het verbod op de uitvoer van beschermde fauna op te nemen in de nieuwe, nog in ontwerp zijnde, jachtwet.³³

Dergelijke inmenging van de Commissie werd door de Vereeniging niet goed ontvangen. In een brief van Van Tienhoven naar zijn collega en vriend Louis le Cosquino de Bussy (bijzonder hoogleraar Tropische staathuishoudkunde aan de Universiteit van Amsterdam en directeur van de afdeling Handelsmuseum in het Koninklijk Koloniaal Instituut) schreef hij dat zij (de Commissie) ‘vooral in de eerste jaren niet anders dan onverschilligheid en willens en wetens verkeerd begrip ondervonden over onzen arbeid’.³⁴

Dergelijke kritiek was ook bij de Vereeniging geuit jegens de Commissie. Volgens de Vereeniging miste de Commissie het inzicht dat de werkwijze in Nederlands-Indië behoorlijke verschilde van de werkwijze die men in Nederland hanteerde. Vaak leek het, volgens de Vereeniging, alsof de Commissie geen enkel besef had van de verhoudingen tussen de Indische regering en de Vereeniging en ook niet van de grootte van Indië.³⁵ Dit werd vooral duidelijk toen de Commissie kritiek uitte op de lokale overheden. De Vereeniging werd gewezen op het feit dat tijdens een lezing in Nederland, georganiseerd door de Commissie, niet alleen onjuiste informatie was verstrekt, maar dat er ook onheuse beschuldigingen waren gemaakt jegens het Boschwezen, de Indische ambtenarij en de Indische bevolking waarbij allen werden beschuldigd van het niet naleven van de wet en er ‘lustig op los stroopten’ in beschermde natuurgebieden.³⁶ De Vereeniging uit haar grieven via persoonlijke correspondentie van voorzitter Leeftang aan Van Tienhoven waarin de Vereeniging niet alleen meldt dat dergelijke uitingen kunnen leiden tot misverstanden over de situatie in Nederlands-Indië, maar ook nog eens pijnlijk duidelijk maakten dat de Commissie een ‘gebrek aan inzicht in de hier te lande bestaande verhoudingen’ bevatte. Dergelijke beschuldigingen aan het adres van zowel de bevolking als de overheidsdiensten werden onder groot protest van de leden van de Vereeniging aangehoord. Immers, dergelijke beschuldigingen zouden mogelijk de samenwerking tussen de Vereeniging en de Indische overheid ernstig kunnen belemmeren, daar de Vereeniging afhankelijk was van de medewerking van de (lokale) overheid. De Vereeniging merkt dan ook op: ‘onze Vereeniging protesteert met kracht tegen de bewering dat de Regeering in het algemeen niet alles wat in dit enorme

³² Ibid., 110.

³³ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Verslag over de jaren 1929-1931*, 38.

³⁴ P.G. Van Tienhoven, “Den Hooggeleerden Heer Prof. Dr. L. Ph. le Cosquino de Bussy”, 16 april 1936, 1283, Stadsarchief Amsterdam.

³⁵ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Verslag over de jaren 1929-1931*, 38.

³⁶ Leeftang, “Aan den Voorzitter der Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming”, 30 mei 1931, 1283, Stadsarchief Amsterdam.

uitgestrekte land praktisch mogelijk zou doen, om de Natuurbeschermingsidee te bevorderen. Wij hebben daarbij steeds alle medewerking en sympathie mogen ontvangen'.³⁷ De Vereeniging verdedigt bovendien haar werkwijze door voorop te stellen dat er eenzelfde werkwijze als in Nederland nu eenmaal niet gehanteerd kan worden in Nederlands-Indië. Om deze uitspraak kracht bij te zetten halen zij het bezoek van Jac Thijsse aan die het standpunt van de Vereeniging dat een Nederlands werkwijze niet toepasbaar zou zijn in Nederlands-Indië beaamde, daar dit gebied nu eenmaal vele malen groter is dan men in Nederland kan voorstellen:

‘Dr. Thijsse, die nu de omstandigheden hier te lande door aanschouwing kent, zal zeker bereid zijn om te getuigen, dat er ook al veel bereikt is, vooral in aanmerking genomen de moeilijke omstandigheden waaronder hier gewerkt moet worden en het extensieve bestuur in deze uitgestrekte landen, die, geprojecteerd op de kaart van Europa, zich uitstrekken van ten Westen van Groot-Brittannië tot den Oeral’.³⁸

De correspondentie tussen de Commissie en de Vereeniging laat zien dat de Vereeniging een groot aantal punten van kritiek op de Commissie had met betrekking tot de ‘inmenging’ in de natuurbescherming in Nederlands-Indië. Van Tienhoven schrijft dan ook dat, gedurende deze eerste jaren, er vooral een sentiment heerste dat de Commissie de natuurbescherming in Nederlands-Indië wenste over te nemen, terwijl de Commissie juist handelde vanwege de gedachte dat de natuurbescherming ‘niet een zaak is van nationaal of lokaal belang, doch dat het gaat om het begrip der internationale wetenschap, ethiek of hoe Gij het noemen wil’.³⁹ Dit viel volgens Van Tienhoven niet in goede aarde. Hij melde dat één der bestuursleden hem had toegebeten dat zij zich niet moesten bemoeien met ‘Indische zaken’ en een open brief had gestuurd naar de *Nieuwe Rotterdammer* waarin dit duidelijk werd gemaakt met de uitdrukking: ‘Laten wij in Indië onze erwten maar zelf doppen’.⁴⁰

Een dergelijke vijandige houding jegens de Commissie is ook zeker terug te vinden in de jaarverslagen en in enkele andere mededelingen van de Vereeniging. Herhaaldelijk lijkt de Vereeniging zich te ergeren aan de houding van de Commissie. Een voorbeeld daarvan is het verzoek voor het oprichten van een natuurreservaat in Sumatra ten behoeve van enkele zeldzame dieren als olifant, neushoorn en orang-oetan in 1929. Al eerder, in 1927, was er vanuit de

³⁷ Ibid.

³⁸ S. Leeftang, “Aan den voorzitter der Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming”, 18 juni 1932, Archief van de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming, de Stichting tot Internationale Natuurbescherming en het Office International pour la Protection de la Nature, Stadsarchief Amsterdam.

³⁹ Van Tienhoven, “Den Hooggeleerden Heer Prof. Dr. L. Ph. le Cosquino de Bussy”.

⁴⁰ Ibid.

Commissie een soortgelijk verzoek gekomen waarbij bepaalde gebieden in Sumatra werden aangestipt als geschikt voor een natuurreservaat. De Vereeniging moest toen concluderen dat de Commissie behoorlijk slecht op de hoogte was van de lokale toestand omdat enkele aangestipte gebieden al enkele jaren waren gecultiveerd en men er aldus niet ‘net zoveel vierkante mijlen kan reserveeren als men wil’.⁴¹ Met het nieuwe verzoek uit 1929 bleek, volgens de Vereeniging, dat de Commissie wederom geen informatie heeft vergaard bij Indische autoriteiten met betrekking tot de huidige toestand van deze gebieden. De Vereeniging concludeerde dat twee van de drie aangewezen reservaten niet vrij waren van mogelijke hindernissen als wegen, dorpen en grote landbouwondernemingen. De Vereeniging haalde dan ook hard uit naar de Commissie:

‘Hoewel bij deze aanhaling commentaar eigenlijk overbodig is wijzen wij er op, dat ten duidelijkste blijkt, dat hier min of meer in het wilde weg voorstellen worden gelanceerd, zonder dat van te voren ook maar even overwogen is of het voorstel voor verwezenlijking vatbaar is. Wil men met een voorstel voor den dag komen, dan dient men toch van te voren de plaatselijke autoriteiten om inlichtingen over bevolking, cultuur, enz. te raadplegen. Hier is deze ten opzichte van de degelijkheid harer voorstellen nonchalante houding der Ned. Comm. Voor Intern. Natuurbescherming wel bijzonder opvallend, waar zelfs de heer F.C. van Heurn, die persoonlijk welbekend is met Noord Sumatra, zich blijkbaar niet op de hoogte had gesteld van de plaatselijke toestanden in het voorgestelde gebied’.⁴²

Toch zag de Vereeniging een mogelijkheid tot het creëren van een dergelijk natuurreservaat in dit gebied. Het voorstel bestond namelijk uit het creëren van drie gebieden met verschillende soorten landschappen die uiteindelijk wel één aaneengesloten natuurgebied zouden vormen. Ondanks de kritiek van de Vereeniging zag zij ook een kans. Eén van de drie gebieden leek namelijk wel geschikt te zijn door de afwezigheid van menselijke activiteiten en het nog rijke dierenleven dat zich hier manifesteerde.⁴³ De Commissie zag haar kans en wenste de realisering van een dergelijk gebied spoedig tot uitvoer te brengen. Nederlands-Indië mocht met haar gebrek aan grote natuurreservaten niet achterblijven bij de rest van de koloniale wereld (met het risico op gezichtsverlies naar de andere Europese koloniale overheden), zoals het tijdschrift de *Tropische natuur* al duidelijk maakte:

⁴¹ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Verslag over de jaren 1929-1931*, 18.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928*, 18.

‘Wij mogen ons hier wel zeer bijzonder over verheugen, vooral wanneer wij het als plicht gevoelen, om in het belangrijke en schoone deel der wereld, dat nu reeds meer dan drie eeuwen onder onzen invloed staat, het natuurleven voor verarming en vervlakking te behoeden. Wat België in de Congo doet en het Britsche Rijk in Centraal en Zuid-Afrika behooren wij op minstens gelijke schaal in Insulinde te ondernemen’.⁴⁴

Figuur 2.2 Wildreservaten op Sumatra (zwarte vlekken) en natuurmonumenten (witte en zwarte stippen). De Commissie heeft het tweede reservaat van boven geïnitieerd.⁴⁵

⁴⁴ “Vragen en korte mededeelingen. Natuurbescherming in Nederlandsch-Indië”, *De Levende Natuur*, 1934, 67.

⁴⁵ *Natuurbescherming in Indië gedurende het jaar 1935. Tiende verslag van de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming.*

4.3 Afrikaanse wildparken naar Azië

De verandering in het natuurbescheringsdenken met een grote nadruk op de fauna was een ontwikkeling dat zich al eerder had gemanifesteerd in de Afrikaanse koloniën. In veel gebieden was er bezorgdheid ontstaan over de mogelijke uitroeijingen van enkele karakteristieke fauna als de neushoorn en de olifant. Om de fauna te behoeden van uitroeijing besloten enkele natuurbescheringsorganisaties, met behulp van koloniale overheden, speciale reservaten aan te wijzen waar de fauna zich ongestoord zou kunnen voortplanten. Het succes van deze reservaten zorgden voor een wereldwijde implementatie.

4.3.1 Het Krugerpark en het Virunga park als voorbeeld voor Nederlands-Indië

Pieter van Tienhoven en de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming waren, gedurende de periode van de jaren '30 van de twintigste eeuw, niet alleen actief in Nederlands-Indië wat betreft natuurbescherming. Enkele jaren voordat het plan van het natuurreservaat in Sumatra werd ingediend bij de Nederlands-Indische regering was Van Tienhoven als gast van de Royal African Society bij enkele internationale conferenties waar onder andere de stichting van het Belgische natuurreservaat, het Koning Albert Nationale Park (huidige Virunga park), in de Congo werd geprezen. Dit nieuwe natuurreservaat was, in tegenstelling tot het Krugerpark Zuid-Afrika, niet gericht op het stimuleren van toerisme maar op de wetenschap. Tegelijkertijd werd het Krugerpark in Zuid-Afrika eveneens gezien als een succes voor zowel de natuurbescherming gericht op de fauna als de sociaal economische ontwikkelingen in de koloniën. De toeristische safaritochten in het Krugerpark worden gezien als een hedendaags fenomeen van de toerisme industrie in Zuid-Afrika, maar dergelijke safaritochten per auto werden voor het eerst gedaan in 1926, toen het park was uitgebreid door verschillende wildreservaten bij elkaar te voegen.⁴⁶ Voor het ontstaan van het Krugerpark werden in het eerdere Sabi wildreservaat toeristen toegelaten om zich te kunnen vergapen aan het Afrikaanse wild vanuit een trein dwars door het gebied. In 1938 was het Krugerpark al uitgegroeid tot een grote toeristische trekpleister met 38.000 bezoekers in 10.000 auto's gefaciliteerd met veertien rustplaatsen, zes entreepoorten en meer dan 1500 kilometer aan wegen. De leeuwen in het Krugerpark bleken bij de bezoekers razend populair, hetgeen voor het personeel als een verrassing kwam aangezien deze dieren enkele jaren voor de opening van het park nog als werden gezien als 'ongedierte'.⁴⁷ Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was de natuurbescherming in Zuid-Afrika volledig veranderd. Niet langer waren de elitaire jagers de belangrijkste 'gasten' van de nationale parken,

⁴⁶ John M. MacKenzie, *The Empire of Nature. Hunting, conservation and British imperialism* (Manchester: Manchester University Press, 1988), 266.

⁴⁷ Jim Igoe, *Conservation and Globalization: A Study of National Parks and Indigenous Communities from East Africa to South Dakota* (Belmont: Wadsworth/Thomson Learning, 2004), 93.

maar burgerlijke toeristen. Echter, een dergelijke omslag zoals in Zuid-Afrika was een uitzondering die niet, of slechts gering, navolging kreeg in de rest van de Afrikaanse koloniën. Desalniettemin was er grote interesse van een aantal leden in de Royal African Society die een dergelijke ontwikkeling en creatie van nieuwe nationale parken (met of zonder toeristen) het liefst ook in Azië geïmplementeerd zag worden. In Nederlands-Indië werden voorstellen voor toeristische natuurparken vaak direct afgewezen met het oog op de problemen die toerisme teweeg kon brengen in natuurlijke gebieden. Men vreesde vooral vernieling van de bijzondere flora. Daarvoor werd verwezen naar soortgelijke parken in Nederland waar, volgens de Vereniging, nu ‘op vele plaatsen de Natuur tegen het publiek moet worden beschermd, wil men algeheele vernieling voorkomen’.⁴⁸

Toch was ook de Vereniging overtuigd dat de natuur moest kunnen worden bewonderd door de lokale bevolking en bleef men, ondanks de haken en ogen die een dergelijke openstelling voor het publiek met zich meebrachten, positief over het idee:

‘Het meerendeel der aanwezige Bestuursleden blijkt het standpunt van den heer Endert te deelen, nl. dat ook de Vereniging, tot op zekere hoogte, ertoe dient mede te werken, dat Natuurmonumenten en Wildreservaten onder het bereik komen van het publiek, dat daarin belang stelt, hoewel hieraan groote nadeelen verbonden kunnen zijn’.⁴⁹

Ondanks de aversie tegen het openstellen van wildreservaten voor het publiek, werden de ontwikkelingen in de Afrikaanse parken nauwgezet gevolgd door niet alleen de Vereniging, maar door het gros van wereldwijde natuurbeschermingsorganisaties. Daarbij werd vooral de snelle ontwikkeling van deze nationale parken als een bewonderingswaardige prestatie gezien.

4.3.2 Out of Africa: de verspreiding van de Afrikaanse wildreservaten naar Azië

De Afrikaanse savannes in de Oost-Afrikaanse koloniën werden gezien als nog ‘pure’ gebieden die niet veranderd waren sinds de prehistorie. In deze gebieden werd de relatie tussen de kolonisten en de natuur gedefinieerd door de massale aandacht die de natuurbeschermingsorganisaties gaven aan de Afrikaanse natuur.⁵⁰ De combinatie van de grote veelzijdigheid en diversiteit van het wild, de economische exploitatie van de gebieden, de vele

⁴⁸ *Natuurbescherming in Indië gedurende het jaar 1935. Tiende verslag van de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming.*, 12.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Corey Ross, “Tropical Nature as Global Patrimoine : Imperialism and International Nature Protection in the Early Twentieth Century”, *Past & Present*, 226, nr. 10 (2 februari 2015): 220.

jagers en de vele ziektes maakte het Afrikaanse wild een belangrijke steunpilaar voor enkele grote organisaties als de, in New York gevestigde, Boone and Crocketclub en de, in Londen gevestigde, Society for the Preservation of the Wild Fauna of the Empire.⁵¹

De interesse in de Afrikaanse fauna werd aan het eind van de negentiende eeuw omgezet in bezorgdheid toen enkele Afrikaanse diersoorten bleken te zijn uitgestorven (zoals de quagga) of in enkele gebieden zeer zeldzaam waren geworden (zoals de olifant) door toedoen van menselijke activiteiten.⁵² Naast de invloeden van de mens op de wildstand brak er een hardnekkige runderpest uit die niet alleen gedomesticeerde dieren trof maar ook talloze wilde runderen, giraffen en elanden hetgeen allemaal bijdroeg aan de overtuiging dat de wildstand van Afrika mogelijk hetzelfde lot zou kunnen ondergaan als de Amerikaanse bizon, of erger. De eerste wetgeving met betrekking tot het beschermen van groot wild in Oost-Afrika werd al in het eerste decennium van de twintigste eeuw ingevoerd en was afkomstig van de gouverneur van Duits Oost-Afrika, Hermann von Wissman, en de commissaris van Brits Centraal-Afrika, Harry Johnston. Beide gouverneurs waren fervente jagers en zagen een afname van groot wild als bedreiging voor hun sport. Niet veel later kenden beide gebieden open en gesloten seizoenen voor de jacht en tevens enkele gebieden waar het wild was beschermd tegen elke vorm van bedreiging met als enige uitzondering elitaire jachtpartijen.⁵³ Alhoewel soortgelijke elitaire clubs van jagers gedurende enkele decennia de grootste rol in de natuurbescherming zouden spelen, kwam een algemene publieke interesse voor de Afrikaanse fauna op. Dat gebeurde na enkele controversiële maatregelen die in de Afrikaanse koloniën waren genomen tegen de bestrijding van de tseetseevlieg die, volgens toenmalige denkbeelden, alleen voorkwam bij wilde dieren. Het werd dus van belang geacht dat de wilde natuur en de civilisatie zoveel mogelijk van elkaar werden gescheiden. Deze scheiding kende zowel een negatief als een positief effect waarbij het negatieve effect vaak leidde tot een forse afname in de wildstand door systematisch uitroeiing ter bestrijding van zowel de tseetseevlieg als runderpest. Eén van deze uitroeiingen in Duits Oost-Afrika, in 1910, leidde tot een uitbarsting van woede bij de natuurbeschermingsorganisaties in zowel Afrika als in Europa door de ‘barbaarse massamoord’ op wilde dieren nadat een strook van 50 kilometer breed langs de grens met Oeganda moest worden ‘ontruimd’ om de verspreiding van runderpest tegen te gaan.⁵⁴ Uiteindelijk had dit als positief effect dat er op – relatief - grote schaal natuurparken werden opgezet waar menselijk handelen niet was toegestaan. Het positieve effect was dat de strikte scheiding van natuur en cultuur leidde tot gebieden waar de mens niet aanwezig

⁵¹ *Civilizing Nature*, 85.

⁵² Igoe, *Conservation and Globalization*, 92.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Ross, “Tropical Nature as Global Patrimoine : Imperialism and International Nature Protection in the Early Twentieth Century”, 224.

mocht zijn en dus vooral voor de fauna waren bestemd. Deze wildparken waren er in eerste instantie voor de jacht, maar zouden later worden omgevormd tot nationale parken zoals deze ook in de Verenigde Staten werden opgezet.

De aanpak van de verschillende natuur-gerelateerde problemen en oplossingen toegepast in Afrika werden haast onveranderd overgenomen door de koloniën in Zuidoost-Azië. Alhoewel ook in Azië veelvuldig werd gejaagd, had het afschieten van wild rondom de plantages (ter protectie van de gewassen en mensen) een groot aandeel in de afname van enkele bedreigde diersoorten. In het hoofdstuk van Jeyamalar Kathirithamby-Wells in *Civilizing Nature* wordt Maleisië (een Britse kolonie) als voorbeeld genomen waar wordt aangetoond dat de inspiratie van de Maleisische natuurreservaten terug te voeren is naar de Afrikaanse natuurreservaten.⁵⁵ De casus van het Britse Maleisië kan, met betrekking tot de intrede van natuurreservaten, als goed voorbeeld dienen voor de ontwikkeling in Nederlands-Indië. Alhoewel de natuurbeschermingsstroming van de *Naturdenkmäler* in Nederlands-Indië niet in Maleisië voorkomt, blijkt er in de periode van 1920-1935 eenzelfde ontwikkeling plaats te vinden waarbij de jacht wordt beperkt, een jachtseizoen wordt afgesproken, de meest bedreigde dieren onder bescherming komen van wetgeving en enkele wildreservaten ontstaan. Het grootste succes was echter de vorming van het Gunung Tahan reservaat in 1938 (officieus al in 1929, maar de economische crisis en administratieve vertraging zorgden voor een vertraging van haast tien jaar).⁵⁶ Dit reservaat was geïnspireerd op het nieuwste nationale park (Koning Albert Park), gesticht in 1925 in de Belgische Congo, maar werd bovendien als mogelijke inkomstenbron gezien door het toerisme. Niet alleen inspireerde dit park de Maleisische natuurbescherming, ook de Commissie was onder indruk van het idee van het naburige Maleisië en al gauw werd er druk gediscussieerd over eenzelfde soort natuurpark voor Nederlands-Indië waarin tal van grote diersoorten tegen uitsterving worden beschermd door het verbod op menselijke activiteit in dat gebied:

‘Uitmundend voorgelicht door den heer Jhr. Dr. Ir. F.C. van Heurn heeft deze Commissie in 1928 voorstellen ingediend, om een groot Natuurreservaat te stichten in en bij de Gajoe- en Alaslanden ter groote van ongeveer negenduizend vierkante kilometer, dus iets in den grooten stijl. Dat mag dan ook wel want het gaat hier om orang oetans, gibbons, olifanten, rhinocrossen, tapirs, nevelpanthers, bergantilopen, goudkatten, Maleisische beren, neushoornvogels, argus fazanten enz. enz. De noodzakelijkheid van een dergelijk reservaat bleek om zoo te zeggen met den dag duidelijker en deze zuidhoek van Atjeh is

⁵⁵ *Civilizing Nature*, 87.

⁵⁶ *Ibid.*, 88.

wel uitermate geschikt daar hij slechts zeer schaars bevolkt is met mensen en daarentegen kan bogen op een zeer rijke dierenwereld'.⁵⁷

Hier spreekt men de hoop uit dat een dergelijk reservaat tot stand kan worden gebracht in Nederlands-Indië, en dan specifiek op Sumatra, om vervolgens op verzet en weerstand te stuiten van de Vereeniging.

Ondanks de moeizame eerste jaren van samenwerking tussen de Commissie en de Vereeniging veranderde de werkwijze van de Vereeniging met betrekking tot de natuurbescherming wel degelijk. Van Tienhoven meldde in zijn briefwisseling met Le Cosquino de Bussy dat 'in de laatste berichten die wij ontvingen, wel een verbetering in de activiteit van de Vereeniging te bespeuren is'. Dit gaf, volgens Van Tienhoven, hoop dat 'men in Indië tot inzicht komt'.⁵⁸ Hiermee doelde Van Tienhoven onder meer op het voorgestelde natuurreservaat in Sumatra waar de Vereeniging grote twijfels had met betrekking tot de haalbaarheid. Toch werd er, op 3 juli 1934, een wildreservaat aangewezen met grotendeels dezelfde gebieden en afmetingen zoals de Commissie toentertijd had voorgesteld. De Vereeniging meldde de stichting van het natuurreservaat, bejubelde de totstandkoming en noemde het 'een der grootste aanwinsten der laatste jaren'. Wel meldde zij dat de exacte afmetingen nog niet volledig in kaart waren gebracht maar men ging uit van 900.000 hectare.⁵⁹ In het jaarverslag van 1935 werd vermeld dat het natuurreservaat significant verkleind moest worden naar 430.000 hectare vanwege bestaande dorpen en landbouwgebieden.⁶⁰ Desalniettemin was het nieuwe reservaat een aanwinst voor de natuurbescherming in Nederlands-Indië, maar de Commissie zag het ook als een persoonlijk overwinning. Van Tienhoven zou het volgende over dit reservaat schrijven (in de al eerder aangehaalde correspondentie waar in hij zich beklaagd over de houding van de Vereeniging):

'Een jaar daarna [een jaar na de ontvangen kritiek van de Vereeniging op het voorstel. Thomas van der Poel] konden wij de voldoening smaken, dat door Gouverneur van Aken en den G.G. het voorstel aanvaardbaar werd bevonden en Gajoe en Alaslanden als een der schoonste reservaten werd aangewezen'.⁶¹

⁵⁷ "Vragen en korte mededeelingen. Natuurbescherming in Nederlandsch-Indië", 67.

⁵⁸ Van Tienhoven, "Den Hooggeleerden Heer Prof. Dr. L. Ph. le Cosquino de Bussy".

⁵⁹ *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1933-1934* (Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1935), 24.

⁶⁰ *Natuurbescherming in Indië gedurende het jaar 1935. Tiende verslag van de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming.*, 81.

⁶¹ Van Tienhoven, "Den Hooggeleerden Heer Prof. Dr. L. Ph. le Cosquino de Bussy".

4.4 De apotheose van de Vereeniging: de Natuurmonumenten- en wildreservatenordonnantie

In 1932 trad de Natuurmonumenten- en wildreservatenordonnantie in werking. Deze ordonnantie werd voor het eerst genoemd in de verslagen van 1926 toen de Vereeniging melding maakte van een nieuwe ordonnantie die de ordonnantie uit 1916 kon vervangen. Onder de oude ordonnantie waren wildreservaten nog niet als zodanig juridisch onderbouwd en konden stropers vaak gemakkelijk met een lichte straf weggelaten. De Vereeniging bood haar hulp voor het opstellen van een nieuwe ordonnantie aan de regering aan en deze nam die dankbaar aan. Vooral de toenmalige voorzitter, K.W. Dammerman, werd veelvuldig om advies gevraagd.⁶² De ordonnantie beschermde zowel de natuurmonumenten alsmede de wildreservaten door alle activiteiten die de ‘algemeenen toestand van een natuurmonument veranderd of die achteruitgang van de wildstand in een wildreservaat beïnvloed’ te verbieden.⁶³ Daarnaast wordt er paal en perk gesteld aan de jacht die niet meer toegestaan is in het geval van aanwezigheid in een natuurmonument of wildreservaat, in een gesloten seizoen of bij het ontbreken van licenties. Kleinschalige bosbouw in wildreservaten was voor zowel het Boschwezen als de lokale bevolking wel toegestaan (om deze reden prefereerde het Boschwezen wildreservaten boven natuurmonumenten waar dit absoluut niet mocht). Wel had de Directeur van Landbouw, Nijverheid en Handel de absolute macht om bepaalde gebieden van reservaten te sluiten voor bosbouw.

Een andere grote winst met betrekking tot het beschermen van fauna was dat het eerder aangehaalde ontbreken van een verbod op de uitvoer of het in bezit hebben van beschermde dieren en/of hun huiden of veren werd gerepareerd. Een nieuwe wet die ook deze uitvoer specifiek verbied was toegevoegd in de ordonnantie. Opvallend is dat de Komodovaraan specifiek wordt vermeld als dier waarvan de uitvoer verboden is. Deze nieuwe maatregel was ter bescherming van de fauna die massaal het land werd uitgevoerd ten behoeve van, bijvoorbeeld, het aanvullen van dierentuinen (waar de Komodovaraan een goed voorbeeld van is) of voor wetenschappelijke experimenten.⁶⁴ Al eerder had de Commissie, met het oog op de massale uitvoer van (onder andere) Orang Oetans bestemd voor wetenschappelijke experimenten in Europa, kritiek geuit op de geringe beschermingsmaatregelen die tevens juridisch zwak te verdedigen waren. Met de nieuwe toevoegingen op de ordonnantie van 1932 zouden ook deze mazen in de wet gesloten moeten worden.

De nieuwe ordonnantie was de eerste in de Nederlandse geschiedenis die de natuurbescherming op een zo breed mogelijk vlak beschermde tegen menselijk handelen. Jac Thijssse meldde hierover

⁶² *Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928*, 25.

⁶³ *Ibid.*, 88.

⁶⁴ Barnard, “Protecting the Dragon”, 100.

in 1933 in de *Groene Amsterdammer* dat ‘onze vrienden in den Archipel’ Nederland een stap voor waren met de totstandkoming van deze wet.⁶⁵ Een dergelijke wet was nog niet in Nederland van kracht, ondanks het feit dat dit al ruim drie jaar in de maak was. En alhoewel ook Thijssse enkele tekortkomingen zag in de nieuwe wet (bijvoorbeeld het categoriseren van alle slangen als ‘schadelijk gedierte’, had hij goede hoop op een uitbreiding en versterking van de ordonnantie.

4.5 Conclusie

In dit hoofdstuk werd nader ingegaan op het keerpunt van de Vereeniging die in 1924/1925 tot uiting kwam door de nieuwe focus op de fauna van Nederlands-Indië. Deze nieuwe focus was terug te vinden in de nieuwe of aangevraagde natuurmonumenten uit de jaarverslagen van 1924 tot en met 1931 waarin het aantal natuurmonumenten gericht op de fauna de natuurmonumenten gericht op de flora in aantallen evenaarden. Daarbij veranderde ook de invalshoek van de Vereeniging in de verantwoording voor het creëren van nieuwe natuurmonumenten naar een meer faunagerichte verantwoording.

De herziene werkwijze van de Vereeniging werd vervolgens gekoppeld aan twee veranderingen in de internationale natuurbescherming: de internationalisering van de natuurbescherming en de omarming van de natuurbescherming gebaseerd op de ideeën van Sarasin die voornamelijk gericht was op het beschermen van grote, uitgestrekte gebieden voor groot wild. De deelvraag van dit hoofdstuk combineert de ontwikkelingen in de internationale natuurbescherming met de verandering in de werkwijze van de Vereeniging in Nederlands-Indië door te vragen in hoeverre de internationale natuurbescherming invloed had verkregen bij de Vereeniging.

Het antwoord hierop is dat er zeker een vorm van internationale invloed aanwezig is geweest die verantwoordelijk kan worden gehouden van de verandering in de werkwijze van de Vereeniging. De ontwikkelingen in Afrika met betrekking tot natuurbescherming en de aanleg van grote wildreservaten, waren in de eerste instantie bedoeld voor het veilig kunnen stellen van het groot wild waar de elite graag op jaagde. Deze uitgestrekte gebieden verkregen een speciale status waardoor de bescherming van de fauna uiterst serieus werd genomen en het aantal illegale jachtpartijen flink werd ingedamd.

De succesvolle invoering van wildreservaten in Afrika werd bekroond met twee gebieden die elk werden voorgesteld als voorbeelden voor de rest van de wereld, maar toch volstrekt andere functies hadden; het Krugerpark in de Zuid Afrikaanse Unie en het Koning Albert park in de Congo. Het Krugerpark vervulde voornamelijk de functie van toeristische trekpleister waar de gegoede burgerij zich kon vergapen aan de rijke fauna van zuidelijk Afrika. Het Koning Albert

⁶⁵ J. Thijssse, “Natuurbescherming in Nederlandsch Indië”, *De Groene Amsterdammer - Historisch Archief*, 7 januari 1933, <http://historisch.groene.nl/nummer/1933-01-07/pagina/7#4/-74.74/-48.08>.

park was daarentegen voor bezoekers gesloten en mocht alleen betreden worden door wetenschappers. Al snel werd er, door meerdere internationale natuurbeschermingsorganisaties, geopperd om soortgelijke parken te verspreiden over de rest van de (koloniale) wereld. De Vereeniging verkreeg een dergelijk verzoek middels de voorzitter van de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming Pieter van Tienhoven. Van Tienhoven stond al enkele jaren in contact met de Vereeniging, maar het wantrouwen en minachting tussen beide verenigingen belemmerde een succesvolle samenwerking op meerdere aspecten. Toch wist de Commissie ook in Nederlands-Indië (weliswaar via de Vereeniging) invloed uit te oefenen op de natuurbescherming. Hiervan getuigen de enkele voorstellen en oprichtingen van wildreservaten op Sumatra en Java van. Deze wildreservaten vormen het toonbeeld van het natuurbeschermingsdenken op conservationistische wijze, zoals Ford ook zag in de Noord-Afrikaanse koloniën in Afrika. Menig aanvraag van de Commissie voor het stichten van wildreservaten werden eerder door de Vereeniging afgewezen wegens de aanwezigheid van gebieden die al in cultuur waren gebracht. Deze gebieden zijn, door hun aantasting van de mens, niet meer geschikt voor een wildreservaat en aldus werd er gezocht naar gebieden die nog niet waren aangetast en in ongerepte staat verkeerden. Tegelijkertijd zijn er ook discussies over hoe een dergelijk gebied ingericht moest worden en dan met name in hoeverre dergelijke gebieden toegankelijk zouden zijn voor de mens. Ford beschreef dat menselijke interventie niet wenselijk is in een conservationistische natuurbescherming.⁶⁶

Naast het voorstellen van mogelijke locaties voor wildreservaten droeg de Commissie ook bij aan de nieuwe Natuurmonumenten- en wildreservatenordonnantie uit 1932. De Commissie had succesvol de nieuwe wet (dat een samenwerking tussen de overheid en de Vereeniging was) die sinds 1926 in de maak was, kunnen aanvullen met een verbod op de uitvoer van alle fauna, levend of dood, hetgeen door gebrek aan regelgeving al gedurende enkele decennia een maas in de wet vormde.

⁶⁶ Caroline Ford, "Nature, Culture and Conservation in France and Her Colonies 1840-1940", *Past & Present*, nr. 183 (2004): 176.

Conclusie

Dit onderzoek was gericht op het vinden van het antwoord op de vraag hoe tussen 1912 en 1935 het idee van natuurbescherming werd ingevuld en gedefinieerd door de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Om deze vraag te kunnen beantwoorden werd er gebruik gemaakt van drie deelvragen die elk in een apart hoofdstuk zijn behandeld na het inleidende hoofdstuk. Het tweede hoofdstuk richtte zich op de vraag of er een historische vorm van natuurbescherming aanwezig was in Nederlands-Indië. Hierbij is gekeken naar de periode van vóór 1912 waarbij vooral werd gekeken naar de Dienst van het Boschwezen en naar 's Lands Plantentuin in Buitenzorg. Deze twee instituten waren weliswaar niet opgericht met de intentie om de Nederlands-Indische natuur te beschermen, maar zij legden wel de fundering voor de later opgerichte Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Daarnaast laat de oprichting van de twee instituten zien dat het besef van de fragiliteit van de natuur tot de mens doordrong. Toch moet de vraag of er een historische vorm van natuurbescherming aanwezig was in Nederlands-Indië voor het begin van de twintigste eeuw negatief worden beantwoord: Er was geen historische vorm van natuurbescherming aanwezig in Nederlands-Indië, slechts enkele instituten waren gericht op het beschermen van enkele natuurlijke aspecten die de landbouw dienden te beschermen.

Het tweede hoofdstuk richtte zich op de beginperiode van de Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming tussen 1912 tot 1924. De Vereeniging dient hier als representant van de Nederlands-Indische natuurbescherming daar zij, als een van de weinige natuurverenigingen in Nederlands-Indië gericht was op een alles omvattende bescherming. Dit wordt ook bevestigd in de secundaire literatuur waar de Vereeniging in bijna alle gevallen gelijk wordt gesteld aan de natuurbescherming in Nederlands-Indië.

De deelvraag van hoofdstuk twee richt zich op de definitie en werkwijze die de Vereeniging hanteert in hun natuurbeschermingswerk. De Vereeniging kende in haar eerste jaren voornamelijk een werkwijze die zich het best kan omschrijven als een voortvloeiende uit het gedachtegoed van Conwentz' *Naturdenkmäler* die toentertijd van grote invloed was in zowel Nederland als in de rest van Europa. Aan de hand van 'natuurmonumenten' wenst de Vereeniging dan ook de bijzondere of karakteristieke natuur te beschermen door dergelijke stukjes natuur te beschermen tegen invloeden van buitenaf. Deze natuurmonumenten bestonden bijna volledig uit geologische verschijnselen of flora.

Pas later, na 1922, komt er meer focus op de fauna hetgeen is laten zien aan de hand van de tabellen met daarin de nieuwe en/of aangevraagde natuurmonumenten. In deze periode veranderde langzamerhand de werkwijze van de Vereeniging wat nader is behandeld in het vierde hoofdstuk.

In dit laatste hoofdstuk werd nader ingegaan op het keerpunt van de Vereeniging die in 1924/1925 tot uiting kwam door deze nieuwe focus op de fauna van Nederlands-Indië. Daarbij veranderde ook de invalshoek van de Vereeniging in de verantwoording voor het creëren van de nieuwe natuurmonumenten naar een meer faunagerichte verantwoording.

De herziene werkwijze van de Vereeniging kon vervolgens gekoppeld worden aan de twee veranderingen in de internationale natuurbescherming: de internationalisering van de natuurbescherming en de omarming van de natuurbescherming gebaseerd op de ideeën van Sarasin die voornamelijk gericht waren op het beschermen van grote, uitgestrekte gebieden voor groot wild.

De succesvolle invoering van wildreservaten in Afrika werd gezien als voorbeeld voor de rest van de koloniale wereld en verschillende commissies riepen op tot verspreiding van deze reservaten over de (koloniale) wereld. De Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming beantwoordde deze oproep door zorg te dragen dat deze gedachte zou worden verspreid in Nederlands-Indië en kwam daarbij in contact met de Vereeniging, hetgeen vooral in het begin onbegrip en frustraties aan beide zijden opleverde. Ondanks dit onbegrip en wederzijdse frustratie is in het laatste hoofdstuk laten zien dat de Commissie wel degelijk invloed had verkregen in de Nederlands-Indische natuurbescherming. Niet alleen viel de ontwikkeling in het natuurbeschermingsdenken van de Vereeniging van natuurmonumenten naar wildreservaten samen met de toenemende bemoeienis van de Commissie, ook werden enkele aanbevelingen van de Commissie gehoord en doorgevoerd in, onder andere, een nieuw wildreservaat en een toevoeging aan de juridische bescherming van de fauna.

Naar aanleiding van de antwoorden die zijn verkregen door dit onderzoek kan de hoofdvraag (hoe werd het idee van natuurbescherming ingevuld en gedefinieerd door de Vereeniging tussen 1912 en 1935) worden beantwoord.

Zoals eerder aangegeven kwam uit dit onderzoek naar voren dat er in de periode van 1912 tot en met 1935 drie periodes te onderscheiden zijn in de Nederlands-Indische natuurbescherming. De eerste periode, tot en met 1912, kende eigenlijk geen bescherming van de natuur louter voor het doel deze te behouden voor menselijke activiteiten. Dit veranderde met de oprichting van de Vereeniging in 1912 waarin de bijzondere natuurlijke elementen van Nederlands-Indië werden beschermd door de benoeming tot natuurmonument. Er is aangetoond dat deze werkwijze geïnspireerd was op de Nederlandse Natuurmonumenten die, in 1905, met succes haar eerste natuurmonument in Nederland wist te creëren door de aankoop van het Naardermeer. Ondanks dat het contact tussen de Nederlandse Natuurmonumenten vereniging en de Vereeniging in Nederlands-Indië mondjesmaat was, werd gedurende het eerste decennia van de Vereeniging vastgehouden aan het concept van de natuurmonumenten. Wel is de werkwijze van de

Vereeniging significant anders door voornamelijk afhankelijk te zijn van de bereidheid van de (lokale) overheid in plaats van aan particulieren.

Opvallend is dat de geschreven literatuur over de Vereeniging de periode van 1912 tot 1924 amper behandelt. Hierdoor lijkt de literatuur te stellen het natuurbeschermingsdenken van de Vereeniging niet is veranderd gedurende de periode dat de Vereeniging actief is geweest.

Onder anderen Boomgaard en Davids stellen in hun artikelen dat de Vereeniging een andere wijze van natuurbescherming hanteerde dan hun Nederlandse evenknie. Boomgaard stelt zelfs dat de Vereeniging alleen de naam kopieerde, maar in alle andere aspecten verschilde van de Nederlandse Natuurmonumenten. Alhoewel in dit onderzoek geen vergelijking is geweest tussen de beide verenigingen, is in hoofdstuk drie naar voren gekomen dat Koorders de Vereeniging had geïnspireerd op de *Naturdenkmal*-beweging die ook de Nederlandse Natuurmonumenten had geïnspireerd. Ook Jepson en Whitaker stelden dat er een wezenlijk verschil was tussen de natuurbescherming in Nederland en in Nederlands-Indië. Alhoewel dit voor de, in dit onderzoek gebruikte, eerste periode niet opgaat, is er wel degelijk een kern van waarheid in hun artikel te vinden met betrekking tot de stelling dat de internationale natuurbescherming van invloed is geweest in Nederlands-Indië. Echter, Jepson en Whitaker stellen dat de internationale invloed vele malen groter was dan in dit onderzoek naar voren is gekomen. Een voorbeeld hiervan is het toekennen van enkele wildreservaten (zoals de eilanden waar de Komodovaraan voorkomt) aan het werk van de Commissie. Echter, zoals ook uit hoofdstuk vier blijkt, waren deze eilanden in 1928 erkend als reservaat door de Vereeniging en niet, zoals door Jepson en Whitaker wordt vermeld, in de periode 1932-1940, door de Commissie tot stand is gebracht.¹ Zoals ook al geconcludeerd werd in het vierde hoofdstuk kan er gesteld worden dat er weliswaar een grote invloed uit internationale natuurbeschermingsorganisaties aanwezig was in de periode van 1925-1935, maar deze was niet zo groot als de historiografie doet geloven.

De verklaring in de verschillen tussen moederland en kolonie werden door Davids gevonden in de theorie van Ford die haar onderzoek had gebaseerd op Frankrijk en haar Noord-Afrikaanse koloniën. Alhoewel de theorie van Ford weliswaar alleen gebruikt is voor het kunnen toepassen op de verschillen tussen Frankrijk en de Franse koloniën in Afrika, blijkt de theorie van het conservatisme ook grotendeels overeen te komen met de natuurbeschermingsdenkwijze in Nederlands-Indië. Er was een overweldigende voorkeur bij de Vereeniging aanwezig voor het beschermen van de zogenaamde ‘oernatuur’. Alhoewel dit slechts op zeer beperkte schaal werd gedaan in de eerste periode (1912-1924) van de Vereeniging, werd dit versterkt in de tweede periode (1925-1935) waarbij er gestreefd werd naar een zo groot mogelijke ongerept natuurlijk gebied waar elke vorm van menselijke interventie zo goed als verboden was.

¹ Jepson en Whittaker, “Histories of Protected Areas”, 151.

Bibliografie

Primair bronmateriaal

Dammerman, K.W. *Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Mededeeling No.8 Overzicht der Nederl.-Indische Natuurmonumenten*. Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1924.

Koorders, S.H. "Oprichting eener Nederlandsch-Indische Vereeniging tot Natuurbescherming". B. Fuhri & Co., 1912. Koninklijk Instituut voor de Tropen/Delpher.

Leeflang. "Aan den Voorzitter der Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming", 30 mei 1931. 1283. Indexnummer A09310000011. Stadsarchief Amsterdam.

Leeflang, S. "Aan den voorzitter der Nederlandsche Commissie voor Internationale Natuurbescherming", 18 juni 1932. 1283. Indexnummer A09310000021. Archief van de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming, de Stichting tot Internationale Natuurbescherming en het Office International pour la Protection de la Nature. Stadsarchief Amsterdam.

Natuurbescherming in Indië gedurende het jaar 1935. Tiende verslag van de Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1936.

Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: jaarverslag 1917-1919.

Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1919.

Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Eerste jaarverslag over 1912-1913. Batavia: G. Kolff & Co., 1914.

Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1920-1922. Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1922

Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1924-1928. Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1928.

Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming: Verslag over de jaren 1929-1931. Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1932.

Nederlandsch Indische Vereeniging tot Natuurbescherming. Verslag over de jaren 1933-1934. Buitenzorg: Archipel Drukkerij, 1935.

“Natuurbescherming in Nederlandsch Indië”. *De Groene Amsterdammer - Historisch Archief*, 7 januari 1933. <http://historisch.groene.nl/nummer/1933-01-07/pagina/7#4/-74.74/-48.08>.

Van Tienhoven, P.G. “Den Hooggeleerden Heer Prof. Dr. L. Ph. le Cosquino de Bussy”, 16 april 1936. 1283. Indexnummer A09310000046. Archief van de Nederlandse Commissie voor Internationale Natuurbescherming, de Stichting tot Internationale Natuurbescherming en het Office International pour la Protection de la Nature. Stadsarchief Amsterdam.

“Vragen en korte mededeelingen. Natuurbescherming in Nederlandsch-Indië”. *De Levende Natuur*, 1934.

Secundaire literatuur

Adams, William Mark, en Martin Mulligan. *Decolonizing Nature: Strategies for Conservation in a Post-colonial Era*. Earthscan, 2003.

Barnard, Timothy P. “Protecting the Dragon: Dutch Attempts at Limiting Access to Komodo Lizards in the 1920s and 1930s”, oktober 2011. <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/54568>.

Boardman, Robert. *International Organization and the Conservation of Nature*. Springer, 1981.

Bont, Raf de. “Borderless Nature: Experts and the Internationalization of Nature Protection, 1890-1940”. In *Scientists’ Expertise as Performance: Between State and Society, 1860-1960*, 49–67. 6. Brookfield, Vermont: Pickering & Chatto Publishers Limited, 2015.

Boomgaard, Peter. “Oriental Nature, its Friends and its Enemies: Conservation of Nature in Late-Colonial Indonesia, 1889-1949”. *Environment and history* 5 (1 oktober 1999): 257–92. doi:10.3197/096734099779568245.

Civilizing Nature: National Parks in Global Historical Perspective. 1ste dr. Berghahn Books, 2012. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt9qd2h3>.

Cribb, Robert. “Nature conservation and cultural preservation in convergence: orang pendek and Papuans in colonial Indonesia”. *A sea for encounters: essays towards a postcolonial Commonwealth*, 2009. https://works.bepress.com/robert_cribb/41/.

Dresen, L. “Op weg naar een nationaal landschap: botanische wandelingen in het ‘Album der Natuur’ (1861-1909)”. Article. *BMGN - Low Countries Historical Review*, 1 januari 2006. <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/245660>.

- Igoe, Jim. *Conservation and Globalization: A Study of National Parks and Indigenous Communities from East Africa to South Dakota*. Belmont: Wadsworth/Thomson Learning, 2004.
- Jepson, P., en R.J. Whittaker. “Histories of Protected Areas: Internationalisation of Conservationist Values and their Adoption in the Netherlands Indies (Indonesia)”. *Environment and History* 8, nr. 2 (1 mei 2002): 129–72. doi:10.3197/096734002129342620.
- Ladle, R., en R. Whittaker. *Conservation Biogeography*. West Sussex: Blackwell Publishers Ltd., 2011.
- Lindsey, P. A., R. Alexander, L. G. Frank, A. Mathieson, en S. S. Romañach. “Potential of trophy hunting to create incentives for wildlife conservation in Africa where alternative wildlife-based land uses may not be viable”. *Animal Conservation* 9, nr. 3 (2006): 283–91. doi:10.1111/j.1469-1795.2006.00034.x.
- Lindsey, P.A., P.A. Roulet, en S.S. Romañach. “Economic and conservation significance of the trophy hunting industry in sub-Saharan Africa”. *Biological Conservation* 134, nr. 4 (februari 2007): 455–69. doi:10.1016/j.biocon.2006.09.005.
- MacKenzie, John M. *The Empire of Nature. Hunting, conservation and British imperialism*. Manchester: Manchester University Press, 1988.
- Muir, John. *In de wildernis. Tochten door Wisconsin, Nevada, Californië en Alaska*. Vertaald door Eefje Bosch. 1ste dr. Amsterdam: Van Oorschot, 2018.
- Murombedzi, James C. “Pre-colonial and colonial conservation practices in southern Africa and their legacy today”, 2003.
- Oxener, P. “Vasthouden aan een ideaal. Teun Ottolander na bijna vijftig jaar gehuldigd in Boskoop”. *Paktijd*, 2009.
- Paulson, Nels. “The place of hunters in global conservation advocacy”. *Conservation and Society* 10, nr. 1 (1 januari 2012): 53. doi:10.4103/0972-4923.92195.
- Pelzers, E. “Tienhoven, Pieter Gerbrand van (1875-1953)”. *Resources Huygens KNAW*, 29 april 2019. <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/tienhoven>.
- Roehorst, W. “De natuurlijke natie. Monumentalisering en nationalisering van natuur en landschap in de vroege twintigste eeuw” 4, nr. 121 (2006): 727–52.
- Ross, Corey. “Tropical Nature as Global Patrimoine : Imperialism and International Nature Protection in the Early Twentieth Century”, *Past & Present*, 226, nr. 10 (2 februari 2015): 214–39.

- Schrijver, Nico. *Development without Destruction. The UN and global resource management*.
Bloomington: Indiana University Press, 2010.
- Science, American Association for the Advancement of. “President Roosevelt’s African Trip”. *Science* 28, nr. 729 (18 december 1908): 876–77.
doi:10.1126/science.28.729.876.
- Thijssse, J. *Natuurbescherming en landschapsverzorging in Nederland*. Amsterdam:
Wereldbibliotheek N.V., 1946.
- Van Berkel, K. “K. van Berkel, Vóór Heimans en Thijssse. Frederik van Eeden sr. en de natuurbeleving in negentiende-eeuws Nederland”. *BMGN - Low Countries Historical Review* 123 (2006): 287. doi:10.18352/bmgn-lchr.6813.
- Van der Schoor, W.J. “Zuivere en toegepaste wetenschap in de tropen : biologisch onderzoek aan particuliere proefstations in Nederlands-Indië 1870-1940”. Universiteit Utrecht, 2012. <https://dspace-library-uu-nl.eur.idm.oclc.org/handle/1874/235160>.
- Van der Windt, Henry. *En dan: wat is natuur nog in dit land? Natuurbescherming in Nederland 1880~1990*. Amsterdam/Meppel: Boom, 1995.
- Wille, Robert-Jan. “The Coproduction of Station Morphology and Agricultural Management in the Tropics: Transformations in Botany at the Botanical Garden at Buitenzorg, Java 1880–1904”. In *New Perspectives on the History of Life Sciences and Agriculture*, onder redactie van Denise Phillips en Sharon Kingsland, 40:253–75. Cham: Springer International Publishing, 2015. doi:10.1007/978-3-319-12185-7_13.
- Wöbse, Anna-Katharina. “Separating Spheres: Paul Sarasin and his Global Nature Protection Scheme”. *Australian Journal of Politics & History* 61, nr. 3 (2015): 339–51.